

АУДИТ

Təsisçi:

BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİ JURNAL 1999-CU İLDƏN ÇIXIR

2013 № 3

БУ САЙЫМЫЗДА

AUDİT, UÇOT VƏ İQTİSADİ TƏHLİL

Məmmədov İ.A. prof., Əzizova X.C. dos.

Uçot siyasəti müəssisələrdə mühasibat uçotunun formalaşmasının əsasını təşkil edir.....3

BÜDCƏ VƏ VERGİ PROBLEMLƏRİ

Musayev A.F. i.e.d., prof., AMEA-nın müxbir üzvü

Azərbaycanın vergi sistemi və onun formalaşma mərhələləri.....9

MALİYYƏ VƏ KREDİT

Nəcəfova V.Q. i.f.d.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşması xüsusiyyətləri.....14

BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Ələsgərova A.A. dos.

Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə uğurla keçməsinin elmi əsasları.....18

İsayev İ. B.

Estoniya pensiya sistemi: təcrübənin öyrənilməsi23

Гаджиева Л.А. д.ф.э.

Формирование маркетинговой стратегии высших учебных заведений.....34

Fərəcova D.D. müəllim

Cari investisiya sisteminin təşkili problemləri.....40

Poluxov T.N. doktorant

Neftqazçıxarma idarələrində kontrolling xidmətində riyazi-iqtisadi modellərin tətbiqi prinsipləri.....45

Dadaşov. İ.M. dissertant

Birbaşa xarici investisiyaların transmilliləşmə prosesində rolu.....50

Səfərov Ş.O. dissertant

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi istiqamətləri.....58

Quliyeva A.Ə.

Azərbaycanda investisiya siyasətinin nəzəri-praktik aspektləri.....64

HÜQUQ VƏ İDARƏETMƏ

Sadıqov R.F. i.e.n.

Müasir mərhələdə qiymətin idarə edilməsi.....70

Аббасова М. Н. аспирант

Сравнительно-правовой анализ имущественных вопросов в уголовном судопроизводстве Азербайджанской Республики.....74

RƏSMİ XRONİKA

Ali məktəb tələbələri üçün yeni dərslik.....80

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 21/I-1999-cu il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir **(Qeydiyyat № B 80)**.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol №10-R) “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı”-na salınmışdır.

Baş redaktor: i.e.d., prof. İ.M.ABBASOV

Baş redaktorun müavini: i.e.d., prof. A.K.ƏLƏSGƏROV
AMEA-nın müxbir üzvü

Məsul katib: i.f.d. A.V.İSGƏNDƏROVA

R e d a k s i y a h e y ə t i:

A.A.NADİROV i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, Z.Ə.SƏMƏDZADƏ i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, A.F.MUSAYEV i.e.d.,prof., AMEA-nın müxbir üzvü, İ.H.ALIYEV i.e.d., prof., Ə.P.BABAYEV i.e.d.,prof., S.M.YAQUBOV i.e.d., prof., İ.Ş.QARAYEV i.e.d., prof., S.Y.MÜSLÜMOV i.e.d., prof., S.M.SƏBZƏLİYEV i.e.d., prof., S.M.QASIMOV i.e.d., B.A.XANKİŞİYEV i.e.n., prof., İ.A.MƏMMƏDOV i.e.n., prof., Z.M.MƏMMƏDOVA i.e.n., dos., M.M.RƏSULOVA i.e.n.

Redaksiyanın ünvanı: Bakı, H.Zərdabi küç. 88^a, telefon: 431-91-18, 431-79-51
e-mail: relation@bbu.edu.az

«Biznes Universiteti» nəşriyyatı
Ⓑ Biznes Universiteti, 2013

*Məmmədov İ.A. prof.,
Əzizova X.C. dos.
Bakı Biznes Universiteti*

UOT-517.8

UÇOT SİYASƏTİ MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN FORMALAŞMASININ ƏSASINI TƏŞKİL EDİR

Açar sözlər: Mühasibat uçotu, uçot siyasəti, idarəetmə qərarları, səmərəlilik, tələblər, mühasibat uçotunun prinsipləri, maliyyə uçotu, maliyyə hesabatları, mühasibat uçotu standartları.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, учетная политика, управленческие решения, рациональность требования, принципы бухгалтерского учета, финансовый учет, финансовые отчеты, стандарты бухгалтерского учета.

Key words: Accounting, accounting policy, management decisions, efficiency, demands, principles of accounting, financial accounting, financial accounts, accounting standards.

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin bərqərar olması və yüksək tempdə iqtisadi inkişafı idarəetmənin aparıcı informasiya bazası olan mühasibat uçotunun da təkmilləşməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafına geniş meydan verilməsi, bütövlükdə iqtisadiyyatın sərt dövlət tənzimlənməsindən xilas olması müəssisənin rəhbərlərinin müstəqil idarəetmə qərarları qəbul etmələrinə əlverişli şərait yaratmışdır. Bununla da, mühasibat uçotunun təşkilində və aparılmasında müəssisələrin müstəqilliyi ilə normativ-hüquqi tənzimlənmənin səmərəli əlaqələndirilməsi mümkün olmuşdur.

Müəssisələrin səmərəli idarə edilməsində iqtisadi informasiya, xüsusilə mühasibat uçotu həlledici rol oynayır. Ona görə ki, bütövlükdə idarəetmənin və idarəetmə qərarlarının səmərəliliyi rəhbərliyin mühasibat uçotu məlumatları ilə təmin olunma dərəcəsindən asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə üçün lazım olan informasiyanın təqribən 2/3 hissəsini mühasibat uçotu məlumatları təşkil edir. Ona görə də, xarici ölkələrdə mühasibat uçotunu “biznesin əlifbası” və “biznesmenin dili” adlandırırlar. Deməli, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və qəbul edilən idarəetmə qərarlarının yüksək səmərə ilə nəticələnməsi mühasibat uçotunun daima təkmilləşdirilməsi ilə sıx surətdə bağlıdır.

Mühasibat uçotu qarşısına qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək üçün aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- plan və faktiki göstəricilərin müqayisə edilə bilməsi. Bu ona görə lazımdır ki, faktiki göstəricilər plan göstəricilərlə müqayisə edilsin və kənarlaşmalar aşkara çıxarılsın və bununla da yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət etmək mümkün olsun;

- uçot məlumatlarının düzgünlüyü bütün təsərrüfat əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi, inventarlaşdırmanın düzgün həyata keçirilməsi, pulla qiymətləndirmə, cari məsrəflərin uçotu, kalkulyasiya və s. təmin edilməsi;

- uçotun operativliyi istehsalın idarə olunması və hesabatların tərtibi üçün lazım olan məlumatların öz vaxtında təqdim edilməsi. Uçotun tam və sadə olması. Bu halda lazım olan məlumatların hamısı təqdim edilməli, artıq məlumat verilməməli, eyni məlumat təkrarlanmamalı və o başa düşülən olmalıdır;

- uçotun qənaətliliyi. Bu göstərici müəssisənin bütün işçilərinin uçot işçilərinin bir nəfərinə düşən sayı, uçot işçilərinin texniki silahlanma səviyyəsi və digər göstəricilərlə xarakterizə olunur.

Bu baxımdan da respublikamızda bütövlükdə mühasibat uçotunun, maliyyə hesabatlarının və xüsusilə bunların müəssisədaxili ilkin normativ-hüquqi bazası hesab olunan Uçot Siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Respublikamız öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, qısa zaman kəsiyində mühasibat uçotu sahəsində işlənilib hazırlanan normativ-hüquqi sənədlərdən bunu daha aydın görmək olar. Belə ki, bu sahədəki ilk addım 1997-ci ildə atılmışdır. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 23 yanvar 1997-ci il tarixli 5 sayılı Əmri ilə “Müəssisələrin uçot siyasəti haqqında əsasnamə” təsdiq edilmiş və 18 aprel 2006-cı il tarixədək müəssisələr uçot işlərini bu əsasnamənin müddəa və tələblərinə uyğun olaraq aparmışlar.

Bazar iqtisadiyyatına keçid və xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, qarşılıqlı ticarət əlaqələrinin daha da intensivləşdirilməsi və ölkələrarası qarşılıqlı investisiya qoyuluşunun sürətli inkişafının nəticəsi olaraq maliyyə uçotunun predmetinə yeni obyektlərin daxil edilməsi, mühasibat uçotunun və maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması zərurətini meydana çıxartmışdır. Müəssisələrdə mühasibat uçotunun əhatə dairəsi həm üfüqi, həm də şaquli istiqamətdə genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi mühasibat uçotu qanununun və qüvvədə olan mövcud normativ sənədlərin dəyişdirilməsi ilə nəticələnmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 iyun 2004-cü il tarixli fərmanı ilə “Mühasibat uçotu haqqında” yeni Qanun təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Mühasibat uçotu haqqında” qanunun tətbiqi haqqında 7 fevral 2005-ci il tarixli, 152 №-li fərnəminin 1.1.3.4 yarımbəndlərinin icrası ilə bağlı olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 18 iyul 2005-ci il tarixli 139 nömrəli Sərəncamı ilə “2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə proqram” təsdiq etmişdir.

Bu proqramda Respublikamızın 20 «İctimai əhəmiyyətli qurumları»-nın 01 yanvar 2008-ci il tarixdən maliyyə hesabatlarını beynəlxalq standartlara uyğun olaraq tərtib və təqdim edilməsi, kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Standartının hazırlanması barədə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə tapşırıq verilmişdir. Bu proqrama əsasən Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin təşkilati və metodiki rəhbərliyi ilə Kommersiya təşkilatları üçün 37 Milli Mühasibat Uçotu standartları hazırlanmışdır. Bu standartlardan biri də Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 23 iyul 2007-ci il tarixli, İ 73/1 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş “Uçot siyasəti, uçot qiymətlərində dəyişikliklər və səhvlər üzrə 11 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartıdır. Bu standartda görə bütün kommersiya təşkilatları hesabat ili üçün təsdiq etmiş olduğu uçot siyasətinin tələblərinə əməl etməlidir.

Müəssisənin uçot siyasətinin qarşısında qoyulan tələblərə-münasiblik, əhəmiyyətlik, etibarlılıq, düzgün təqdimat, mahiyyətin formadan üstünlüyü, neytrallıq, ehtiyatlılıq, tamlıq, müqayisəlilik, ardıcılıq, anlaşıqlıq, səmərəlilik kimi göstəricilər daxildir.

Bütün bunların da nəticəsində dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş mühasibat uçotunun aparılma qaydalarına riayət etməklə, müəssisələr uçotun qarşısında qoyulan vəzifələrin həll edilməsi üçün özlərinin daxili uçot siyasətini müstəqil işləyib hazırlamaq hüququna malik olmuşlar.

Uçot siyasəti müəssisə tərəfindən mühasibat uçotunun aparılma forma və üsullarını, konkret olaraq müəyyən edilmiş mövcud qaydaları, istehsalın xüsusiyyətini (təşkilati, texnoloji xüsusiyyəti, uçot işçilərinin sayı və ixtisas dərəcələri, mühasibatlığın texniki silahlanması və s.) və aparılma texnikasını özündə əks etdirməlidir.

Mühasibat uçotunun mövcud qaydalarına aktivlərin və öhdəliklərin qruplaşdırılması, qiymətləndirilməsi, təsərrüfat prosesləri zamanı baş verən əməliyyatların ikili yazılış üsulu ilə qeydə alınması, sənəd dövriyyəsinin təşkili, inventarlaşdırma, kalkulyasiya və digər metod və üsullar daxildir.

Mühasibat uçotu aparılmasının qüvvədə olan mövcud qaydalarını nəzərə almaqla müəssisələr uçotun aşağıdakı qaydalarını da müstəqil seçmək hüququna malikdirlər:

- torpaq, tikili və avadanlıqlar və qeyri maddi aktivlər üzrə köhnəlmənin hesablanması;
- əsas vəsaitlərin təmiri üzrə məsrəflərin məhsulun maya dəyərində silinməsi;
- istehsal ehtiyatlarının sintetik uçotu variantlarının seçilməsi;
- istehsal məsrəflərinin qruplaşdırılması və məhsulların maya dəyərində silinməsi;
- məhsul buraxılışı uçotu üsulunun, istehlak olunmuş istehsal ehtiyatlarının, hazır məhsulun, bitməmiş istehsalın qiymətləndirilməsi metodu;
- qeyri müstəqim xərclərin ayrı-ayrı uçot və kalkulyasiya obyektləri arasında bölüşdürülməsi üsulu;
- gələcək dövr xərclərinin ödənilməsi müddətinin müəyyən edilməsi;
- şübhəli borclar üzrə ehtiyatların yaradılması;
- xüsusi təyinatlı fondların və ehtiyatların yaradılması və s.

Qüvvədə olan mövcud standartların tələbinə görə maliyyə hesabatları müəssisədə geniş təkrar istehsal prosesi zamanı həyata keçirilən əməliyyatların və onun maliyyə vəziyyətinin müvafiq hesabat formalarında təsbit edilməsi və istifadəçilərə təqdim olunmasıdır. Maliyyə hesabatlarının əsas məqsədi istifadəçilər tərəfindən idarəetmə qərarları qəbul edilərkən onlara lazım olan müəssisənin maliyyə vəziyyəti, ödəniş qabiliyyəti, likvidlik dərəcəsi, maliyyə nəticələri (mənfəət və yaxud zərər), pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatların onlara təqdim edilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Yuxarıda qeyd olunan məqsədə nail olmaq üçün müəssisə özünün maliyyə hesabatlarında aktivlər, öhdəliklər, kapital, gəlirlər və xərclər, kapitalda dəyişikliklər, pul vəsaitlərinin hərəkəti və nəhayət yerlərdəki mövcud vəziyyəti bizi narahat edən və xırda yazımızı həsr etdiyimiz “Maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi zamanı tətbiq olunan uçot siyasəti” haqqında məlumatın açıqlanmasıdır. Müəssisənin uçot siyasətinin hazırlanması, tətbiqi və açıqlanması məsələsinin zəruriliyi və aktuallığı nəzərə alınaraq Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarını tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarda da bu məsələyə xüsusi yer verilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Kommersiya təşkilatları üçün “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə” 11 №-li Milli Mühasibat uçotu Standartında qeyd edilir: “Müəssisənin rəhbərliyi Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının bütün tələblərinə uyğun maliyyə hesabatlarının təqdimatını təmin edən uçot siyasəti seçməli və təqdim etməlidir” (maddə 17). Müəssisənin uçot siyasəti aşağıdakı tələbləri özündə əks etdirdiyi hallarda etibarlı sayıla bilər:

- a) müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və maliyyə nəticələrinin ədalətli təqdim edildiyi;
- b) hadisə və əməliyyatların hüquqi formasına deyil, iqtisadi mahiyyətinə üstünlük verildiyi;

- c) neytral (qərəzsiz) mövqedən çıxış etdiyi;
- d) ehtiyatlı olduğu;
- e) bütün əhəmiyyətli aspektlər üzrə tamamlandığı hallarda.

Kommersiya təşkilatları üçün 11 №-li Milli Mühasibat Uçotunun əsas məqsədi:

- uçot siyasətində aparılan dəyişikliklərə dair məlumatın açıqlanması;
- uçot qiymətlərində edilən dəyişikliklərə dair məlumatların açıqlanması;
- səhvlərin düzəldilməsinə dair məlumatların açıqlanması;
- uçot qaydalarının dəyişdirilməsi ilə bağlı olan meyarların seçilməsi;
- uçot siyasətinin seçilməsi və dəyişdirilməsi üçün lazım olan meyarların müəyyən olunması;
- uçot siyasətini seçən müəssisəni müvafiq təlimatla, yəni tələb olunan prosedurlar və mülahizələrlə təmin olunması;
- müəssisənin mövcud uçot siyasətini dəyişdirməsinə məcbur edən səbəblər;
- uçot siyasətinin dəyişdirildiyi müddətdə uçotun aparılması qaydası;
- müəssisədə uçot qiymətinin dəyişdirilməsi və buraxılmış səhvin düzəldilməsi zamanı uçotun aparılma qaydası;
- uçot siyasətində hər hansı dəyişikliklər, uçot qiymətinin və keçmişdə buraxılmış səhvlərin düzəldilməsi üzrə hesabatlara yazılan izahatda ediləcək açıqlamalar.

Kommersiya təşkilatları bu Standarta uyğun olaraq uçot siyasəti hazırlayarkən uçot qiymətində dəyişikliklər, maliyyə hesabatlarının maddələri üzrə məlumatların yanlış təqdim edilməsi, keçmiş dövrlərin səhvləri kimi məsələlərə ciddi fikir verməlidirlər.

Kommersiya təşkilatları yalnız Milli Mühasibat Uçotu Standartları tərəfindən tələb edilən uçot siyasətlərindən birini seçə bilirlər. Buna misal olaraq “Mənfəət və zərər” haqqındakı 4 və 5 №-li (xərclərin funksiyasına və xarakterinə görə təsnifləşdirmək) əlavələri göstərmək olar. Deməli, müəssisə bu formalardan yalnız birini seçə bilər. Kommersiya təşkilatları üçün “Ehtiyatlar” adlı 8 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartında müəssisənin ehtiyatlarını qiymətləndirmək üçün bir sıra metodlardan istifadə olunması tövsiyə olunur. Bu zaman müəssisə öz mal-material ehtiyatlarını qiymətləndirərkən standartda olan metodlardan (ilkin dəyər, cari dəyər, müəssisənin satış dəyəri, diskontlaşdırılmış dəyər, ədalətli dəyər və s.) yalnız birini seçə bilər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Milli Mühasibat Uçotu Standartları müəssisənin təchizat, istehsal və satış prosesləri zamanı baş verən hadisə və əməliyyatları tam əhatə etmir. Ona görə də, əhatə olunmayan əməliyyatların uçota alınması üçün müəssisə özünün uçot siyasətində bu problemə xüsusi diqqət yetirməlidir. Xüsusi uçot siyasəti hazırlanarkən müəssisə bir sıra prinsiplərə riayət etməlidir. Eyni zamanda uçot siyasəti münasiblik və etibarlılıq kimi xüsusiyyətlərə malik olmalıdır.

Onu da qeyd etmək ki, əgər Maliyyə hesabatları beynəlxalq standartlara əsasən tərtib edilsə, bu zaman hesabatları lazımi informasiya ilə təmin edən maliyyə uçotu mövcud qaydalara deyil, Mühasibat uçotunun konseptual əsaslarında təsbit edilmiş prinsiplərə əsaslanmalıdır.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq müəssisənin uçot siyasətinin keyfiyyətini yüksəltmək və mühasibat uçotunun təşkilini səmərəli təmin etmək məqsədilə aşağıdakı işlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 23 iyul 2007-ci il tarixli İ-B/1№-li əmri ilə təsdiq edilmiş “Uçot siyasəti, uçot qiymətlərində dəyişikliklər və səhvlər üzrə” Standartın və 13 yanvar 2009-cu il tarixli, 08 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş 11 №-li Standartın tətbiqi üzrə “Şərh və tövsiyələrin” tələb və şərtlərinə uyğun olaraq Kommersiya təşkilatları üçün müəssisənin uçot siyasətinə dair “Nümunəvi əsasnamə” hazırlanması;

- kommersiya təşkilatları qarşısındakı il üçün “Uçot siyasəti” hazırlayarkən qüvvədə olan standartlara və digər normativ-hüquqi aktların tələblərinə ciddi əməl edilməsi;

- kommersiya təşkilatların tərtib və təsdiq etdikləri uçot siyasətinin qarşıya qoymuş olduğu vəzifələri tam yerinə yetirilməlidir. Əks təqdirdə mühasibat uçotunu düzgün təşkil etmək və bununla da səmərəli idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün tam və dolğun informasiya almaq olmaz.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 18 iyun 2005-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə Proqram”.
3. Kommersiya təşkilatlarında Milli Mühasibat uçotu Standartlarının konseptual əsasları. Bakı, 2006.
4. Kommersiya təşkilatlarında Milli Mühasibat uçotu Standartları (№ 1-dən 37-dək).
5. Kommersiya təşkilatlarında Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə Şərhlər, Təvsiyələr (13.1.2009 № İ – 08).
6. Q.Ə.Abbasov “Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi” (dərslük). Bakı, 2010.
7. prof. S.M.Səbzəliyev və b. “Kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat uçotu Standartlarının tədrisinə dair”. Tədris-Metodik vəsait. Bakı, 2010.
8. S.M.Səbzəliyev. Maliyyə hesabatı: formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri. “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 2003.
9. Q.P.Rzayev. Beynəlxalq Mühasibat uçotu Standartları və maliyyə hesabatı. Bakı-2004
10. П.И.Камышанов, И.В.Барсукова, И.М.Густяков. Бухгалтерский учет отечественная система и международные стандарты. Москва, ИД ФБК-ПРЕСС-2002.
11. Д.Александр, А.В.Бриттон, ЕппИориссен. Международные стандарты финансовой отчетности: от теории к практике (monoqrafiya S.M.Səbzəliyev və b. tərəfindən tərcümə edilmişdir). Bakı, 2010.
12. Э.Джафаров. Реформирование бухгалтерского учета в Азербайджане на базе МСФО. «Международный бухгалтерский учет» 6(114)-2008.

*Məmmədov İ.A. prof.,
Əzizova X.C. dos.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

UÇOT SİYASƏTİ MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN FORMALAŞMASININ ƏSASINI TƏŞKİL EDİR

Məqalədə müəssisələrin səmərəli idarə edilməsində və idarəetmə qərarlarının qəbul olunmasında mühasibat uçotunun rolu nəzərdən keçirilmişdir. Eyni zamanda mühasibat uçotunun son illər təkmilləşdirilməsi məsələlərinə və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində respublikamızda həyata keçirilən metodik işlərdən bəhs edilmiş və mühasibat uçotunun səmərəli təşkilində uçot siyasətinin rolu və əhəmiyyəti şərh olunmuşdur.

*Мамедов И.А. проф.,
Азизова Х.Дж. дос.
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

УЧЕТНАЯ ПОЛИТИКА СОДЕРЖИТ ОСНОВЫ В ФОРМИРОВАНИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассмотрены вопросы связанные с принятием управленческих решений и рациональность управлением предприятий.

В статье так же уделяется большое внимание вопросам совершенствования бухгалтерского учета в нашей республике. Раскрываются методические работы реализуемые в нашей республике в области соответствия бухгалтерского учета к международным стандартам. Освещена роль и значение политики учета в эффективной организации бухгалтерского учета на предприятиях.

*Mammadov I.A. prof.,
Azizova Kh.D. assist.prof.
Baku Business University*

S U M M A R Y

ACCOUNTING POLICY IS THE BASIS OF FORMATION OF ACCOUNTING IN THE INSTITUTIONS

The article deals with the role of accounting in making management decisions and management of enterprises efficiently. Methodical works carried out in our country in the field of improvement issues of accounting and its corresponding to the international standards were also dealt with and the role of the importance of accounting policy in the efficient formation of accounting were explained.

Musayev A.F. i.e.d., prof.

AMEA-nın müxbir üzvü,

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi

UOT - 347

AZƏRBAYCANIN VERGİ SİSTEMİ VƏ ONUN FORMALAŞMA MƏRHƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: vergi sistemi, vergi siyasəti, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli.

Ключевые слова: налоговая система, налоговая политика, модель экономического развития Азербайджана.

Key words: tax system, tax policy, the model of economic development of Azerbaijan.

Azərbaycanın vergi sisteminin müstəqillik illərindəki inkişaf yoluna nəzər salsaq görürük ki, cəmiyyətin vergilərə dair elementar biliklərinin olmadığı bir dönmədən başlanan vergi quruculuğu tarix baxımından qısa bir zaman kəsiyində, cəmi 20 il ərzində bir çox ölkələrin bəzən yüz illər ərzində qət etdiyi bir inkişaf prosesindən keçmişdir.

Azərbaycanda vergi sahəsində təkmil qanunvericilik bazasının yaradılması, ölkənin ilk Vergi Məcəlləsinin qəbulu da bilavasitə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun rəhbərliyi altında 1999-2000-ci illərdə Vergi Məcəlləsinin ilk layihəsi hazırlanaraq geniş ictimai müzakirələrə çıxarıldı və 2000-ci ilin iyul ayında qəbul edilərək 2001-ci ildən qüvvəyə mindi.

Qüvvəyə minən Vergi Məcəlləsində əvvəllər tətbiq olunan 13 vergi növündən 9 vergi növü təsbit olunmuş, əksər vergi növləri üzrə dərəcələr aşağı salınmış, aksizə cəlb olunan malların siyahısı azaldılmışdır. Eyni zamanda, Vergi Məcəlləsinə əsasən vergi sistemi, vergitutmanın ümumi əsasları, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydaları, vergi ödəyiciləri və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələri, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət və digər qaydalar müəyyən edilmişdir.

Sonrakı illərdə də Məcəllənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirildi. Ötən illərdə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə ölkədə sabit vergi mühitinin yaradılmasına, vergi yükünün azaldılmasına, vergi dərəcələrinin aşağı salınmasına, vergi güzəştləri sisteminin tətbiq edilməsinə, vergi ödəyicilərinin hüquq və mənafələrinin qorunmasına xidmət edən müddəalar Vergi Məcəlləsinə daxil edilmişdir. Son 10 ildə mənfəət vergisinin dərəcəsi 27%-dən 20%-ə, ƏDV-nin dərəcəsi 20%-dən 18%-ə endirilmiş, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin hesablanması mexanizmi sadələşdirilərək, bu verginin hesablanması şkalası 6 pilləlidən 2 pilləliyə endirilmiş, iki vergi dərəcəsi (14% və 25%) saxlanılmış, fiziki şəxslərin vergiyə cəlb olunan aylıq gəlirlərinin maksimum həddi 2500 manatadək artırılmışdır. Aqrar sektorun inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə kənd təsərrüfatı istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün vergilərdən azad edilmiş, fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən gəlir vergisinin tutulmasına güzəştlər tətbiq olunmuşdur.

Vergi Məcəlləsinə son dəyişikliklərə əsasən ölkə ərazisində sənaye parklarının yaradılmasının və inkişaf etdirilməsinin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərman və sərəncamları ilə yaradılmış sənaye parklarında sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirləri 7 il müddətinə vergidən azad edilmişdir. Eyni zamanda, layihədə sənaye parklarının yaradılması ilə bağlı görülən işlər, idxal olunan avadanlıqlar və qurğular əlavə dəyər vergisindən, bu parklarda fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri əmlak və torpaq vergilərindən azad olunmuşdur. Bununla yanaşı sonuncu dəyişikliklərdə iştirak paylarının və səhmlərin satışı, pullu təhsil xidmətləri ƏDV-dən azad edilmişdir.

Eyni zamanda qeyd edilən dəyişikliklərlə yanaşı vergitutma sahəsinə aid edilən və əvvəllər ayrı-ayrı qanunvericilik aktları ilə tənzimlənən bir sıra anlayışlar, o cümlədən idman mərc oyunları, iri vergi ödəyiciləri, xüsusi rejimli müəssisələrin müəyyən olunması meyarları

Məcəlləyə daxil edilməklə onun vergi məsələləri ilə bağlı vahid normativ hüquqi baza kimi vergitutma ilə bağlı anlayışları özündə tam əhatə etməsini təmin etmişdir.

Vahid normativ-hüquqi bazanın yaradılması ilə yanaşı, Vergilər Nazirliyi yaradıldıqdan sonra vergi orqanlarının strukturunun müasirləşdirilməsi ilə bağlı hazırlıq işlərinə başlanılmışdır. Vahid və çevik bir strukturun yaradılması məqsədi ilə qabaqcıl dünya təcrübəsi araşdırılmış, müxtəlif idarəetmə modelləri təhlil edilmiş və yekunda vergi orqanlarının funksional əsasda fəaliyyət göstərən strukturunun tətbiqinə üstünlük verilmişdi.

Vergi hüquqpozmalarına qarşı mübarizənin həyata keçirilməsi məqsədilə vergi orqanlarının tərkibində tədqiqat və istintaq aparıcı, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən qurumun yaradılması çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bununla əlaqədar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 avqust 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə Vergilər Nazirliyinə tədqiqat və istintaq aparılması səlahiyyətləri verilmişdir. Bu Fərmanın icrası ilə əlaqədar Hüquq mühafizə orqanları ilə əlaqələndirmə Baş İdarəsinin bazasında Vergi cinayətlərinin ibtidai araşdırılması İdarəsi, daha sonra isə nazirlikdə aparılan struktur dəyişiklikləri ilə bağlı Vergilər Nazirliyi yanında Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Departamenti yaradılmışdır.

2001-ci ildə, iri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssisələrlə münasibətlərin daha səmərəli qurulması üçün İri Vergi ödəyiciləri ilə İş üzrə Departament (hazırda Xüsusi Rejimli Vergi Xidməti Departamenti), vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin peşə hazırlığı, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması, vergi sisteminin formalaşdırılması, inkişafı və hüquqi təminatına dair elmi tədqiqatların aparılması məqsədilə Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi yaradılmışdır.

Ötən illər ərzində vergi sistemində insan resurslarının inkişafı strategiyası uğurla həyata keçirilmişdir. Strategiyanın əsas məqsədi-vergi orqanları qarşısında qoyulmuş vəzifələri layiqincə yerinə yetirmək üçün əməkdaşlar tərəfindən Nazirliyin strateji məqsədlərinin tam mənimlənməsi və vergi inzibatçılığı proseslərinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsinin təmin olunmasından ibarətdir.

Strategiyaya uyğun olaraq Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzində vergi orqanları əməkdaşlarının ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi və kadrların yenidən hazırlanması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Vergi əməkdaşlarının ayrı-ayrı sahələr üzrə ixtisaslaşmasını, biliklərə daha dərinlən yiyələnməsini təmin etmək üçün tədris prosesi təlimin müxtəlif formalarından – ənənəvi (auditoriyada), kombinə edilmiş (ənənəvi və məsafədən tədrisin birgə tətbiqi) və distant (məsafədən) istifadə edilməklə təşkil olunur.

Bunlarla yanaşı, Vergilər Nazirliyi sistemində tədris prosesinin beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təşkil olunması və kursların səmərəliliyinin daha da artırılması məqsədilə Şamaxı rayonunda Nazirliyin Tədris Mərkəzinin ən müasir standartlara cavab verən yeni tədris kompleksi inşa olunmuşdur. Möhtərəm Prezident Cənab İlham Əliyev 2011-ci ilin sentyabr ayında Tədris Mərkəzinin yeni kompleksinin açılışında iştirak etmişdir.

Vergi orqanlarında yeni idarəetmə modelinin qurulması məqsədilə 2002-ci ilin sonunda vergi sistemində geniş struktur islahatları həyata keçirilmişdir. Belə ki, sistemlilik, çeviklik, operativlik, koordinasiya olunma və güclü təşkilati-idarəetmə mexanizminin tətbiq edilməsi məqsədilə respublikanın ərazisində ümumilikdə 54 rayon və şəhər vergi orqanları ləğv edilmiş, onların əvəzində hər biri bir neçə rayon və şəhəri əhatə edən 12 Ərazi Vergilər İdarələri yaradılmışdır. Paytaxt üzrə isə Bakı şəhərinin Baş Vergilər İdarəsi və 11 rayonu üzrə vergi idarələri ləğv edilərək, onların əvəzində Bakı şəhəri Vergilər Departamenti və hər biri bir neçə rayonu əhatə edən 3 filial təşkil edilmişdir.

İqtisadi inkişafın və müasir dövrün tələblərindən irəli gələrək qarşıda duran vəzifələr vergi nəzarətinin bütün formalarının təkmilləşdirilməsini, nəzarət əhəmiyyətli məlumatların qarşılıqlı mübadiləsini, yoxlamaların koordinasiyasında yeni yanaşma metodlarının və inzibatçılıqda müasir idarəetmə prinsiplərinin tətbiqini zəruri etmişdir. Bu zərurətdən irəli gələrək 19 mart 2009-cu il tarixdə Bakı şəhəri Vergilər Departamentinin Audit və Operativ nəzarət

idarələri ləğv edilərək, bunların əsasında Vergilər Nazirliyi yanında Vergi Auditi Departamenti yaradılmışdır.

İslahatlar 2010-cu ildə də davam etdirilmiş və vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin artırılması, funksional cəhətdən təkrarlanmanın aradan qaldırılması məqsədi ilə Bakı şəhəri üzrə bəyannamələrin kameral yoxlanması, vergi borclarının alınması və vergi ödəyicilərinə xidməti həyata keçirən strukturların tamamilə yeni əsasda, günün tələblərinə uyğun strukturlar kimi formalaşdırılması üçün 2002-ci ildə təsis olunan Bakı şəhəri Vergilər Departamentinin 1, 2 və 3 sayılı Filialları ləğv edilərək onların əsasında Vergi borclarının məcburi alınması, Bəyannamələrin qəbulu və işlənməsi və Vergi ödəyicilərinə xidmət idarələri yaradılmışdır.

Beləliklə, vergi sistemində yaradılan yeni struktur əvvəlki strukturdan fərqli olaraq vergi siyasətinin daha uğurla həyata keçirilməsinə və vergilər sahəsində güclü nəzarət sisteminin tətbiqinə imkan verən mexanizm kimi müsbət keyfiyyətləri özündə birləşdirirdi.

Bu illər ərzində bütövlükdə liberal və rəqabət qabiliyyətli bir vergi sistemi formalaşdırılmış, Azərbaycanda sərmayəçilər üçün cəlbedici, sadə və eyni zamanda, şəffaf və sabit bir vergi sisteminin qurulması istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər görülmüşdür.

Bütün bunlar ölkə rəhbərliyinin vergi sisteminin inkişafına, vergi orqanlarının fəaliyyətinə göstərdiyi diqqət və dəstəyin sayəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında vergi xidməti son illər əsaslı modernizasiya prosesindən keçmiş, onun texnoloji imkanları genişləndirilmiş, vergi inzibatçılığı təkmilləşdirilmişdir.

Görülən ən mühüm işlərdən biri də müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadənin genişləndirilməsidir ki, Vergilər Nazirliyi bu prosesə hələ 2005-ci ildən başlamışdır. Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı həyata keçirilmiş, vergi sisteminin geniş diapazonlu texniki imkanlara malik texnoloji bazası yaradılmışdır.

Ötən illər ərzində vergi ödəyicilərinə elektron bəyannamələr göndərmək, elektron vergi hesab-fakturalarından istifadə etmək, elektron vergi ödənişlərini həyata keçirmək, vətəndaşlarla dövlət qurumu arasında elektron formada məktublaşma imkanı verən "On-layn kargüzərlik" sistemindən faydalanmaq imkanı yaradılmışdır. Azərbaycanda ilk dəfə ƏDV inzibatçılığı prosesində vergi nəzarətinin tam elektronlaşdırılmasına imkan verən ƏDV depozit hesabı tətbiq edilmişdir. Sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatının daha da sadələşdirilməsi məqsədilə 2011-ci ildən fiziki şəxslərin, 2012-ci ildən isə yerli investisiyalı kommersiya hüquqi şəxslərin real vaxt rejimində elektron qeydiyyatına başlanılmışdır.

Bununla yanaşı, Vergilər Nazirliyi vergi ödəyiciləri ilə münasibətlərin yeni əsaslarda qurulmasına da böyük əhəmiyyət verir. Vergi ödəyiciləri üçün məlumatlandırma mənbələrinin, informasiya kanallarının hərtərəfli inkişaf etdirilməsi, vergi ödəyicilərinə praktiki kömək göstərilməsi üçün atılan addımlar vergi xidmətinin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərmişdir. Postsovet məkanında ilk dəfə pulsuz məlumatlandırma xidmətinin - 195 telefon məlumat xidmətinin yaradılması və daim təkmilləşdirilməsi, 3 dildə böyük məlumat bazasının toplandığı rəsmi internet saytının istifadəyə verilməsi və onun müxtəlif təltiflərə layiq görülməsi, vergi ödəyiciləri üçün vergi öhdəliklərinin bəyan edilməsi imkanlarının genişləndirilməsi, internet sayt vasitəsilə bəyannamələrin göndərilməsinin mümkünlüyü, vergi ödəyiciləri üçün məlumatlandırma və internet xidmətləri göstərə bilən kompüter terminallarının inşası, bu prosesin tərkib hissəsidir.

2011-ci ilin sentyabr ayında sorğu mərkəzlərinin idarəetmə sistemi üzrə vahid Avropa standartını müəyyən edən sertifikatlaşdırma qurumu olan "Austrian Standards plus" təşkilatının təmsilçisi "Beynəlxalq Sertifikatlaşdırma və Sorğu Mərkəzləri İnstitutu" tərəfindən Vergilər Nazirliyinin Telefon Məlumat Xidmətinin "EN-15838 Standartı"na uyğunluğunun yoxlanması üzrə audit keçirilmiş və müvafiq meyarlara cavab verdiyi üçün Telefon Xidmətinə 15 oktyabr 2011-ci il tarixli Sertifikat verilmişdir.

Qlobal şəbəkənin sərhədsiz imkanlarını nəzərə alaraq vergi ödəyicilərinə müasir texnologiyalar vasitəsilə xidmətlərin göstərilməsi istiqamətində kompleks tədbirlər görülmüşdür. Vergilər Nazirliyinin 3 dildə (Azərbaycan, rus, ingilis) fəaliyyət göstərən İnternet sahifəsi ötən illər ərzində daha da təkmilləşdirilmiş, sahifə vasitəsilə Nazirliyin bütün elektron xidmətlərindən yararlanmaq imkanı yaradılmışdır. Vergilər Nazirliyinin internet sahifəsi yalnız informasiya bazası kimi deyil, eyni zamanda ödəyicilərin vergi orqanı ilə təmas tribunası kimi dəyərləndirilməlidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında bütün proseslər əsasən elektronlaşdırılmışdır və sahibkarlar vergi əməkdaşları ilə ünsiyyətə girmədən vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı bütün prosesləri həyata keçirə bilirlər. Bütövlükdə tətbiq edilmiş informasiya texnologiyaları istər vergi ödəyiciləri tərəfindən, istərsə də vergi xidməti tərəfindən vergi inzibatçılığına çəkilən xərclərin əhəmiyyətli şəkildə azalmasına imkan vermişdir. Bu gün vergi inzibatçılığı xərclərinin vergi daxilolmalarına nisbəti göstəricisinə əsasən (0,35%), Azərbaycanın vergi xidməti Avropa məkanında ən səmərəli vergi inzibatçılığına malik ölkələrdən biridir.

Dünya Bankının hazırladığı “Doing Business” hesabatında “Vergi ödənişi asanlığı” göstəricisi üzrə 2013-cü il üçün bəyannamələrin doldurulması və vergilərin ödənilməsinə sərf olunan illik vaxt indikatoru 2007-ci ilə nisbətən 4,7 dəfə azalaraq 214 saata, ödəmələr indikatoru, yəni ödəmələrin illik sayı 2 dəfə azalaraq 18-ə düşmüşdür. Bütün bunlar sahibkarlar və iş adamları üçün əlverişli investisiya şəraitinin yaradılması və azad rəqabət mühitinin bərqərar olmasının əyani göstəricisidir.

Elektron, hökumət çərçivəsində təqdim olunan elektron xidmətlərin sayına görə, Vergilər Nazirliyi daha çox sayda elektron xidmət göstərən dövlət orqanıdır. Hazırda vergi sistemi üzrə bu xidmətlərin sayı 57-yə çatdırılmışdır ki, onların 46-sı artıq faktiki tətbiq olunur. Qalan 11 xidmətin tətbiqi ilə bağlı işlər isə başa çatmaq üzrədir.

Ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı ilə yanaşı vergi sisteminin texnoloji cəhətdən modernləşdirilməsi, inzibati idarəetmənin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması və avtomatlaşdırılması qısa müddətdə vergi daxilolmalarına da öz müsbət təsirini göstərmişdir. 2000-ci illə müqayisədə vergi daxilolmalarının həcmi 2012-ci ildə 12 dəfəyə yaxın artmışdır ki, bu da Azərbaycan iqtisadiyyatında baş vermiş iqtisadi sıçrayışın bariz nümunəsi olmaqla bərabər, həm də mövcud iqtisadi sistemə adekvat vergi inzibatçılığının mövcudluğunun göstəricisidir.

Bu gün, digər sahələrdə olduğu kimi, vergi xidmətinin də qarşısında yeni, qlobal çağırışlar durur. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası milli vergi sistemi üçün də yeni hədəflər müəyyən etmişdir. Dünyada baş verən qlobal tendensiyalar və beynəlxalq integrasiyanın dərinləşməsi bilik menecmentinə əsaslanan, texnoloji baxımdan daim təkmilləşən bir vergi sisteminin yaradılmasını zəruri edir.

Hazırda vergi sistemində müasir informasiya texnologiyalarının, elektron auditin tətbiqi, elektron xidmətlərin genişləndirilməsi, vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq münasibətlərinin qurulması istiqamətində aparılan islahatlar davam etdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2013-cü ili “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili” elan etmişdir. Vergilər Nazirliyi İKT sahəsində yeni uzunmüddətli strategiyanın həyata keçirilməsində artıq müəyyən təcrübə əldə etmişdir. Bu strategiya geniş çeşidli elektron xidmətlərin təqdim olunması, IT-təməlli və bilik menecmentinə əsaslanan vergi inzibatçılığının mövcudluğu, onun şəffaflığının və səmərəliliyinin təmin olunması, informasiya menecmenti sisteminin müasir strateji prinsiplər əsasında inkişafını əhatə edir.

Müasir inkişaf tendensiyası və qlobal çağırışlar vergi orqanları tərəfindən daha fəal vergi siyasətinin həyata keçirilməsini və vergi daxilolmalarının artırılmasını tələb edir. Vergi islahatları ilə yanaşı, nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması, nağd ödəmələrin həcmının məh-

dudlaşdırılması, əmək münasibətlərinin leqallaşdırılması və əmək müqavilələrinin bağlanması təmin edilməsi hesabına vergitutma bazasının daha da genişləndirilməsi məsələləri diqqət mərkəzindədir.

Qarşıya qoyulan məqsədlər vergi sisteminin sabit və proqnozlaşdırıla bilən, vergi inzibatçılığının isə biznesin iştirakçıları üçün maksimum rahat və əlverişli olmasını, vergi sisteminin stimullaşdırıcı rolunun artırılmasını tələb edir. Vergi ödəyiciləri ilə konstruktiv dialoq qurmaq, milli vergi sisteminin qarşısında duran vəzifələri qarşılıqlı fayda prinsipi əsasında həll etmək, dövlət-biznes münasibətlərini tərəfdaşlıq və kütləvi nəzarətdən partnyorluq səviyyəsinə qaldırmaq gələcək hədəflər kimi qarşıda durur.

Partnyorluq münasibətlərinin qurulması ilk növbədə vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında yaranan mübahisələrin minimuma endirilməsini və belə mübahisələrin həllinə çəkilən inzibatçılıq xərclərinin aşağı salınmasını nəzərdə tutur.

Musayev A.F. i.e.d., prof.

AMEA-nın müxbir üzvü

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANIN VERGİ SİSTEMİ VƏ ONUN FORMALAŞMA MƏRHƏLƏLƏRİ

Məqalədə ölkənin iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi məqsədilə vergi siyasətinin formalaşmasının təhlili verilmiş və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində innovation islahatların aparılması araşdırılmışdır.

Мусаев А.Ф. д.э.н., проф.

Член-корреспонденты НАНА

Министерство Налогов Азербайджанской Республики

P E 3 İ Ü M E

НАЛОГОВАЯ СИСТЕМА АЗЕРБАЙДЖАНА И ЕГО ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ

В статье дается анализ формирования налоговой политики в целях регулирования экономического развития страны и исследуются инновационные реформы в формировании налоговой системы.

Musayev A.F. doc. of econ. sciences, prof.,

Corresponding Member of ANAS

Ministry of taxes of Azerbaijan Republik

S U M M A R Y

TAX SYSTEM OF AZERBAIJAN AND STEPS OF ITS FORMATION

The formation of tax system is analysed in order to regulate the economic growth of the country and carrying out innovative reforms in the development of tax system is investigated in the article.

UOT-336.741.242.1

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN GƏLİRLƏRİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ**Açar sözlər:** büdcə, büdcə sistemi, gəlirlər, vergilər, dövlət siyasəti, maliyyə resursları.**Ключевые слова:** бюджет, бюджетная система, доходы, налоги, государственная политика, финансовые ресурсы.**Keywords:** budget, budget system, taxes, incomes, state policy, financial resources.

Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan büdcə sistemidir. Büdcə sistemi Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, ali və yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarının funksiyalarını icra edən əsas maliyyə təminatı rolunu oynayır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən və bazar iqtisadiyyatına keçdikdən sonra, iqtisadiyyatda Ulu Öndər Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasəti nəticəsində islahatlar aparılmış, iqtisadiyyatın bir çox sahələrində olduğu kimi dövlətin əsas maliyyə planı olan dövlət büdcəsi yenidən işlənib hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin özünəməxsus büdcə sistemi, büdcə quruluşu, büdcə hüquqları və büdcə həlqələri mövcuddur. Bunlar “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə tənzimlənir.

Dövlət büdcəsindən danışarkən onun formalaşma mənbələri, xərclərinin istiqamətləri haqqında danışmaq qeyri-mümkün olardı. Dövlətin iqtisadi gücü onun büdcəsində əks olunur. Büdcənin gəlirləri, eyni zamanda gəlirlərlə xərclər arasındakı balans nə qədər mükəmməl olarsa, dövlət bir o qədər qüdrətli hesab olunur. Büdcənin gəlirlərinin formalaşdırılması, xərclərinin planının tərtib edilməsi hər bir dövlət üçün ən mühüm məsələlərdəndir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin öyrənilməsi ən vacib məsələlərdən biridir. Büdcə gəlirləri dövlətin funksiyalarını yerinə yetirən mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləridir. Büdcə gəlirləri qarşıdan gələn növbəti il üçün nəzərdə tutulur. Dövlətin xərclərinin tam maliyyələşdirilməsini təmin etmək üçün maliyyə vəsaiti lazımdır. Yəni həmin il büdcəyə gəlir daxil olacaq və nəzərdə tutulan xərcləri maliyyələşdirəcək. Buraya sosial-iqtisadi sahələr, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və sair daxildir. Bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsində büdcə gəlirləri yaxından iştirak edir. Büdcə gəlirləri iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunmasında əsas mənbə kimi çıxış edir.

“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun IX maddəsinə əsasən büdcə gəlirləri aşağıdakı bölmələr hesabına formalaşır:

- “Vergilərdən daxilolmalar”;
- “Vergi olmayan gəlirlər”;
- “Əsaslı gəlirlər”;
- “Rəsmi qaydada alınan vəsaitlər (transfərlər)”.

Ölkədə aparılan düzgün büdcə-vergi siyasətinin nəticəsi olaraq Dövlət büdcəsinin gəlirləri ildən ilə artır.

2013-cü il üzrə dövlət büdcəsinin gəlirləri 19 milyard 159 milyon manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2012-ci ilin icrası ilə müqayisədə 2 milyard 112 milyon manat çoxdur. Ləyihəyə əsasən, 2013-cü ildə gəlirlərin 35.9 faizini Vergilər Nazirliyi, 4.1 faizi DGK, 59.3 faizi ARDNF, 0.7 faizi isə başqa mənbələr hesabına təmin ediləcək (4).

Vergilərdən daxilolmalar büdcə gəlirlərinin əsas hissəsindən birini təşkil edir. Kəskin artan Neft Fondu transfərlərinin fonunda, Vergilər Nazirliyinin büdcə gəlirlərində payı 2010-cu

ildə 38.1 faiz, 2011-ci ildə isə 33.5 faiz, 2012-ci ildə 32.3 faiz olduğu halda 2013-cü ildə 35.9 faiz proqnozlaşdırılmışdır.

2013-cü ilin büdcə gəliri proqnozunun əsas vergi növləri üzrə strukturuna nəzər yetirsək, 2012-ci illə müqayisədə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin (33 milyon manat), hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin (3 milyon manat) ƏDV-nin (407.8 milyon manat), aksizlərin (60.4 milyon manat) artımı proqnozlaşdırıldığı məlum olur. Bununla belə, bu vergilərin ümumi büdcə gəlirlərindəki payı da 2000-2009-cu illərlə müqayisədə azalmışdır. Bu da, yenə ARDNF-in transfertlərinin büdcə gəlirlərindəki payının artması ilə əlaqədardır. Amma son iki illə müqayisədə vergilərdən gələn gəlirlərdə artma müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 1.

Dövlət büdcəsinin 2012- 2013-cü ilə vergitutmadan daxilolmalar

Vergilərin növləri	2012-ci ilə vergitutmadan daxil olmalar (min manat)	2013-cü ilə vergitutmadan daxil olmalar (min manat)
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	750000,0	783000,0
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir)vergis	2250000,0	2279000,0
Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	28000,0	31000,0
Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	102000,0	116000,0
Əlavə dəyər vergisi	2360800,0	2768600,0
Sadələşdirilmiş vergi	110000,0	117000,0
Aksiz	533600,0	594000,0
Yol vergisi	39000,0	54000,0
Mədən vergisi	125200,0	121000,0
Cəmi	6298600,0	6863600

Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

2013-cü ildə dövlət büdcəsinə 6863600 min manat vergilərdən vəsaitin daxil olması proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da ümumi büdcə gəlirinin 35.9%-ni təşkil edir(5).

Cədvəldən göründüyü kimi, müasir şəraitdə birbaşa vergilər üzrə daxilolmaların artması müsbət haldır. Çünki, birbaşa vergilər üzrə daxilolmalar artırsa, deməli hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirləri də artır. Bu isə həm sosial, həm də iqtisadi inkişaf deməkdir.

Dövlət büdcəsinin daha etibarlı formalaşmasında qeyri-neft sektorunun rolu da əvəzsizdir.

Dövlət büdcəsinin Neft sektorundan asılılığını aradan qaldırmaq üçün qeyri-neft sektorunun, xüsusilə kənd təsərrüfatı və turizmin inkişafı prioritet istiqamətlərdəndir. Bu sahədə aparılan düzgün siyasətin nəticəsi olaraq 2012-ci il Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün yaddaşlarda qeyri-neft sektorunun ümumi daxili məhsul istehsalında (ÜDM) yenidən üstün mövqeyə sahib olması ilə qalacaq. Xatırladaq ki, 2006-cı ilə qədər ÜDM istehsalında qeyri-neft sektorunun üstünlüyü olsa da, həmin ildən etibarən qüvvələr nisbəti neft-qaz sektorunun xeyrinə dəyişdi.

2006-cı ildə neft-qaz sektorunda yaradılan ÜDM-nin həcmi qeyri-neft sektoruna nisbətən 31% çox oldu. Bu ildə neft-qaz sektorunda ÜDM istehsalı 10,09 milyard manat, qeyri-neft sektorunda 7,63 milyard manat təşkil etdi. Neft-qaz sektorundakı üstünlük 2012-ci ilə qədər davam etdi. Düzdür, 2009-cu ildə qeyri-neft sektorunda ÜDM istehsalı az fərqlə də olsa neft-qaz sektorundakı istehsalı qabaqladı. Lakin bu böhranın əlaməti olduğundan mövqe dəyişikliyi dayanıqlı olmadı və 2010, 2011-ci illərdə neft-qaz sektorunda yenidən daha çox ÜDM istehsal edildi.

Lakin 2012-ci ildə qeyri-neft sektorunda ÜDM istehsalı neft-qaz sektorunu yenidən ötdü. İqtisadi proseslərin təhlilindən aydın olur ki, bu dəfəki yerdəyişmə dayanıqlı olacaq. 2012-ci ilin 11 ayının nəticələrinə əsasən, yaradılan 48,2 milyard manatlıq ÜDM-nin 24,7

milyard manatı və ya 51,2%-i iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrində təmin edilib. İlin sonuna qədər ÜDM-də qeyri-neft sektorunun payının bir qədər də artacağı güman edilir. Proqnozlara əsasən, gələcək illərdə ÜDM-də qeyri-neft sektorunun payı daha da artacaq.

2013-cü il üçün Azərbaycanda 5,3% iqtisadi artım proqnozlaşdırılır və ümumi daxili məhsul 56,1 milyard manat səviyyəsində gözlənilir. 2013-cü ildə ÜDM-də qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi 11,7% artaraq 61,3% (34,4 milyard manat) olacaq.

2016-cı ilədək olan proqnoza görə, 2013-cü ildə ÜDM-də real artım 2,2%, 2014-cü ildə 7%, 2015-ci ildə 4,5%, 2016-cı ildə 4,5% olacaq. Azərbaycanın ÜDM istehsalı cari ildə 51,37 milyard manat, 2013-cü ildə 56 milyard manat, 2014-cü ildə 57,6 milyard manat, 2015-ci ildə 62 milyard manat, 2016-cı ildə 66,5 milyard manat təşkil edəcək. Qeyri-neft ÜDM-si isə müvafiq olaraq 2014-cü ildə 38,2 milyard manat, 2015-ci ildə 42,5 milyard manat, 2016-cı ildə 47 milyard manat olacaq.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş iqtisadi inkişaf strategiyası qısa zaman ərzində iqtisadi sahədə böyük nailiyyətlərin əldə edilməsinə, Azərbaycanın regionda ən dinamik inkişaf edən bir dövlətə çevrilməsinə imkan vermişdir. «Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik» - deyən Ulu Öndər Heydər Əliyevin qayğısı və diqqəti nəticəsində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun vahid normativ-hüquqi bazasının yaradılması, vergi dərəcələrinin aşağı salınması və güzəştlərin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması, habelə vergi xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyin artırılması istiqamətində məqsədyönlü iş aparılmışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi kursuna əsaslanaraq Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət ilk növbədə, ölkədə sosial iqtisadi inkişafın və regional siyasətin gücləndirilməsi, sahibkarlığa dövlət qayğısının artırılması, iş adamları üçün əlverişli şəraitin yaradılması, yeni iş yerlərinin açılması, inzibati idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara çatdırılması kimi mühüm həlqələri əhatə etməklə dövlətçilik maraqlarına xidmət edən iqtisadi strategiyanın uğurla həyata keçirilməsinə zəmin yaradıb. Bu siyasətin nəticəsi olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatında müşahidə olunan müsbət dəyişikliklər özünü təkcə bazar münasibətlərinin dərinləşməsində deyil, həm də işgüzar mühitin aktivləşməsi və dinamikləşməsində, sahibkarlıq subyektlərinin sayının gündən – günə artmasında göstərir.

Dövlətimizin məqsədyönlü və ardıcıl iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində, ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının əsasını təşkil edən dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında vergilərin və bu baxımdan Vergi xidməti orqanlarının rolu durmadan artır. Bu xidmət ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar, münasibətlərin tənzimlənməsində və dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsinin formalaşmasında vergilərin rolunun artması ilə bağlı olaraq, yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində yeni vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsinə çatması vergilərin və digər icbari ödənişlərin tam və vaxtında səfərbər olunması vergi-büdcə siyasətinin hədəfləri sırasında yer alır.

Bu baxımdan dövlət tərəfindən ticarət və xidmət müəssisələrində post terminallarının quraşdırılması, elektron hökumətin yaradılması bu sahədə atılan əsas addımlardandır.

Prezident İlham Əliyevin Fərmanına əsasən Vergi məəcəlləsində aparılan son dəyişikliklər, vergitutmada aparılan islahatlar, əhalinin bəzi kateqoriyalarına bir çox vergi güzəştlərinin tətbiq olunması bir daha Azərbaycanda xalqın sosial – rifah halının yüksəldilməsi zəminində büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin bariz nümunəsidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi. Bakı-2012.
2. Ş.Ş. Bədəlov, R.B. Məhərrəmov, F.Ə. Qurbanov "Büdcə sistemi".
3. Məmmədov F.A., Musayev A.F., Sadıqov M.M.Kəlbəyev Y.A., Rzayev R.H. "Vergilər və vergitutma" Bakı, "Poliqrafik Prodakşn", 2006.
4. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının statistik göstəriciləri. Bakı 2012-ci il.
5. [www Taxes.gov.az](http://www.Taxes.gov.az).
6. [www google.az](http://www.google.az).

*Nəcəfova V.Q. i.f.d.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN GƏLİRLƏRİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan büdcə sistemidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin öyrənilməsi ən vacib məsələlərdən biridir. Çünki, büdcə gəlirləri dövlətin funksiyalarını yerinə yetirilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləridir. Məqalədə gəlirlərin, büdcənin formalaşmasında rolu araşdırılmış və əhəlinin sosial rifah halının yüksəldilməsi baxımından zəruriliyi qeyd edilmişdir.

*Наджафова В.Г. д.ф.э.
Бакинский Университет Бизнеса*

P E 3 I O M E

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА

Одним из средств проведения экономической и социальной политики государства как одной из части финансовой системы составляет бюджетная система. Поэтому одной из важнейших задач является изучение доходов государственного бюджета в условиях рыночной экономики, так как централизованные финансовые средства служат для выполнения государственной функции доходной части бюджета.

В статье отмечается необходимость и роль доходов в формировании бюджета и повышения социального развития населения.

*Nəcəfova V.G. ph.d.
Baku Business University*

S U M M A R Y

THE CHARACTERISTICS OF FORMATION OF INCOMES OF STATE BUDGET

One of the tools for implementation of socio-economic policy of state is the budget system which is the structural element of the finance system. Research of the incomes of state budget is one of the most important points in the market economy conditions. Because, the incomes of state budget is the centralized financial resources for implementation of the state functions. The role of taxes in formation of the budget is investigated and its importance in increasing the social level of the people is defined.

UOT-339

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BAZAR İQTİSADİYYATI MÜNASİBƏTLƏRİNƏ UĞURLA KEÇMƏSİNİN ELMİ ƏSASLARI

Açar sözlər: bazar iqtisadiyyatı, mülkiyyət münasibətləri, aqrar islahatlar, özəlləşdirmə, maliyyə, pul-kredit, bank işləri, xarici-iqtisadi əlaqələr.

Ключевые слова: рыночная экономика, отношения собственности, аграрные реформы, приватизация, финансы, денежно-кредит, банковские работы, внешне-экономические отношения.

Key words: market economy, property relations, agrarian reform, privatization, finance, monetary, bank accounts, foreign-economic relations.

2011-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsinin iyirminci ildönümü tamam oldu. Keçən illər ərzində demokratik hüquqi və dünyəvi dövlətin qurulması xalqımızın böyük uğurudur.

Ulu Öndərimiz H.Əliyev demişdir: «Azərbaycan Demokratik Respublikası gərgin bir tarixi dövrdə yaranmışdır. Çar üsul-idarəsi devrildikdən və Rusiya imperiyası dağıldıqdan sonra Rusiya ərazisində dəyişikliklər nəticəsində Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranmış, Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi tanınmaq imkanı olmuşdur. Demokratik Respublikanın yaranması Azərbaycanın müstəqilliyini ilk dəfə olaraq dünyaya nümayiş etdirdi. Azərbaycan xalqının öz dövlətçiliyinə nə qədər bağlı olduğunu əks etdirdi [1].

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası 1920-1990-cı illərdə praktiki olaraq dünya integrasiyasından təcrid olunmuşdu. Çünki sosialist istehsal münasibətləri iqtisadi inkişafın bazar modelini rədd edirdi.

Azərbaycan Respublikasında müstəqillik bərpa edildikdən sonra bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin yaradılması və onun arealının genişləndirilməsi sahəsində də mühüm addımlar atıldı.

Azərbaycanın iqtisadiyyatının quruluşu SSRİ dövründə Ümumittifaq xalq təsərrüfatı kompleksinin tələblərinə xidmət edirdi və elə bir vəziyyətdə idi ki, müasir beynəlxalq əmək bölgüsünün global sisteminin sifarişlərini heç cür ödəyə bilməzdi.

Belə bir ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün uzun müddət tələb olunurdu və bu sahədə müstəqil Azərbaycan Respublikasında Heydər Əliyevin rəhbərliyi və gərgin işi sayəsində ardıcıl olaraq bir sıra mürəkkəb problemlər həll edildi. Yəni, qanunlar, normativ aktlar hazırlandı, eləcə də digər ölkələrlə əlaqələr yaradıldı və bir sıra vacib işlər görüldü.

Ölkəmizin müstəqilliyinin ilk illərində mövcud olan xaos, hərc-mərclik və xalqın qanunı maraqlarına zidd siyasəti iqtisadiyyatın zəiflədilməsi, vətənimizin sərvətlərinin dağıdılması və dərin hərtərəfli böhranla nəticələndi. 1990-cı illərin ortalarında meydana çıxaraq formalaşan, yeni, düşünülmüş siyasi kurs xalqımızı və vətənimizi vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən xilas etdi. O zaman naşı qruplar tərəfindən separatçılıq düşüncələrinə son qoyuldu və Ulu Öndərimiz H.Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətinin gerçəkləşməsinin qələbəsi ilə tamamlandı.

İlk planda ölkəmizin bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə uğurla keçməsi tələb olunurdu.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçmək üçün bir neçə mərhələ qət edildi: birinci mərhələdə-iqtisadi böhranın qarşısının alınması və ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin stabiləşdirilməsinin təmin edilməsi tələb olunurdu. Burada əhalinin mütləq dilənçiləşməsinin və cəmiyyətin anarxiyadan xilas edilib dağıdılmasının qarşısının alınması üçün kompleks tədbirlər işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək zəruri idi. İkinci mərhələdə - iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, iqtisadi böhrandan əvvəlki səviyyəsinin əldə edilməsi, onun yenidən qurulması, bazar iqtisadiyyatının subyektivi və infrastrukturunun formalaşmasının təmin edil-

məsi və əhalinin güzəranının yaxşılaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi kimi ən vacib vəzifə ön plana keçirildi. Üçüncü mərhələdə-müstəqil Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin yüksək pilləsinə qalxması və dünya təsərrüfat sistemində aparıcı dövlətlərdən birinə çevrilməsi prosesi davam edir.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçməsi üçün özünün xüsusi modelinin yaradılması tələb olunurdu. Biz nə Amerika, nə də Avropa modellərindən tam istifadə edə bilməzdik. Çünki bizim ölkədə dünyada təkrarı olmayan bir proses baş vermişdi. Müstəqil Azərbaycan Respublikası dünya kapitalist sisteminə daxil olan ölkələrdən fərqli olaraq sosialist istehsal münasibətlərindən bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçirdi.

Respublikamız həm dünyada, həm də qonşu dövlətlərdə mövcud olan modelləri və təcrübəni öyrənməklə, ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatında spesifik xüsusiyyətləri nəzərə almaqla özünün bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçidinin modelini hazırladı.

Beləliklə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin daxili potensialına uyğun modeli oldu. Eyni zamanda biz bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçidi süni olaraq sürətləndirməyin zərərli olmasını da nəzərə aldığımız. İqtisadiyyatın yenidən qurulması və idarə edilməsi üçün dövlət tərəfindən müvafiq orqanlar yaradıldı və tədbirlər sistemi hazırlandı. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlət hazırda mövcud istehsal, elmi intellektual və sosial sferanın potensialını qoruyur. Yuxarıdakı bəzi fikirləri irəli sürərkən sivilizasiyalı ölkələrin bazar iqtisadiyyatına keçməsinin təcrübəsi və Azərbaycanın iqtisadi, sosial, mədəni və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmışdır.

Respublikamızda bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçmək üçün bir sıra vacib problemlər həll edildi:

- mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulması;
- aqrar islahatların aparılması;
- özəlləşdirmə prosesi;
- struktur siyasəti;
- investisiya siyasəti;
- maliyyə, pul-kredit, bank işlərinin yenidən qurulması;
- xarici-iqtisadi əlaqələrin dünya bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçidin tələblərinə uyğun olaraq təşkil edilməsi.

Bazar münasibətlərinə keçid müxtəlif mülkiyyət formalarının yaradılmasını, xüsusi mülkiyyətin tərəqqisinin təmin edilməsini, müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında iqtisadiyyatı optimal inkişaf etdirmək üçün düzgün nisbətlərin yaradılmasını və çoxuklidliliyin olmasını zəruri edir. Yeni mülkiyyət formalarının yaradılması üçün digər zəruri tədbirlərlə yanaşı, özəlləşdirmə işlərinin mərhələlər üzrə aparılması təmin olunur.

Mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulmasının əsasını mülkiyyətin müxtəlif formalarının eyni hüquqa malik olması, mülkiyyət münasibətlərinin dəyişilməsi prosesində tələsiklikə yol verilməməsi və onun süni sürətləndirilməsinin qarşısının alınması, müxtəlif sahələrdə və müəssisələrdə dərin, fərqli şəraitlərin qaydılarmaması və s. kimi prinsiplər təşkil edir.

Aqrar islahatın ən vacib vəzifəsi Azərbaycan kəndlisini yenidən yaratmaq, aqrar bölmədə çoxukladlı, müstəqil respublikamıza az xərcə, lazımı miqdarda ərzaq məhsulları ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı xammalı ilə təmin edən, yüksək səmərəli təsərrüfat formalarının bərqərar edilməsidir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid üçün aqrar islahatın əsasını torpaq islahatı təşkil edir. Bu proses həyata keçirilmişdir. Fermer, kəndli, köməkçi və şəxsi təsərrüfat yaradılıb inkişaf etdirilir. Yeni yaradılan təsərrüfat formaları dövlət tərəfindən himayə olunmaqla daima hər cür iqtisadi kömək alır. Kənd təsərrüfatına maddi-texniki təchizat və maliyyə yardımı göstərilməklə yanaşı, tələb olunan xidmətlərdə göstərilir.

Bütün sahələrdə olduğu kimi aqrar bölmədə də bazar iqtisadiyyatı dəstəklərinin dövlət

tərəfindən səmərəli istifadə edilməsi və əlaqələndirilməsi tələb olunur. Yeni istehsal münasibətlərinin formalaşmasının ən ümdə vəzifəsi dövlət tərəfindən bütün təsərrüfat formalarına təsərrüfatçılığın həyata keçirilməsində real müstəqillik verilməsidir ki, onlar torpağın və istehsal edilmiş məhsulun tam sahibi kimi fəaliyyət göstərə bilsinlər. Dövlət və təsərrüfat arasında könnüllü tərtib edilmiş müqavilələr yerinə yetirildikdən sonra kənd təsərrüfatı müəssisələrinə tam imkan verilir ki, sərəncamlarında olan məhsulları əlverişli qiymətlərlə və istənilən kanallarla sata bilsinlər.

Hazırda Azərbaycan dövləti taxıl, şəkər, yağ, ət və digər məhsulların böyük bir qismini valyuta ehtiyatı hesabına əldə edir. Bu sahədə imkanlardan səmərəli istifadə etmək yaxşı olardı ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının satınalma qiymətlərini dövlət dünya bazarı səviyyəsinə qaldırmaqla yanaşı, təsərrüfatların haqqının ödənilməsinin müəyyən hissəsini valyuta ilə təmin etsin. Bu isə öz növbəsində kənd təsərrüfatı istehsalçılarının iqtisadi marağını yüksəldər, məhsul bolluğunun təmin edilməsinə şərait yaradar və xarici ölkələrdən asılılığımızı xeyli azaldardı.

Aqrar iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən idarə edilməsi aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır: qiymət idarə edilərək tənzimlənir, fermer və kəndli təsərrüfatlarına satılan mallar və onlardan satın alınan məhsullar könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilir; kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının tənzimlənməsi və dövlət aqrar fondunun yaradılması təmin edilir; vergi sistemi elə müəyyənləşdirilir ki, istehsalçıların maddi marağını təmin etsin; maliyyə kredit işlərinin idarə edilməsi qaydaya salınır və kredit istehsalçı üçün əlverişlidir; torpaq kadastrı işlənir və torpaq haqqında qanun məəcəlləsi təkmilləşdirilir; aqrar islahat kəndlinin sosial problemlərinin həllini təmin etməlidir; aqrar sənaye kompleksinin sosial-iqtisadi strukturunda köklü dəyişikliklər edilməlidir; kənd təsərrüfatı istehsalının müxtəlif formalarının inkişafına hər cür imkan verilməsi zəruridir; aqrar-sənaye kompleksinin maddi-texniki bazasının yaradılıb-inkişaf etdirilməsi üçün respublikanın sənaye potensialından səmərəli istifadə edilməlidir; dövlət kənd təsərrüfat elminin bütün sahələrinin inkişafını müəyyənləşdirməli və alınan nəticələrin istehsalatda tətbiqinə hər cür şərait yaratmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçməyin ən vacib problemlərindən biri də struktur siyasətinin səmərəli aparılmasıdır. Keçən dövr ərzində bu sahədə lazımi dəyişikliklər əldə edilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında quruluş siyasətin proporsiyalar əsasında aparılması üçün bilavasitə dövlətin iştirakı və böyük səyi tələb olunur. Burada dövlət iqtisadiyyatı idarə etməsində olan imkanları tam istifadə etməlidir. Belə ki, dövlət tərəfindən həyata keçiriləcək inzibati və iqtisadi üsullar optimal əlaqələndirilməklə-material və maliyyə resursları yenidən bölüşdürülməli, idxal-ixrac fəaliyyəti idarə edilməli, məhsullara və xidmətlərə qoyulan qiymətlər tənzimlənməlidir.

Struktur siyasəti aparılarkən aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə nail olmaq vacibdir:

- bütün istehsal sahələri, ilk növbədə iqtisadiyyatın yüksək effektiv, intensiv üsulla geniş təkrar istehsal sxemi üzrə qurulması və fəaliyyət göstərməsi üçün yenidən təşkil edilməlidir.

- əhəlinin və xalq təsərrüfat sahələrinin xammala və məhsullara olan ehtiyacı tam ödənilməlidir.

- iqtisadiyyatın yeni yaradıcılıq strukturu Azərbaycan Respublikasında digər müstəqil dövlətlərin ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədinə xidmət etməlidir. Həm də respublikamızda elə məhsullar istehsal etməliyik ki, digər müstəqil dövlətlərin həmin əmtəələrə geniş planda ehtiyacları olsun. Belə olduqda, əmtəə mübadiləsi və satış yolu vasitəsilə lazım olan ehtiyaclarımızı ödəyə bilərik.

- daha sonra dünya bazarına çıxmaq üçün nadir və keyfiyyətli məhsul istehsalını təmin etməliyik.

Struktur siyasəti yuxarıda göstərilən vəzifələri həyata keçirməklə yanaşı, hazırkı iqtisadi böhran şəraitində 1990-cı ildən sonra ərazimizdə baş vermiş dağıdıcı disproporsiyaların və itki-

lərin birinci növbədə aradan qaldırılmasını təmin etməlidir. İş burasındadır ki, 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet Hakimiyyəti qurulduqdan sonrakı dövr ərzində respublikamızda struktur siyasəti bir tərəfli aparılaraq dövlətimizin ümumittifaqda ictimai əmək bölgüsündə oynadığı rol ilə qiymətləndirilərək bilavasitə mərkəzin tələblərinə və mənafeyinə tabe edilmişdir. Respublikamızda ağır, yanacaq-energetika, elektroenergetika, yanacaq, metallurgiya, maşınqayırma, kimya və neft-kimya, meşə emalı və kağız-sellüloz, tikinti materialları, yüngül, aqrar sənaye kompleksinin emal sahələri və digər sənaye sahələri və kompleksləri yaradılmışdır. Lakin sənayedə istehsal edilən məhsulların 2/3 hissəsindən çoxu respublikanın tələbatı nəzərə alınmadan, mərkəzi planlaşdırılma əsasında kənara aparılırdı. Bunun nəticəsində iqtisadiyyat birtərəfli inkişaf etməklə az səmərəli struktura malik olmuşdur.

Yuxarıda göstərilən müddəalara, təkliflərə nail olmaq üçün struktur və investisiya siyasəti həyata keçirilərkən digər şərtlərin mövcudluğu da nəzərə alınmalı, bunun üçün birinci növbədə struktur siyasətinin dəqiq məqsədi müəyyənləşdirilməli, sonra isə investisiya fəaliyyəti üçün münasib şərait olmalıdır. Nəhayət milli prioritetlərin həyata keçirilməsi mexanizmi işlənilməlidir. Həyata keçirilən bir sıra tədbirlər iqtisadiyyatın cari çərçivədə cüzi idarə edilməsi ilə başa çatmışdır. İqtisadiyyatın strukturu isə kortəbii olaraq bəzi dəyişikliklərə məruz qalmış və bunun da nəticəsində neqativ təmayüllərlə rastlaşırıq. Belə təmayüllərdən: emaledici sahələrdə istehsalın sürətlə aşağı düşməsi; enerji-xammal tutumlu sahələrin xüsusi çəkirlərinin artması hesabına iqtisadiyyatın strukturunun ağırlaşması; xalq təsərrüfatının enerji tutumunun artması; ehtiyatların və sahələrarası məhsulların ümumi məhsulda xüsusi çəkisinin artması; istehsal aparatının sürətlə köhnəlməsi və güclərin sıradan çıxması və s. göstərmək olar.

Strukturun dəyişdirilib təkmilləşdirilməsi üçün böyük investisiya tələb olunur. Bunun məhdud olduğu bir şəraitdə yığının makroiqtisadi şərtlərinin təmin etdirilməsi investisiya fəaliyyəti genişləndirməyə imkan vermirdi. Bunun üçün qiymətlər normallaşdırılmalı, inflyasiya prosesinin qarşısı alınmalı, dövlət tənzimləmə siyasəti həyata keçirilməlidir. Struktur siyasətinin aparılması və investisiyanın lazım olan məbləğdə əldə olunması məqsədilə vergilər sistemi qaydaya salınmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində respublikanı iqtisadi baxımdan sürətlə inkişaf etdirmək üçün ən vacib tədbirlərdən biri də maliyyə, pul-kredit siyasətinin və bank sisteminin işinin yenidən qurulmasından ibarətdir. Bu sahədə keçən illər ərzində respublikada xeyli işlər görülmüşdür.

Hazırda maliyyə, pul və kredit sisteminin ən əsas vəzifəsi dövlətimiz üçün həyati əhəmiyyətə malik olan iqtisadiyyat sahələrinin inkişaf etdirilməsi, xalqın həyat səviyyəsini qoruyub saxlamaq və bazar iqtisadiyyatı münasibətlərini sürətlə inkişaf etdirmək üçün işgüzar fəaliyyəti stimullaşdırmaqdan ibarətdir.

Maliyyə, pul və kredit siyasətinin həyata keçirilməsi iqtisadiyyatda struktur tədbirlərin təmin edilməsi və aktiv sənaye siyasətinin aparılması ilə bilavasitə əlaqədar olmalıdır.

Respublikada vergi, kredit, gömrük güzəştləri, amortizasiya siyasəti, valyuta resurslarından səmərəli istifadə və s. bu kimi vacib məsələlər öz optimal həllini tapmaqdadır. Pul dövriyyəsi qanununun işləməsi üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilir.

Bank sisteminin işində həll edilməmiş bir sıra problemlər mövcuddur ki, onlar da iqtisadiyyatın idarə edilməsinə mənfi təsir göstərir. Onlardan ən vacibi əlverişsiz bank stavkalarının müəyyən edilməsindən ibarətdir. Burada daha səmərəli elmi əsaslandırılmış islahatın aparılmasının sürətləndirilməsi tələb olunur.

Səmərəli məqsədli maliyyə dotasiyalarını həyata keçirmək zəruridir. Vəsait verilərkən onların vaxtında geri qaytarılması və proqramlaşdırılmış səmərənin əldə edilməsi ön plana çəkilməlidir. Sahibkarlıq xətti ilə yaradılmış istehsal sahələrinə güzəştli kredit verilməsi təcrübəsi respublikada geniş yayılmalıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici ölkələrlə inteqrasiyasını təmin etmək üçün aşağıdakı problemlərə diqqət artırılmalıdır: açıq iqtisadiyyatın modeli hazırlanmalı, açıq qapılar elan

edilərsə, respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edilməlidir; ixracat inkişaf etdirilməli və onun bazası möhkəmləndirilməli, idxal strukturu köklü surətdə dəyişilməlidir; bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçiddə valyuta siyasətinin özəyi manatın dönrəliliyinin təmin edilməsi zəruridir.

Bütün bu göstərilən tədbirlərin sivil bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində uğurla və sürətlə həyata keçirilməsi ölkəmizin daha da inkişafı və sosial iqtisadi tərəqqisi mümkündür.

Ədəbiyyat siyahısı

1. H.Əliyev «Müstəqillik yollarında». Bakı, Azərbaycan, 1997, III. 510 s.

*Ələsgərova A.A. dos.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BAZAR İQTİSADİYYATI MÜNASİBƏTLƏRİNƏ UĞURLA KEÇMƏSİNİN ELMİ ƏSASLARI

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçməsi üçün bir sıra vacib problemlərin həll edilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır. Bura mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulması, iqtisadi islahatların aparılması, özəlləşmə prosesinin təşkili və həyata keçirilməsi, struktur siyasətinin tətbiq edilməsi, investisiya siyasətinin aparılması, maliyyə, pul-kredit və bank işlərinin təşkili və digər vacib məsələlər daxildir.

*Алескерова А.А. доц.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

P E 3 I O M E

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ УСПЕШНОГО ПЕРЕХОДА К ОТНОШЕНИЯМ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье рассматривается ряд необходимых проблем для решения перехода Республики к рыночным отношениям. Сюда выходят строительство отношения собственности, проведения экономической реформы, организации процесса приватизации, проведение в жизни структурной политики, осуществления инвестиционной работы, организации финансово, денежно-кредитное и банковское дела и т.д.

*Ələsgərova A.A. assis. prof.
Azerbaijan State Economic University*

S U M M A R Y

SCIENTIFIC FUNDAMENTALS OF SUCCESSFUL TRANSITION TO MARKET ECONOMY RELATIONS OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

The matters of successful transition of the Azerbaijan Republic to Market Economy relations.

The article is based on the necessity of solving of some important problems for the transitions in to Market economy relations. It includes the reorganization of property relations, ongoing economic reforms, establishment of privatization process and it`s implementation, employment of structural adjustment policy, pursuing of investment policy, finance, monetary and organization of banking and other important issues.

*İsayev İ.B.
Azərbaycan Respublikasının
Dövlət Sosial Müdafiə Fondu*

UOT-364.66 (479.24)

ESTONİYA PENSİYA SİSTEMİ: TƏCRÜBƏNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Açar sözlər: pensiya sistemi, nəzarət, təcrübə, sığorta.

Ключевые слова: пенсионный систем, контроль, практика, страхование.

Key words: pension system, control, experience, insurance.

Ümumi statistik məlumatlar:

01.01.2013-cü il tarixə Estoniyanın əhalisinin sayı 1286479 nəfər təşkil edir. Əhalinin 597510 nəfəri (46,4%) kişi, 688969 nəfəri (53,6%) qadınlardır. Əhalinin 68,6%-i 15-65 yaşınadək, 17,8%-i isə 65 yaşından yuxarı şəxslərdir. Demografik yüklənmə əmsalı 49,4-dür. Əhalinin təbii artım əmsalı (-) 0,42 təşkil edir. Ölənlərin sayı doğulanların sayını hər il təxminən 550-600 nəfər üstələyir. Doğum əmsalı 1,52-dir.

Əhalinin 31,8 faizi və ya 409260 nəfəri (ailə üzvləri ilə birlikdə 411507 nəfəri) pensiyaçılardır. Bunun da 38,8 faizi kişilər, 61,2 faizi isə qadınlardır. Yaşa görə pensiya alan pensiyaçıların sayı 297413 nəfər olmaqla, bütün pensiyaçıların 72,7%-ni, əlilliyə görə pensiya alanların sayı isə 94418 nəfər olmaqla bütün pensiyaçıların 23,1%-ni təşkil edir. Əlilliyə görə pensiya alanların 9724 nəfəri əmək qabiliyyətini 100%, 29835 nəfəri 80-90%, 54859 nəfəri isə 40-70% itirən şəxslərdir. Bütün pensiyaçıların 1,7 faizini ailə başçısının itirilməsinə (ABİ) görə pensiya alanlar, 1,6 faizini xalq pensiyası alanlar, 0,9 faizini isə digər pensiyaçılar təşkil edir. Hər il pensiya sisteminə 18 min nəfərdən çox pensiyaçı daxil olur ki, bunun da 43 faizi yaşa görə pensiya alanlardır.

Orta aylıq pensiya 278,98 avro təşkil edir ki, bu da orta aylıq əmək haqqının 33,2%-i miqdarındadır. Pensiyanın orta aylıq məbləği yaşa görə 314,96 avro, əlilliyə görə 181,55 avro, ABİ görə 152,07 avro (adambaşına 116,98 avro) məbləğindədir. Xalq pensiyası isə 140,81 avro təşkil edir.

2013-cü ildə Estoniya Sosial Sığorta Agentliyinin büdcəsi 1937,7 mlyn. avro təşkil edir ki, bunun da 1430,6 mlyn. avrosu və ya 73,8%-i pensiya xərcləridir. Pensiya xərcləri ÜDM-nin 9 faizini təşkil edir. İnzibati xərclər bütün xərclərin 1,1 faizi miqdarında nəzərdə tutulur.

Pensiya sistemi

Sosial sığorta 3 tərkib hissədən: pensiya sığortası, tibbi sığorta və işsizlik sığortasından ibarətdir.

Pensiya sığortası özü də 3 pillədən ibarətdir: 1-ci pillə dövlət pensiyası, 2-ci pillə yığım pensiya, 3-cü pillə əlavə könüllü yığım pensiyası.

Dövlət pensiyası iki hissədən: baza hissəsindən və sığorta hissəsindən ibarətdir.

Pensiyanın baza hissəsi qanunla büdcə ilə eyni vaxtda ölkə parlamenti tərəfindən təsdiq edilir. 15 il sığorta stajı olan şəxslər pensiyanın baza hissəsini almaq hüququna malikdirlər. 2012-ci ildə pensiyanın aylıq baza hissəsi 126,8 avro təşkil etmişdir.

Pensiyanın sığorta hissəsi iki dövrün (31.12.1998-ci ilədək olan dövrün iş stajı və bu dövrdən sonrakı sığorta stajı) hesablanması nəticəsində müəyyən edilir:

- 31.12.1998-ci ilədək olan dövr üçün pensiyanın sığorta hissəsi iş stajı illərinin sayının bir il üçün qanunla müəyyən edilmiş dəyərə (4,718 avro) vurulması qaydasında müəyyən edilir.

- 31.12.1998-ci ildən sonrakı dövr üçün pensiyanın sığorta hissəsi bir il üçün qanunla müəyyən edilmiş dəyərin (4,718 avro) həmin illər üçün hesablanmış əmsalların fərdi şəxsi hesabda nəzərə alınan (sosial verginin 20% və ya pensiyanın 2-ci pilləsində iştirak edənlər üçün isə 16% sosial verginin sistem üzrə müəyyən edilmiş orta aylıq əmək haqqından hesablanan sosial vergiyə nisbəti əsasında tapılır) cəminə vurulması qaydasında müəyyən edilir.

Pensiyanın aşağıdakı növləri vardır:

1. Yaşa görə pensiya.
2. Əlilliyə görə pensiya.
3. Ailə başının itirilməsinə görə pensiya.
4. Xalq pensiyası (15 sığorta stajı olmayan, lakin ən azı 5 il Estoniyada yaşayan şəxslərə verilir).

Şəxslərin pensiya yaşından 3 il əvvəl, eləcə də pensiya yaşından sonra pensiyaya çıxmaq hüquqları vardır. Erkən pensiyaya çıxan şəxslərin hesablanmış pensiya məbləği pensiya yaşınadək olan dövrün hər ay üçün 0,4 faiz azaldılır, daha gec pensiyaya çıxan şəxslər üzrə isə pensiyanın məbləği pensiya yaşından sonrakı dövrün hər ay üçün 0,9 faiz artırılır.

Pensiya yaşı kişilər üçün 63 yaş, qadınlar üçün 61 yaşıdır. 2016-cı ilədək pensiya yaşlarının bərabərləşdirilməsi və 2017-ci ildən 2026-cı ilədək olan dövrdə isə pensiya yaşının hər il 3 ay olmaqla 65 yaşınadək artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

1-ci pillə üzrə dövlət pensiyasının maliyyələşdirilməsi sosial verginin hesabına həyata keçirilir. Onun dərəcəsi 33%-dir. Bunun 20%-i pensiya sığortasına, 13 %-i isə tibbi sığortaya yönəldilir. Bu vergi tam olaraq işəgötürən tərəfindən ödənilir.

Estoniyada gəlir vergisinə cəlb olunmayan aylıq məbləğ 144 avro, illik məbləğ isə 1728 avro miqdarında müəyyən edilmişdir. Lakin pensiyaçıları göstərilən həddən əlavə olaraq aylıq 192 avro, illik isə 2304 avro məbləğində gəlir vergisindən azad olunan güzəştə malikdirlər. Beləliklə, dövlət pensiyasının illik 4032 avro, aylıq 336 avro məbləğindən yuxarı olan hissəsi gəlir vergisinə cəlb olunur.

Pensiyanın ikinci pilləsi, yəni **yığım pensiyası** 2002-ci ildən tətbiq olunur. Bu pillə pensiyaçıya dövlət pensiyasından əlavə gəlir əldə etmək imkanını verir.

Pensiyanın ikinci pilləsində iştirak etmək üçün işçi ona hesablanmış ümumi əmək haqqından yığımla bağlı seçdiyi pensiya fonduna 2 faiz məbləğində sığorta haqqı köçürməlidir. Bu ödəniş müvafiq olaraq dövlət işəgötürən tərəfindən ödənilən 20 faizlik sosial verginin 4 faizlik hissəsini işçinin sığorta sistemində olan hesabına köçürür. Göründüyü kimi, bu pillə üzrə pensiyalar işçi və işəgötürən tərəfindən ödənilən vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilir. Sosial verginin böyük əksəriyyəti (qeyd olunan 4 faizlik hissə istisna olmaqla) həmrəylik prinsipinə əsaslanaraq hazırkı pensiyaçıların dövlət pensiyalarının maliyyələşdirilməsinə sərf olunur.

İkinci pillədə iştirak edən şəxslərin dövlət pensiyasındakı sığorta payı müəyyən edilmiş nisbətə (4%) azaldılır. Belə ki, bu pillədə iştirak etməyən şəxslər üzrə sosial verginin tam olaraq 20 faizlik hissəsi onun dövlət pensiyasındakı sığorta payının formalaşdırılmasına yönəldilirsə, ikinci pillədə iştirak edən şəxslər üzrə sosial verginin 16 faizlik hissəsi onun dövlət pensiyasındakı sığorta payının formalaşdırılmasına yönəldilir.

Pensiyanın ikinci pilləsində iştirak 1983-cü ildə və daha sonra doğulmuş şəxslər üçün məcburidir. Bu şəxslər üçün sistemdə iştirak 18 yaşı tamam olduğu ildən sonrakı ilin yanvar ayının 1-dən başlayır. Əgər 18 yaşdan yuxarı olan şəxs ikinci pillədə iştirak üçün pensiya fondunu seçməmişdirsə, onda **Qiymətli Kağızlar üzrə Estoniya Reyestr Mərkəzi** vergi orqanı-

nın məlumatına əsasən seçimi konservativ pensiya fondları arasında özü lotereya qaydasında həyata keçirir.

1942-1982-ci illərdə doğulanlar üçün pensianın ikinci pilləsində iştirak könüllüdür. Könüllü iştirak 1 may 2002-ci ildən 31 oktyabr 2010-cu ilədək davam etmişdir. Bu tarixdən sonra həmin şəxslərin könüllü olaraq sistemə qoşulması dayandırılmışdır. Statistika görə 18-63 yaşda olan şəxslərin 70 faizi pensianın 2-ci pilləsində iştirak edirlər.

Sosial vergi haqqında qanuna görə sığorta haqları əmək haqqı və digər ödənişlər, mülki hüquqi xarakterli müqavilələrə görə fiziki şəxslərə ödənilən vəsaitlər, sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər, işsizlik müavinətinin məbləği sosial vergiyə cəlb olunur və bu verginin qanunla müəyyən edilmiş hissəsi yığım pensiyasına yönəldilməlidir.

Misal üçün, sizin aylıq əmək haqqınız 1000 avrodur. Siz əmək haqqınızdan yığım pensiyasına (2%) 20 avro ödəyirsiniz. Dövlət də müvafiq qaydada ayda (4%) 40 avro sizin yığım hesabınıza köçürür. Beləliklə, sizin yığım hesabınıza hər ay 60 avro vəsait yönəldilir.

Sığorta haqları işəgötürənlər tərəfindən həyata keçirilir. Onlar vergi orqanlarına şəxsin əmək haqqından 2% ödənildiyini ayrıca hesabatlarda göstərməlidirlər. Vergi orqanları da öz növbəsində ödənilən 2% üzərinə 4% əlavə etməklə məlumatı **Qiymətli Kağızlar üzrə Estoniya Reyestr Mərkəzinə** təqdim edirlər.

Qiymətli Kağızlar üzrə Estoniya Reyestr Mərkəzi ödənilən vəsaitə müvafiq olaraq şəxs tərəfindən seçilən pensiya fondundan payları alaraq onun pensiya hesabında nəzərə alır.

Qiymətli Kağızlar üzrə Estoniya Reyestr Mərkəzi ildə bir dəfədən az olmayaraq şəxsə hesabı barədə məlumatı təqdim edir. Bu məlumatı Mərkəzin internet saytından da əldə etmək olar.

Şəxslər pensianın 2-ci pilləsində iştirak üçün <http://www.pensionikeskus.ee> saytında yerləşdirilmiş pensiya karkulyatorundan istifadə edərək aylıq ödəniləcək sığorta haqlarının məbləğini, eləcə də dövlət tərəfindən buna müvafiq nəzərə alınacaq sığorta haqlarının məbləğini müəyyənləşdirə bilərlər.

Yığım pensiyasının tətbiqini tənzimləyən qanunvericilik aktları aşağıdakılardır:

- pensiya sığortası haqqında qanun;
- sosial vergi haqqında qanun;
- yığım pensiyası haqqında qanun;
- qiymətli kağızların mərkəzi reyestri haqqında qanun;
- zəmanətli fondlar haqqında qanun;
- investisiya fondları haqqında qanun.

Şəxslər pensianın ikinci pilləsinə qoşulmaqla və əmək haqqından sığorta ödənişini aparmaqla avtomatik olaraq pensiya fondunun payçısına, eləcə də investoruna çevrilirlər.

Qanunvericiliklə payçıların və investorların hüquqlarının qorunması istiqamətində müxtəlif mexanizmlər nəzərdə tutulmuşdur. Fondların və əmlakların idarə edilməsi üzrə tələblər, investisiya məhdudiyyətləri, investorlara zərərin ödənilməsi qaydaları, fondlar üzərində dövlət nəzarəti və bu kimi tədbirlər ayrı-ayrılıqda normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir.

Qanunvericiliklə pensianın 2-ci pilləsi üzrə payçıların və investorların hüquqları aşağıdakılardır:

- il ərzində yalnız bir dəfə istənilən pensiya fondunun payçısı olmaq barədə müraciət etmək;
- il ərzində əmək haqqından yalnız bir pensiya fonduna sığorta haqqı ödəmək;

- pensiya fondunun dəyişdirilməsi barədə qərarı cari ilin noyabr ayının 1-dək qəbul etmək (ərizə təqdim etmək) və növbəti ilin yanvarın 1-dən başlayaraq yeni seçilmiş pensiya fonduna sığorta haqqı ödəmək;

- il ərzində yalnız bir dəfə pensiya fondlarının payını digər pensiya fondunun payına dəyişdirmək. Bunun üçün səhmdar əvvəlki pensiya fondunun minimum olaraq 500 payına sahib olmalıdır. Payın dəyişdirilməsi ilin birinci iş günündə həyata keçirilir. Bununla bağlı müraciət cari ilin noyabr ayının 1-dən keç olmayaraq edilməlidir.

Yığılın pensiyası, aşağıdakı şərtlər eyni vaxtda yerinə yetirildikdə ödənilir:

- pensiya yaşına çatmaq;
- dövlət pensiyası almaq hüququ olmaq;
- ən azı 5 il pensiya fonduna sığorta haqqı ödəmək;
- fiziki şəxsə öz payını vərəsəlik qaydasında vermək;
- mülkiyyətindəki paya uyğun olaraq pensiya fondundan mənfəət payını almaq;
- pensiya fondlarının və idarəedici şirkətlərin maliyyə pozuntuları nəticəsində dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək;

- pensiya fondunun ləğvi halında onun mülkiyyətində olan əmlakın payına uyğun hissəsini tələb etmək;

- pensiya fondlarının və idarəedici şirkətlərin şərtləri ilə tanış olmaq;

- pay almazdan əvvəl pensiya fondlarının hesabatları və emissiya prospekti ilə tanış olmaq.

Payçı pensiya fondunun yerləşdiyi ünvan üzrə fondun aşağıdakı sənədləri ilə tanış ola bilər:

- fondun şərtləri;
- sonuncu illik hesabat;
- sonuncu illik hesabatdan sonra təsdiq olunmuş yarımillik hesabat;
- payın emissiya prospekti;
- fondu idarə edən şirkətin idarə heyətinin üzvləri barədə məlumat.

Pay sahibləri payçıların vəsaitləri hesabına idarəedici şirkətin üzərinə götürdüyü müqavilə öhdəliklərinə cavabdehlik daşımır. Pensiya fondunun payı bölünməzdir və eyni vaxtda bir neçə nəfərə məxsus ola bilməz.

Pensiya fondunun pul vəsaitləri və digər əmlakları buraxdığı payların hesabına etdiyi investisiyadan formalaşır. Bu vəsaitlər və əmlaklar payçıların, eləcə də fondun idarəedici şirkətinin birgə səracamındadır. Payçının bu mülkiyyətdə payı onun əldə etdiyi payın ümumi paya nisbəti ilə müəyyən edilir.

Pensiya fondları vəsaitlərinin investisiyası zamanı risklərdən asılı olaraq bir sıra məhdudiyyətlərə və tələblərə riayət etməlidir. Bu məhdudiyyətlər və tələblər investisiya haqqında və yığılın pensiyaları haqqında qanunlarla, eləcə də digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Qeyd olunan qanunvericilik aktlarına görə pensiya fondları vəsaitlərini səhmlərə, maliyyə bazarının seqmentlərinə (istiqrazlara, kommersiya kağızlarına və s.), digər investisiya fondlarına və daşınmaz əmlakla yönəldə bilər. Hər bir investisiya seqmenti üzrə qanunvericiliklə məhdudiyyətlər müəyyən edilmişdir.

Misal üçün, pensiya fondu əmlakının bazar qiymətinin 50 faizindən çox olmayan hissəsi qədər vəsaitlərini səhmlərin alınmasına yönəldə bilər. Əmanətlər və depozitlər üzrə bu məhdudiyyət 35 faiz, daşınmaz əmlak üzrə isə 10 faizdir.

Qanunvericiliyə görə idarəedici şirkət qiymətli kağızlara və dəyişməz gəlirli əmanətlərə (depozitlərə) investisiya yönəldilən ən azı bir pensiya fondu yaratmalıdır. Belə pensiya fonduna səhmlərin alınmasına investisiyanın yönəldilməsi icazə verilmir.

Pensiyanın 2-ci pilləsinə qoşulmuş şəxsin vəfatı halında pensiyanın 2-ci pilləsi üzrə paylar onun vərəsələrinə keçir. Vərəsələr seçdikləri banklar vasitəsilə **Qiymətli Kağızlar üzrə Estoniya Reyestr Mərkəzinə** müvafiq ərizə ilə və vərəsəliyin notariat qaydasında təsdiq olunan şəhadətnaməni təqdim etməlidirlər.

Pensiyanın 2-ci pilləsində iştirakı məcburi olan vərəsə vərəsəliyin rəsmiləşdiyi andan bir il ərzində vərəsə qaydasında ona keçən payın geri qaytarılmasını və ya özünün pensiya fondunun hesabına əlavə olunmasını tələb edə bilər. Vərəsə bunu etmədiyi halda, o 10 il ərzində vərəsə qaydasında ona keçən payın yalnız özünün pensiya fondunun hesabına əlavə olunması barədə müraciət edə bilər. Pensiyanın 2-ci pilləsində iştirakı məcburi olmayan vərəsə vərəsəlik rəsmiləşdiyi andan 10 il ərzində vərəsə qaydasında ona keçən payın geri qaytarılmasını tələb edə bilər. Vərəsəlik qaydasında başqasına keçən paylar gəlir vergisinə cəlb olunur.

Qanunvericilikdə yığım pensiyası ilə məşğul olan pensiya fondlarını idarə edən şirkətlərə və depozitorlara (depozit banklara) fəaliyyətləri ilə, eləcə də payçıların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı bir sıra tələblər və məhdudiyyətlər müəyyən edilmişdir. Bu məqsədlə çoxpilləli nəzarət sistemi mövcuddur.

Yığım pensiyası ilə məşğul olan pensiya fondlarının fəaliyyətinə, əsasən, Maliyyə müfəttişliyi, daha sonra sərbəst auditorlar və fondun özünün daxili auditi nəzarət edir.

Yığım pensiyası ilə məşğul olan pensiya fondları üçün əsas maliyyə tələbi onların özlərinin əmlakının (vəsaitlərinin) payçıların əmlakından (vəsaitlərindən) ayrılıqda saxlanması və idarə olunmasıdır. Bu səbəbdən depozit banklar və idarəedici şirkətlər pensiya fondlarının və payçıların vəsaitlərinin uçotunu ayrı-ayrı hesablarda aparırlar. Pensiya fondu müflisləşdiyi təqdirdə, payçıların vəsaitləri pensiya fondunun borclarının ödənilməsinə yönəldilə bilməz. Bu prinsipin mövcudluğu depozit bankların və idarəedici şirkətlərin müflisləşdiyi halda payçıların (investorların) vəsaitlərinin qorunmasına təminat verir.

İdarəedici şirkət müflisləşdiyi halda Maliyyə Müfəttişliyi onu pensiya fondunun idarə edilməsi hüququndan məhrum edir və bu hüquq depozit banka verilir. Depozit bank bu barədə gündəlik dövlət qəzetlərinin birində dərhal məlumat verərək ən azı 3 ay (Maliyyə Müfəttişliyi bu müddəti 18 ay artırma bilər) ərzində bu hüququ başqa bir idarəedici şirkətə verməlidir.

Bu hüququn başqa idarəedici şirkətə verilməsi mümkün olmadığı halda depozit bankı pensiya fondunu ləğv edir və dərhal bu barədə məlumatı gündəlik dövlət qəzetlərinin birində yerləşdirir. Depozit bankı pensiya fondunun əmlakını sətəraq mövcud öhdəlikləri bağlayır və payçılardan onların paylarını geri alır. Bu zaman bank ləğvetmə tarixinə pensiya fondunun əmlakının dəyərinin 2% məbləğində vəsaiti ləğvetmə xərclərinə sərf edə bilər.

Payçılar payın satışından əldə etdiyi vəsaiti başqa istənilən pensiya fondunun əmlakına yönəldə bilərlər. Lakin bundan imtina halında Maliyyə Müfəttişliyi özü tərəfindən seçdiyi pensiya fondunun paylarını vətəndaşa təklif edir. Depozit bankı müflisləşdiyi halda, idarəedici şirkət başqa depozit bankla bu müqaviləni bağlayır.

Beləliklə, göstərilənlər tənzimləyici mexanizmlər pensiya fondunun payçılarının investisiyalarını bütün mümkün mənfi hallardan qorunmasını təmin edir.

Zəmanətli pensiya fondu

Belə fondlar müəyyən hallarda payçılara və investorlara zəmanətli investiyalar təqdim edən hüquqi şəxslər kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu fondların fəaliyyətinə Şura (üzvlər Respub-

lika hökuməti, Estoniya Bankı, Maliyyə Nazirliyi, Maliyyə Müfəttişliyi tərəfindən təyin edilir) nəzarət edir.

Zəmanətli fondlar özləri də üç fondan ibarətdir: əmanətlərin zəmanəti fondu, investo-run qorunması fondu və pensianın qorunması fondu

Pensianın qorunması fondu idarəedici şirkətlərin vəsaitləri hesabına formalaşır və bu fondan payçılara idarəedici şirkətin günahı səbəbindən dəyən zərərə görə ödənc verilir.

Nəzarət

Pensiya fondlarını idarə edən idarəedici şirkətlər üzərində dövlət nəzarətini Maliyyə Müfəttişliyi həyata keçirir.

İdarəedici şirkətlərə pensiya fondlarının idarə edilməsi hüququnu verən lisenziya Maliyyə Müfəttişliyi tərəfindən verilir. Bu lisenziyanın alınması üçün idarəedici şirkət yığım pensiyaları haqqında qanunvericiliyin bir sıra tələblərinə cavab verməlidir.

İlk növbədə idarəedici şirkət minimal səhmdar kapitalla malik olmalıdır. Daha sonra idarəedici şirkətin idarə heyətinin üzvləri, işçiləri bu sahədə kifayət qədər iş təcrübəsinə malik olmalıdırlar. Pensiya fondunun rəhbəri yalnız Maliyyə Naziri tərəfindən verilən xüsusi vəsiqəsi olan şəxs təyin edilə bilər. Bu vəsiqəni almaq istəyən şəxs xüsusi imtahanndan keçməlidir. Bundan əlavə onun son 5 il ərzində ən azı 1 il hər hansı bir investisiya fondunun idarə edilməsində və ya 3 il investisiya portfelinin idarə edilməsi sahəsində təcrübəsi olmalıdır.

Eyni zamanda Maliyyə Müfəttişliyi idarəedici şirkətin sahib olduğu şirkətlərin strukturu və bu strukturda lisenziya əldə etdikdən sonra baş verən dəyişiklikləri nəzarətdə saxlamalıdır.

İdarəedici şirkət Maliyyə Müfəttişliyində hər bir pensiya fondunun şərtlərini ayrı-ayrılıqda təsdiq etməlidir. Bu əslində idarəedici şirkət, pensiya fondu və payçılar arasında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş şərtlərdən əlavə digər şərtləri özündə əks etdirən müqaviləni xatırladır.

İdarəedici şirkət öz fəaliyyətinə dair aylıq, rüblük, yarımillik və illik hesabatlar hazırlamalı və Maliyyə Müfəttişliyinə təqdim etməlidir. Maliyyə Müfəttişliyi bu hesabatlarla bağlı idarəedici şirkətlərdən əlavə məlumat almaq hüququ vardır. Qeyd olunan hesabatların mühüm tərkib hissəsi investisiyalar barədə hesabatdır. Bu hesabatlarla qanunvericilikdə müəyyən edilmiş investisiya məhdudiyyətlərinin idarəedici şirkət tərəfindən riayət olunub olunmamasına nəzarət edilir.

Bundan əlavə payçılar idarəedici şirkətin yerləşdiyi ərazi üzrə pensiya fondunun yarımillik və illik hesabatları ilə tanış ola bilərlər.

Maliyyə Müfəttişliyi idarəedici şirkəti yerində yoxlaya bilər. Yoxlama zamanı Maliyyə Müfəttişliyinə məlumatların alınmasında, onların surətlərinin çıxarılmasında, iş prosesinin izlənməsində məhdudiyyətsiz hüquqları verilir.

İdarəedici şirkətin fəaliyyətində qanun pozuntuları aşkarlandığı halda Maliyyə Müfəttişliyinin lisenziyanı geri almaq hüququna malikdir.

Depozit bank

İdarəedici şirkət pensiya fondunun vəsaitlərinin saxlanması üçün mütləq depozit bankla müqavilə imzalamalıdır. Bundan əlavə depozit bankların qanunvericiliklə və fondun şərtlərində müəyyən edilmiş hallarda pensiya fondunun paylarının buraxılması və ya geri alınması xidmətlərini həyata keçirə bilər. Depozit bank Estoniya Bankı tərəfindən depozit əməliyyatların aparılmasına lisenziya verilmiş istənilən bank ola bilər.

Depozit bank idarəedici şirkətin fəaliyyətində qanunvericiliyə uyğun olmayan hərəkətlər aşkarladığı halda dərhal Maliyyə Müfəttişliyinə, idarəedici şirkətin idarə heyətinə məlumat verməlidir. Depozit bankların fəaliyyətinə də Maliyyə Müfəttişliyi nəzarət edir.

İdarəedici şirkətin auditoru

Pensiya fondunun auditi idarəedici şirkətin audit firması tərəfindən həyata keçirilir. Audit illik hesabat təsdiq olmazdan əvvəl aparılır. Audit zamanı qanun pozuntusu aşkarlandığı halda auditor bu barədə Maliyyə Müfəttişliyinə yazılı məlumat verməlidir. Pensiya fondunun auditi daxili auditor tərəfindən də aparıla bilər.

Pensiyanın **əlavə yığım pensiyası** onun üçüncü pilləsi hesab olunur.

Hesablamalara görə şəxsin dövlət pensiyası və pensiyanın yığım hissəsi onun itirilmiş gəlirlərinin (əmək haqqının) yarısını kompensasiya edir. Lakin yaşayış səviyyəsi standartlarının təmin edilməsi (əmək haqqının 65-70%-i) üçün pensiyanın hər üç pilləsindən istifadə tövsiyə olunur.

Pensiyanın əlavə yığım hissəsi şəxslərə sərbəst qoşulma imkanı verməklə yanaşı onlardan bu sistemə qoşulmazdan əvvəl dəqiq təhlilin və seçimin aparılmasını tələb edir.

Əlavə yığım pensiyasını həyatın yığım sığortası ilə məşğul olan sığorta şirkətləri ilə müqavilə bağlamaqla və ya idarəedici şirkətlərdən pensiya fondlarının paylarını almaqla əldə etmək olar.

Əlavə yığım pensiyası zamanı üç sığorta pensiya məhsulundan istifadə etmək olar:

- zamanətli faizli pensiya sığortası;
- investisiya riskli pensiya sığortası;
- pensiya fondu.

Zəmanətli faizli pensiya sığortası

Bu sığorta növü gəlirliyinə zəmanət verilən pensiya sığortasıdır. Şəxslər sığorta şirkətləri ilə müqavilə bağlayaraq öz imkanları çərçivəsində sığorta haqlarını ödəyir. Sığorta şirkəti də toplanan vəsaiti investisiyaya yönəldərək ilin sonunda əldə etdiyi məbləğdən müqavilə ilə nəzərdə tutulan miqdarda şəxsin dəyişməz faizini ödəyir. İnvestisiyadan gələn gəlirlər nəzərdə tutulduğundan artıq olduqda sığorta şirkəti şəxsə əlavə faizlər ödəyə bilər.

Estoniyada belə sığorta növünü təklif edən sığorta şirkətləri aşağıdakılardır:

- ERGO Life Insurance SE Eesti filial.
- Swedbank Elukindlustus.
- Seesam Elukindlustus.
- SEB Elu-ja Pensionikindlustus.

İnvestisiya riskli pensiya sığortası

Bu sığorta növü investisiya riskinin dərəcəsini özü tərəfindən müəyyənləşdirən şəxslər üçün əlverişlidir. Əlavə olaraq belə şəxslər həyatın sığortasını da seçə bilərlər. İnvestisiya riskli pensiya sığortası üzrə şəxslər müxtəlif investisiya fondlarına vaxtaşırı və birdəfəlik sığorta haqlarını ödəyə bilərlər. Bağlanmış müqavilələrə görə faizlər (ödəncilər) investisiya fondlarının gəlirlərindən və qiymətli kağızların hərəkətindən asılıdır. Gəlirlərin əldə olunmasına zəmanət yoxdur, amma bununla belə investisiya fondunun düzgün seçimi uzunmüddətli dövrdə daha yüksək gəlir əldə etmək imkanlarını yaradır.

Bu pensiya sığortası aşağıdakı imkanları verir:

- şəxs özü investisiyalarının gəlirliyinə təsir edə bilər;
- investisiya portfelini formalaşdırma bilər;
- investisiya portfelinin strukturunu dəyişdirə bilər.

Sığorta şirkətləri bu sığorta növü üzrə öz məhsulunu təqdim edən zaman seçim üçün ən azı 3 variant strategiya təklif edir. Bu variantlar investisiya portfelində səhmlərin payından asılı olaraq fərqlənir: balanslaşdırılmış artım, normal artım və yüksək artım.

Estoniyada belə sığorta növünü təklif edən sığorta şirkətləri aşağıdakılardır:

- Swedbank Elukindlustus.
- Mandatum Life Insurance Baltic SE.
- Compensa Elukindlustus.
- AS SEB Elu-ja Pensionikindlustus.

Şəxslər pensiya yaşına çatanaqədək 3-cü pillənin eyni vaxtda bir neçə mümkün imkanlarından istifadə edə bilərlər. Bu pillədə iştirak üçün sığorta haqlarının məbləği şəxslər tərəfindən sərbəst müəyyən edilir və bu məbləğlər dəyişdirilə bilər və ya onun köçürülməsi dayandırıla bilər.

Pensiyanın 3-cü pilləsi üzrə zəmanətli faizli pensiya sığortasına və investisiya riskli pensiya sığortasına qoşulmaq üçün şəxslər sığorta təşkilatlarına müraciət edərək onun üçün təkliflərin hazırlanmasını xahiş edir. O, bu müraciəti elektron poçt vasitəsi ilə və ya sığorta şirkətinin özünün rəsmi saytına daxil olmaqla edə bilər.

Seçimin aparılması üçün <http://www.pensionikeskus.ee> saytında bu sığorta növünü təklif edən sığorta şirkətlərinin elektron ünvanları üzrə karkulyator yerləşdirilmişdir.

- o SEB Elu ja pensionikindlustus
- o Mandatum Life Insurance Baltic SE
- o Compensa Life

Karkulyatorda istifadə olunan suallar aşağıdakılardır:

- şəxsin yaşı və cinsi;
- ödəniləcək sığorta haqlarının məbləği və tezliyi;
- yığım dövrünün müddəti;
- alınacaq pensiya ödənişlərinin tezliyi.

Nəticədə sığorta şirkətlərinin təkliflərində aşağıdakı iki əsas göstəricini müqayisə etmək lazımdır.

1. Yığım dövrünün sonuna faizlər daxil olmaqla zəmanət məbləği.
2. Pensiyanın ödəniləcək zəmanətli məbləği.

Adətən əlavə təklif olunan faizlər informativ xarakter daşıyır və bu səbəbdən müqayisə zamanı buna əhəmiyyət verməmək tövsiyə olunur. Sonda bu pillədə iştirak müvafiq sığorta şirkəti ilə müqavilənin bağlanması ilə həyata keçirilir. Pensiyanın 3-cü pilləsi üzrə yığımlar barədə məlumatı internet vasitəsi ilə əldə etmək olar.

Pensiyanın 3-cü pilləsi üzrə könüllü pensiya fonduna qoşulmaq istəyən şəxs **Qiymətli Kağızlar üzrə Estoniya Reyestr Mərkəzində** özünə hesab açmalı və həmin hesabdan seçdiyi pensiya fonduna könüllü ödənişlər etməlidir. Belə hesablar **Qiymətli Kağızlar üzrə Estoniya Reyestr Mərkəzinin** operatoru olan istənilən bankda açıla bilər.

Payların alınması **Qiymətli Kağızlar üzrə Estoniya Reyestr Mərkəzinin** bankları tərəfindən həyata keçirilir. Şəxslər bu yolla istənilən pensiya fondunun payını ala və sata bilər. Vəsait hesaba köçürüldükdən dərhal sonra şəxs avtomatik olaraq seçdiyi pensiya fondunun payçısına çevrilir.

Payların alınması üçün alqı-satqı əməliyyatı aparılmalıdır. Paylar payçının bankdakı hesabında nəzərə alınır. Bu hesabda qiymətli kağızlar üzrə digər könüllü pensiya fondlarının da paylarını yerləşdirmək olar.

Pensiyanın 3-cü pilləsi üzrə pensiyalar uzunmüddətli investisiya hesab edildiyindən şəxslərin müqavilə bağlamazdan əvvəl pensiya fondlarının investisiya strategiyası barədə ətraflı tanış olmalıdırlar. Bununla bağlı əksər hallarda mütəxəssislərə müraciət olunması tövsiyə edilir. Belə mütəxəssislər hər bir bankda mövcuddur və onlar məsələ ilə bağlı müvafiq tövsiyələr verə bilirlər.

Pensiyanın 3-cü pilləsi üzrə Estoniyada fəaliyyət göstərən banklar və sığorta şirkətləri aşağıdakılardır:

- Compensa Lifa Insurance.
- Danske Bank.
- ERGO Life Insurance SE Eesti filial.
- LHV.
- Mandatum Life.
- SEB.
- Swedbank.

Pensiyanın 3-cü pilləsi üzrə alınmış pensiya fondunun payını yalnız digər pensiya fondunun payına dəyişmək imkanı mövcuddur. Bunun üçün payçı ərizə ilə pensiya fondunun idarəedici şirkətinə yazılı məruzə ilə müraciət etməlidir. Bu əməliyyatı aparmaq üçün payçının bu pensiya fondunda ən azı 1000 payı olmalıdır.

Bundan əlavə könüllü pensiya fondu bu məqsədlə aşağıdakı xüsusi şərtlər müəyyən edə bilər:

- dəyişdirilən payların minimal sayı (1000 paydan az olmamalıdır);
- növbəti dəyişdirmə üçün minimal müraciət müddəti (iki ildən çox olmamalıdır).

Payların dəyişdirilməsi zamanı pensiya fondundan ödənişlər həyata keçirilmir. Dəyişdirilmə zamanı idarəedici şirkət tərəfindən payların alışı və satışı üçün müəyyən ödənişlər alınır. Bu ödənişlər payların alışı və satışı dövründən asılı olaraq fərqli ola bilər.

Könüllü yığım pensiya sığortası üzrə şəxs yönəldilən sığorta haqqının məbləğini sərbəst müəyyən edir. Eləcə də o nəzərdə tutulan yığımları artır və ya azalda və ödənişləri müvəqqəti dayandıra bilər. Bundan başqa şəxs pensiya yaşına çatanaqədər vəsaitini geri götürə bilər.

Könüllü yığım pensiyası ödənişləri 55 yaşına çatmış şəxslər və ya yaşından asılı olmayaraq tam və ya qismən əmək qabiliyyətini itirmiş şəxs ala bilər.

Əlbəttə ki, şəxs yığdığı vəsaiti əvvəlcədən də ala bilər. Bu halda gəlir vergisi üzrə güzəştlər ödənişlərə şamil edilməyəcəkdir.

Ödənişlər hesabda yığının məbləğindən və seçilmiş pensiya yaşam dövründən asılıdır. Ödənişlərdə geniş seçim imkanları mövcuddur. Ödənişlər birdəfəlik və ya həyatı boyu yaşam dövrünü əhatə edən ödənişlər ola bilər.

Başlanğıcda zəmanətli faizli və investisiya riskli pensiya sığortası çərçivəsində ödənişləri almaq üçün sığorta şirkətləri ilə müqavilə bağlanmalıdır. Həyatı boyu ödənişi almaq üçün şəxs əlavə şərt kimi zəmanətli ödəniş müddətini seçə bilər. Bu dövrdən sonrakı ödənişlər onun vəfatından sonra vəərəsinə verilə bilər.

Könüllü pensiya fondundan ödənişlər isə pensiya fondunun paylarının satışından yaranır. Bu isə o deməkdir ki, payçı pul əldə etmək üçün topladığı payları pensiya fondunun özünə satmalıdır. Satış payın müəyyən bir hissəsini və ya hamısını əhatə edə bilər. Bununla yanaşı xatırlamaq lazımdır ki, şəxs bu payları istənilən vaxt (pensiyaçı olmadıqda) sata, ödənişləri dayandıra və ya azalda bilər, lakin bu zaman gəlir vergisi üzrə güzəştlərdən istifadə etmək imkanı olmayacaqdır.

Pensiyanın 3-cü pilləsi üzrə sığorta haqqının vergiyə cəlb olunması:

Qanunvericilikdə pensiyanın 3-cü pilləsi üçün gəlir vergisi üzrə güzəşt nəzərdə tutulmuşdur. Güzəşt şəxsin təqvim ili ərzində xalis gəlirlərinin 15 faizindən artıq olmayan hissəsinin sığorta haqqı kimi pensiyanın 3-cü pilləsinə yönəldilən məbləğinə tətbiq edilir. Bu məbləğə görə ödənilmiş 21 faizlik gəlir vergisi şəxsə geri qaytarılır. Bunun üçün şəxs özünün vergi orqanlarına təqdim etdiyi illik bəyannamələrində yığım pensiyasına yönəldilən sığorta haqlarının məbləğini göstərməlidir.

Şəxslərin gəlir vergisinə dair güzəştləri ilə bağlı məlumatları sığorta şirkətləri vasitəsi ilə dəqiqləşdirmək imkanları vardır.

Vergi güzəştinin tətbiqinin əsas şərti yığım pensiyasına dair sığorta müqaviləsinin şəxsin 55 yaşına çatanaqədər ən azı 5 il qüvvədə olmasıdır.

Yığım pensiyası ilə bağlı vergi güzəştini pensiya fondunun dəyişdirilməsi halında da tətbiq olunur. Bu isə şəxslərə yığım pensiya ilə investisiya imkanlarını adi investisiya imkanlarından üstün edir. Uzun müddətli dövr üçün vergi güzəştləri şəxsə əhəmiyyətli gəlir gətirə bilər.

Ödənişlərin vergiyə cəlb olunması:

55 yaşı tamam olanadək yığım pensiyası müqaviləsi üzrə şəxsin çıxardığı ödənişlər 21%-lik dərəcə ilə gəlir vergisinə cəlb olunur. Yığım pensiyası üzrə nəzərdə tutulan ödənişlərdən şəxslər 55 yaşına çatdıqda və ya əmək qabiliyyətini qismən və ya tam itirdikdə istifadə edə bilər. Belə olduqda bu ödənişlərə güzəştlər tətbiq olunur.

Könüllü yığım pensiyasına dair müqavilələr üzrə vergi qoyma məsələlərində aşağıdakı hallara diqqət yetirmək lazımdır.

55 yaşnadək çıxarılan ödənişlər üzrə:

- tam və ya hissə-hissə çıxarılan bütün ödənclər gəlir vergisinə cəlb olunur;
- 1 may 2002-ci ildən sonra bağlanmış müqavilələr üzrə şəxsin vəfatı halında vəərəsəyə ödənilən könüllü yığım pensiyası üzrə ödənclərə görə kompensasiya gəlir vergisinə cəlb olunmur;
- 1 may 2002-ci ildən sonra bağlanmış müqavilələr üzrə şəxsin vəfatı halında vəərəsəyə ödənilən könüllü yığım pensiyası üzrə ödənclərə görə kompensasiya gəlir vergisinə cəlb olunmur;
- əmək qabiliyyətinin daimi itirilməsi halında ödənclər 10%-lik dərəcə ilə gəlir vergisinə cəlb olunur;
- əmək qabiliyyətinin daimi itirilməsi halında ödənclər onun vəfatınadək aylıq və rüblük bölgüdə ödənilərsə bu ödənclər gəlir vergisinə cəlb olunmur.

55 yaşı tamam olduqdan sonra alınan ödənclər üzrə:

- müqavilənin qüvvədə olma müddəti 5 ildən azdırsa, ödənclər 21%-lik dərəcə ilə gəlir vergisinə cəlb olunur;
- müqavilənin qüvvədə olma müddəti 5 ildən çoxdursa, ödənclər 10%-lik dərəcə ilə gəlir vergisinə cəlb olunur;
- həyatı boyu pensiya ödəncləri aylıq və ya rüblük ödənilərsə, ödənclər gəlir vergisinin hesablanmasından azaddır;
- yaşından asılı olmayaraq əmək qabiliyyətinin qismən və ya tam itirilməsi halında alışımdan 5 ildən çox müddət keçən könüllü pensiya fondunun paylarına görə ödənclər gəlir vergisindən azaddır;
- alışından 5 ildən çox müddət keçməyən könüllü pensiya fondunun paylarına görə ödənclər 10%-lik dərəcə ilə gəlir vergisinə cəlb olunur;
- 55 yaşından yuxarı olan şəxslərin sığorta şirkəti ilə könüllü pensiya fondundan həyatı boyu (3 aydan az olmayaraq) vaxtaşırı pensiya ödənişləri barədə müqavilələr üzrə ödəncləri gəlir vergisinin hesablanmasından azaddır.

Vərəsəlik qaydasında ödənilən pensiya ödəncləri 21%-lik dərəcə ilə gəlir vergisinə cəlb olunur.

*İsayev İ.B.
Azərbaycan Respublikasının
Dövlət Sosial Müdafiə Fondu*

X Ü L A S Ə

ESTONİYA PENSİYA SİSTEMİ: TƏCRÜBƏNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Fəaliyyət göstərən bir çox kateqoriyalı müəssisələrdə olduğu kimi Estoniya Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun strukturlarında, təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin audit yoxlama-eks-pertizası zamanı maliyyə-mühasibat sənədlərinin tərtibatında, pensiya fondunda digər maliyyə əməliyyatlarının aparılmasında bir çox normativ hüquqi sənədlərin, təlimat və tövsiyələrin tələblərinə əməl olunmasının ekspertizadan keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

*Исаев И.Б.
Государственный Фонд Социальной Защиты
Азербайджанской Республики*

P E 3 İ Ü M E

ПЕНСИОННАЯ СИСТЕМА ЭСТОНИИ: ИЗУЧЕНИЕ ПРАКТИКИ

В структурах Эстонского Государственного Фонда Социальной Защиты, как и во многих категориях предприятий, действующих в Республике, во время аудиторской проверки экспертизы хозяйственно-финансовой деятельности, при составлении финансово-бухгалтерских документов, проведении других финансовых операций в пенсионном фонде экспертиза следование требованиям многих нормативно-правовых документов, положений и рекомендаций имеют большое значение.

*Isayev I.B.
Azerbaijan Republic State
Fond of Social Protection*

S U M M A R Y

THE ESTONY PENSION SYSTEM: STUDY OF EXPERIENCE

The control of normative legal documents following instructions and recommendation attain importance in the Structure of Estonya State Social Defence Fund in compiling of financial account documents during audit controle-examination of the economy finance activity, controlling other financial operations in the pension funds as being in different institutions of Republic.

Гаджиева Л.А. д.ф.э.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет

УДК-339.13

ФОРМИРОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Açar sözlər: təhsil marketinqi, strategiya, marketinq konsepsiyası, marketinq kompleksi, xidmət.

Ключевые слова: маркетинг образования, стратегия, маркетинговая концепция, комплекс маркетинга, услуга.

Key words: the marketing of education, strategy, the marketing concept, the marketing complex, service marketing.

Одной из насущных проблем современной образовательной системы Республики является реформирование системы высшего образования с целью повышения качества образования, обеспечения интеграции образования и достижения наиболее оптимальных результатов в подготовке высокоспециализированных кадров. После перехода к болоньевской системе образования и принятия «Закона об образовании» [1] определенные результаты в данном направлении достигнуты, однако вопросы, связанные с качеством образования, повышением рейтинга национальных вузов, их конкурентоспособностью все еще актуальны. Для решения этих вопросов учебные заведения должны активно использовать маркетинговые концепции и стратегии.

Как известно, маркетинг – социально-управленческая деятельность, направленная на удовлетворение потребностей основных потребительских групп (в данном случае – студентов) и на достижение обоюдно выгодных оптимальных результатов.

Основными концепциями маркетинга являются следующие: ориентация на продукт, производство, сбыт и потребности потребителя.

Для первых трех исторических концепций маркетинга главным в рыночных предложениях были потребности и желания самой организации. Эта же ориентация характерна для большинства настоящих руководителей вузов, которые считают, что их предложения хорошие сами по себе. Работают лучшие преподаватели. Делают все, чтобы дать надежное фундаментальное образование студентам. Много внимания уделяется научной и учебно-методической работе и т.д. Основным препятствием движения к успеху является недостаточная культура, воспитание, школьная подготовка студентов, слабая мотивация и дисциплина.

До сих пор сильна позиция, когда маркетинг рассматривается исключительно, как инструмент стимулирования сбыта. Отделы маркетинга вуза организуют выставки, дают информацию в СМИ, готовят рекламные материалы и публикации для подразделений и др. Наиболее авторитетные маркетологи участвуют в вопросах ценообразования, снижения издержек.

Перенос маркетинговой философии на административные этажи организации – сложный и рискованный процесс. Маркетинг активно используется теми руководителями, которые, как правило, работают над новыми рыночными предложениями. Чаше это дополнительное или бизнес-образование.

В вузах, где маркетинг стал составной частью стратегического планирования, работа строится следующим образом [3]:

- высшее руководство (ректор, проректоры) находят понимание и поддержку у линейных руководителей (директоров институтов, деканов и зам. деканов, зав. кафедрами) основных целей и ценностей в выполнении высшей корпоративной цели – миссии вуза;
- взвешенно и откровенно проводится анализ сильных и слабых сторон основных сил и ресурсов вуза;
- изучается внешняя среда вуза: политические, экономические, демографические, культурные, социальные, правовые факторы и условия;
- анализу и оценке подвергается ближайшее окружение, микросреда: финансовые и административные ресурсы, усилия административного и преподавательского состава, ожидания и потребности студентов;
- оценивается платежеспособность основных целевых сегментов, особенности стратегии других вузов-конкурентов, их ценовые и рекламные подходы и приемы.

Современные вузы функционируют в условиях сильной конкуренции, по этой причине маркетологи и менеджеры образования должны не только привлекать новых потребителей – студентов, но и адаптировать свою деятельность к действиям конкурентов и условиям внешней среды. Значительное влияние на процесс формирования маркетинговой стратегии оказывает характер рынка, на котором функционирует учебное заведение. Рынок образовательных услуг – это все потенциальные потребители, стремящиеся удовлетворить свои потребности в образовании, способные вступить в отношения обмена с продавцом. Схематично данный рынок можно изобразить следующим образом: (рис. 1).

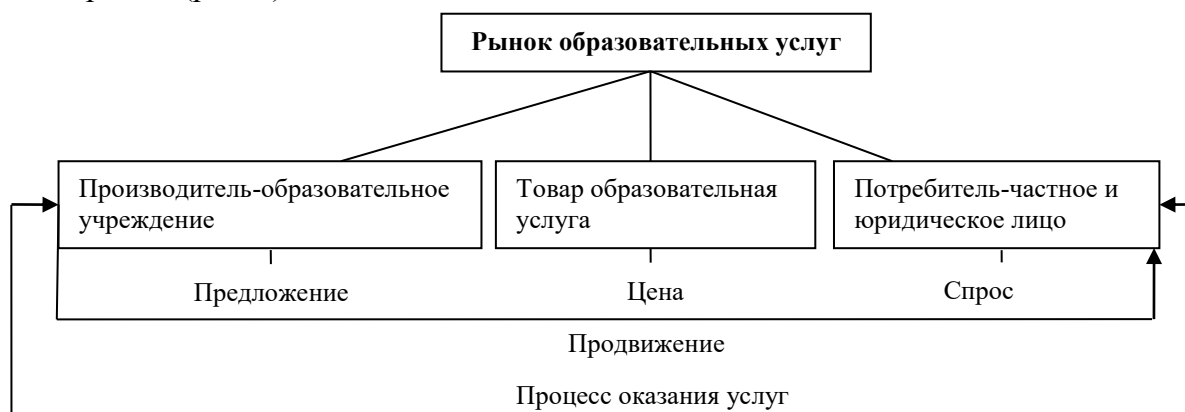


Рисунок 1. Основные участники рынка образовательных услуг

В современную эпоху запросы потребителей быстро растут и становятся чрезвычайно индивидуализированными, а рынки - разнообразными по структуре, что требует активных научных изысканий и практических решений. Маркетинг как наука, философия хозяйствования включает в себя широкую область синтезированных знаний, универсального характера, с решением широкого круга задач рыночной среды. Его основным и самым долгосрочным измерением является стратегическое видение, а видение всегда направлено на удовлетворение запросов потребителей, развитие и улучшение бизнеса.

Как известно, стратегия – это генеральное направление действий организации, следование которому в долгосрочной перспективе должно привести ее к цели функционирования.

Анализ своего потенциального портфеля предложения интеллектуальных услуг должен помочь вузу как в повышении его рейтинга на рынке образовательных услуг, так и в распределении ограниченных ресурсов между различными рынками услуг (т.е. образовательных программ) на основе применения внутреннего маркетинга.

Схематически концепция внутреннего маркетинга представлена на рис.2.



Рис. 2. Основные элементы внутреннего маркетинга в вузе для повышения его рейтинга

В целом же, внутренний маркетинг в вузе должен предусматривать решение следующих задач:

- внутренние маркетинговые исследования и постоянный мониторинг работы персонала (отношений со студентами, качественного оказания образовательной услуги;
- ранжирование собственного персонала по степени его ценности для повышения рейтинга вуза (реальной ценности для вуза, выполнение реальных научных разработок, внедрение инновационных технологий обучения);
- мотивация персонала (научной деятельности, участия в грантах, развитии изобретательства);
- формирование команды из персонала вуза, организация его участия в максимальном числе проектов, оказывающих эффект на рейтинг вуза. Концепция внутреннего маркетинга в вузе основана на двух видах деятельности персонала: 1) выполнении работ по нормальному функционированию вуза, 2) работы по развитию вуза, повышению его уровня, рейтинга, качества подготовки выпускников.

В современных условиях все более актуальным становится использование маркетинга партнерских отношений при разработке стратегии развития вуза. Определение стратегии для вуза зависит от учета конкретной конкурентной ситуации, возможностей вуза, его потенциала (научного, лабораторного, финансового). Но главным все же является рейтинг вуза в глазах фирм и предприятий, с одной стороны как фактических работодателей, с другой, корпоративных структур заинтересованных в привлечении свежих идей для повышения эффективности производства. Задачей коммуникативного

маркетинга в образовательной сфере является формирование клиентского слоя вуза. С этой целью вузы в средствах массовой информации, а также при помощи личных коммуникаций, всячески подчеркивают преимущества обучения в конкретном вузе. Выделяется две группы указанных преимуществ: рейтинг (или псевдорейтинг) данного вуза; возможность трудоустройства и карьеры для выпускников данного вуза. Условная структура рейтинга вуза в сознании клиентов представлена на рис. 3.



Рис. 3. Дифференциация восприятия в клиентском сознании составных элементов рейтинга вуза

Хотелось бы отметить, что способом повышения рейтинга вуза может быть формирование групп пилотного обучения. Формирование таких пилотных (элитарных) студенческих и преподавательских групп в вузе с объединением их в учебном процессе нового типа началось и в Бакинском Университете Бизнеса.

В целом, национальным вузам предстоит большая работа по повышению своей конкурентоспособности и рейтинга. В 2013 году в рейтинг лучших университетов мира по версии QS World University Rankings попали всего три азербайджанских университета.

Quacquarelli Symonds (QS) – британская компания, специализирующаяся на консалтинговых услугах в сфере международного образования. Ежегодно QS оценивает около 3000 вузов, выбирая из них лучшие. Опрос представителей академического сообщества опирается на 62,094 ответа, работодателей – 27,957, делая оба исследования крупнейшими в своем роде.

В список лучших университетов за 2012/2013 год, опубликованный на официальном сайте компании, входят Бакинский Государственный университет, университеты Хазар и Кавказ.

Оценка лучших университетов мира в рейтинге QS производится по шести критериям: академическая репутация, репутация среди работодателей, соотношение преподавательского состава и числа студентов, индекс цитируемости, доля иностранных студентов, доля иностранных преподавателей.

Говоря о формировании маркетинговой стратегии, также отметим необходимость грамотной разработки комплекса маркетинга в образовательных учреждениях. Маркетинговая стратегия традиционно опирается на свои 4»Р», для образовательных услуг

границы маркетинг-микс шире, мы используем 7»Р» (personal, process, physical surround), в качестве седьмого компонента – образовательная среда (физическое окружение предоставления услуги).

Вот как выглядит маркетинговый комплекс образовательных услуг

Комплекс маркетинга образовательных услуг	
Услуга, продукт	(Product)
Цена	(Price)
Место	(Place)
Продвижение	(Promotion)
Персонал	(Personal)
Процесс, обучение	(Process)
Образовательная среда	(Physical surround)

Рис. 4. Комплекс маркетинга для образовательных услуг

При разработке стратегии развития вузов нужно также учесть классические стратегии, разработанные Майклом Портером:

- производство образовательных услуг с наименьшими затратами;
- дифференциация образовательных услуг;
- ориентация на широкий рынок;
- ориентация на узкую рыночную нишу.

Примеры использования вузами этих стратегических альтернатив можно представить в следующей таблице.

Таблица 1.

Стратегические альтернативы для вузов

Стратегические альтернативы	Ориентация на широкий рынок	Ориентация на узкую рыночную нишу
Производство услуг с низкими затратами	Крупные государственные вузы. Открытые университеты	Мелкие государственные специализированные вузы
Дифференциация услуг	Крупные негосударственные вузы, специализирующиеся в одной или нескольких областях	Мелкие негосударственные специализированные вузы

Питер Лоранж в своей книге «Новое видение для образования в области менеджмента» [2] приводит четыре стимула, движущие силы для разработки стратегии вуза:

- стратегия адаптации направлений своего развития к изменениям потребностей своих целевых сегментов потребителей;
- стратегия лидера, выбирающего новые направления развития раньше своих конкурентов;
- освобождение предпринимательского потенциала сотрудников, активизации индивидуальной инициативы;
- рациональное руководство для соединения нескольких подходов в единую стратегию.

Какую из указанных стратегий использовать – зависит от намеченных целей и миссии конкретного вуза, имеющегося у него материального, финансового и научно-кадрового потенциала.

Список использованной литературы

1. «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2009.
2. Питер Лоранж «Новое видение для образования в области менеджмента», М., 2004, 400 с.
3. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг. М., 2005, 160.

*Hacıyeva L.A. i.f.d.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN MARKETİNG STRATEGİYASININ FORMALAŞMASI

Müasir şəraitdə təhsil müəssisələri güclü rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərirlər. Bu səbəbdən təhsil üzrə marketoloqlar və menecerlərin əsas vəzifəsi – yeni istehlakçıların – tələbələrə cəlb edilməsi ilə yanaşı, həm də, öz fəaliyyətlərinin ətraf mühitin şərtlərinə və rəqiblərin hərəkətlərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Bu isə ali təhsil müəssisələrində marketing strategiyasının işlənilib hazırlanmasını, müəssisənin reytinginin müəyyən edilməsini və onun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasını tələb edir.

Ali təhsil müəssisələrinin marketing strategiyasının formalaşması müəssisənin daxili imkanlarından, onun elmi və maddi potensialından asılıdır.

*Гаджиева Л.А. д.ф.э.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

P E 3 Y O M E

ФОРМИРОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Современные высшие учебные заведения функционируют в условиях сильной конкуренции, по этой причине маркетингологи и менеджеры образования должны не только привлекать новых потребителей – студентов, но и адаптировать свою деятельность к действиям конкурентов и условиям внешней среды. Это предопределяет необходимость формирования маркетинговой стратегии учебного заведения, определения его рейтинга и повышения конкурентоспособности.

Определение стратегии для вуза зависит от учета конкретной конкурентной ситуации, возможностей вуза, его потенциала (научного, лабораторного, финансового).

*Hacıyeva L.A. ph.d.
Azerbaijan State Economic University*

S U M M A R Y

FORMATION OF MARKETING STRATEGY OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Modern higher educational institutions function in the conditions of the strong competition, for this reason marketing specialists and managers of education have to not only attract new consumers – students, but also to adapt the activity for actions of competitors and environmental conditions. It predetermines need of formation of marketing strategy of educational institution, definition of its rating and competitiveness increase.

Definition of strategy for higher education institution depends on the accounting of a concrete competitive situation, opportunities of higher education institution, its potential (scientific, laboratory, financial).

UOT-5303.01

CARI İNVESTİSIYA SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ**Açar sözlər:** investisiya, idarəetmə, büdcələşdirmə.**Ключевые слова:** инвестиций, управленческий учет, бюджетирование.**Key words:** investment, managerial accounting, budgeting.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı təsərrüfat subyektlərinin və onların rəqabət qabiliyyətinin artmasını, digər tərəfdən isə dinamik dəyişən iqtisadiyyat şəraitində onların fəaliyyətinin sabitliyinin və davamlılığının təmin olunmasını tələb edir. Bütövlükdə cəmiyyətin və onun ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin inkişafı maddi nemətlərin geniş təkrar istehsalına əsaslanır ki, bu da milli məhsulun və gəlirlərin artırılmasını təmin edir. Bu artımın təmin olunması üçün əsas vəsi-tələrdən biri investisiyaların həyata keçirilməsidir ki, bu da özündə maliyyə qoyuluşu prinsiplərini, həmçinin bu əməliyyatların reallaşdırılması üzrə praktiki fəaliyyətini əks etdirir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 yanvar 1995-ci il tarixli 952 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”na və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 yanvar 1992-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”na əsaslanır. Bundan başqa 30 noyabr 1999-cu il tarixli “İnvestisiya fondları haqqında” AR qanunu, 16 iyun 2000-ci il tarixli “Qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” AR qanunu, 24 noyabr 1992-ci il tarixli “Qiymətli kağızlar və fond birjalari haqqında” AR qanunu, 22 noyabr 2004-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasının qiymətli kağızlar bazarında qanun pozuntularının aradan qaldırılması və investorların hüquqlarının müdafiəsi üzrə nəzarətin həyata keçirilməsi Qaydaları”, 17 mart 2010-cu il tarixli “Azərbaycan Respublikası Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin fərmanı mövcuddur.

Cari investisiya fəaliyyəti real investisiyanın idarə olunması prosesinin təşkilini nəzərdə tutur. Bəzi ədəbiyyatlarda (2, 3, 4) qeyd edilir ki, kommersiya təşkilatlarında real investisiyalar əsasən əmlak komplekslərinin alınmasına, yeni tikintiyə, fəaliyyət istiqamətinin dəyişdirilməsinə, yenidənqurma və modernləşdirməyə, qeyri-maddi aktivlərin əldə olunmasına, material döviyyə aktivləri ehtiyatlarının artırılmasına yönəldilir. Həmin investisiyaların idarə olunması siyasəti əvvəlki dövrdə real investisiyanın vəziyyətinin və hazırlanmış investisiya strategiyasının təhlili əsasında formalaşdırılır. İnvestisiya layihələrinin həyata keçirilməsi investisiya qoyuluşunu şərtləndirir ki, səmərəlilik baxımından həmin layihələrdən daha effektiv layihə hesab olunur.

Bəzi müəlliflərin (4, 5, 6) fikirlərinin təhlili göstərir ki, investisiya layihələri xalis cari dəyər (NPV), investisiyanın rentabelliği (Ri), daxili mənfəət norması (İRR), ödəmə müddəti (PP) və investisiyanın mühasibat rentabelliği (AROR) kimi ənənəvi maliyyə indikatorlarını köməkliyi ilə qiymətləndirilir. İnvestisiya layihəsinə vəsait qoyuluşu haqqında qərar sadala-

nan bütün meyarların mahiyyəti və investisiya layihəsinin bütün iştirakçılarının maraqları nəzərə alınmaqla qəbul edilməlidir.

Mülkiyyətçi investisiyanın həcmnin artırılmasında və onun üzərində öz nəzarətini saxlamaqda maraqlıdır. İnvestor nəzarət olunan kapitalın qorunub saxlanmasına və likvidliyinə, onun səmərəli istifadəsi nəticəsində kifayət qədər mənfəət normasının əldə olunmasında maraqlıdır. Dövlət istehsalın təbiət resurslarının sahibi kimi onların qorunmasında və təkrar istehsalında maraqlıdır. Qeyd olunmuş maraqlar müxtəlif olsa da, investisiya prosesinin bütün iştirakçıları səmərəli investisiya fəaliyyətinin aparılmasında maraqlıdırlar.

İnvestisiya qoyuluşu haqqında qərarın qəbul olunması zamanı layihənin həyata keçirilməsi üçün cəlb olunmuş kapitalın quruluşu və vaxt kəsiyində bölüşdürülməsi, eləcə də digər amillər də xüsusi rol oynayır ki, onların bəziləri yalnız təhlil oluna bilər. Bundan savayı, investisiya fəaliyyəti ilə əlaqədar olan problemlərin həllində kəmiyyət amilləri də qeyri-müəyyənlik, risk, iqtisadiyyatın stabil olmaması və digər amillər də müəyyən mahiyyət kəsb edir. Bu halda əsas göstəricilərlə yanaşı zərərsizlik səviyyəsinin müəyyən olunması metodu vasitəsi ilə layihənin sabitliyi təhlil olunur [2].

Təcrübədə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üçün balanslaşdırılmış göstəricilər sistemindən də istifadə olunur. Həmin göstəricilər sistemi layihənin çoxsaylı xarakteristikasını maliyyə meyarlarını, müxtəlif növ risk nəzərə alınmaqla layihənin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü, strateji dəyəri, menecerlərin motivasiyasını, təşkilatın məqsədlərinə, vəzifələrinə və strategiyasına uyğunluğunu [7, s. 91-94]. Balanslaşdırılmış göstəricilər sistemi geniş miqyasda kommersiya və s. məsələləri nəzərdən keçirir. Bundan savayı, belə sistem resursların bölüşdürülməsi sahəsində daha obyektiv qərar qəbul etməyə imkan yaradır. Bu sistemin imkanları müasir dinamik və ciddi biznes mühiti şəraitində daha effektivdir.

Nəzərdən keçirilən layihələrin qiymətləndirilməsini dəqiqləşdirmək üçün kəmiyyət qiymətləndirilməsinin meyar qrupları üzrə deyil, konkret meyar üzrə aparılması təklif olunur. Bu zaman əlavə olaraq həmin meyarlar qrupunda hər bir meyarın əhəmiyyətliliyi təyin olunur. Bu göstərici investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsini həyata keçirən mütəxəssislər tərəfindən subyektiv qaydada müəyyən olunur. Hər bir konkret halda onlar müxtəlif ola bilər. Lakin ayrı-ayrı qrup investisiya layihələrinin müqayisəsi zamanı onlar eyni olmalıdır. Bu meyarlar qrupu üzrə orta qiymətli dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Qiymətləndirmə istifadə olunan hər bir meyarla verilən maksimal balların miqdarı kommersiya təşkilatı üçün həmin meyarın əhəmiyyətlilik baxımından müəyyən olunur. Təklif olunan investisiya layihələri təyin olunmuş ballar əsasında qiymətləndirilir. Meyar qrupları üzrə orta qiymətlər toplanaraq yekun qiymət müəyyən olunur. Daha çox bal alan investisiya layihəsi daha effektiv hesab olunur.

Kommersiya təşkilatının fəaliyyəti çərçivəsində konkret investisiya layihələri həmin təşkilatın cari investisiya imkanları və strateji investisiya məqsədləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Həmin vəzifəni büdcələşdirmənin tətbiqi prosesində realizə etmək olar. Bəzi müəlliflər [4, 5] investisiya layihəsinin büdcələşdirilməsini iş növləri, xərc maddələri üzrə, işlərin yerinə yetirilməsi vaxtı üzrə, xərc mərkəzləri üzrə və ya başqa quruluşda xərclərin bölüşdürülməsini özündə əks etdirən layihənin büdcəsinin formalaşdırılması prosesi kimi səciyyələndirilir.

Bəzi müəlliflər [3, 5, 6] belə bir fikri irəli sürürlər ki, konkret investisiya layihəsinin yerinə yetirilməsi prosesində büdcədən kənarlaşmaları aşkar etmək məqsədi ilə layihənin həyata keçirilməsinin dəyər göstəricilərinin monitorinqi, büdcənin icrasının təmin olunması məqsədi ilə büdcədə dəyişiklərin idarə olunması, əvvəllər planlaşdırılmış səhv qərarların aradan qaldırılması, büdcənin gözlənilməsi nöqtəyi nəzərdən layihənin yerinə yetirilməsi gedişatı haqqında bütün maraqlı şəxslərin məlumatlandırılması həyata keçirilir. Bu zaman uçot və proqnoz məlumatlar fərqləndirilir. Uçot aspekti yerinə yetirilmiş işlərin və sərf olunmuş resursların faktiki dəyərinin proqnoz aspekt isə layihənin gələcək dəyərinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

Fikrimizcə, toplanmış informasiyanı sistemləşdirmək üçün idarəetmə uçotunun hesablarından istifadə olunması məqsədəuyğundur. İdarəetmə uçotunun hesablarının quruluşu aşağıdakı kimi təklif etmək olar: birinci rəqəm əməliyyatın növünü, ikinci rəqəm investisiya proqramının nömrəsini, üçüncü rəqəm investisiya layihəsinin nömrəsini, dördüncü, beşinci və altıncı rəqəm sintetik hesabın nömrəsinə müvafiqdir. Xərclərin uçotu üçün maliyyə hesabatının sərbəst 22-ci "Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri" bölməsindən istifadə olunmasını təklif edirik. Bu mövqedən çıxış edərək planlaşdırılan və faktiki əməliyyatların idarəetmə uçotu hesablarında əks etdirilməsi qaydasını nəzərdən keçirək.

Cari investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi vergi tutmadan sonra mənfəətdən istifadənin uçotu üçün hesablar planında sərbəst hesablar-45 "Vergitutmadan sonra mənfəətin istifadəsi" hesabından istifadə edilməsi təklif edirik. Onda 2 sayılı investisiya proqramı və 3 sayılı investisiya layihəsi çərçivəsində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə vergitutmadan sonra plan üzrə mənfəətdən istifadə 023345 sayılı hesabda, faktiki istifadə isə 123345 sayılı hesabda əks etdiriləcəkdir. Həmin layihənin maliyyələşdirilməsi üçün lazım olan məbləğdə uzunmüddətli kreditin alınması haqqında planlaşdırılan əməliyyat idarəetmə uçotu hesablarında aşağıdakı kimi əks etdiriləcəkdir: debet 023223 və kredit 023401.

Konkret investisiya layihəsi çərçivəsində pul vəsaitlərinin bankda açılmış ayrıca hesabda saxlanılması məqsədə uyğundur. Konkret investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi üçün ayrılmış pul vəsaitinin hərəkətinin uçotu üçün 224 "Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları" hesabının 224-4 "İnvestisiya hesabı" subhesabından istifadə etmək olar.

Maliyyələşdirmə mənbələri üzrə planlaşdırılan və faktiki əməliyyatların siyahısı və investisiya layihəsi üzrə vəsaitlərdən istifadə 1 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.

"Aqrokimya" ASC investisiya layihəsi üzrə planlaşdırılan və faktiki əməliyyatların siyahısı

Sıra №	Əməliyyatların məzmunu	Məbləğ	Hesabların müxabirləşməsi	
			debet	kredit
1.	Maliyyələşdirmənin plan mənbələri əks etdirilir:			
	- maliyyələşdirmə mənbəyi kimi vergi tutmadan sonra mənfəət;	2450	023341, 123343	023345
	- investisiya hesabına xüsusi vəsaitin köçürülməsi;	2450	023224-4	023223
	- bankın uzunmüddətli krediti.	1050	023224-4	023401

2.	Planlaşdırılmış kassa xərclərinin əks etdirilməsi: - avadanlığın alınmasına; - quraşdırma işlərinə.	3000 500	023220-1 023220-2	023224-4 023224-4
3.	Faktiki maliyyələşdirmə mənbələrinin əks etdirilməsi: - maliyyələşdirmə mənbəyi kimi vergitutmadan sonra mənfəət; - xüsusi vəsait investisiya hesabına köçürülmüşdür; - uzunmüddətli bank kreditinin köçürülməsi.	1225 1225 500	123341, 123343 123224-4 123224-4	123345 123223 123401
4.	İnvestisiya hesabından avadanlıqların alınması üçün mal göndərənlərə avans ödənilmişdir, daha doğrusu avadanlıqların alınmasına kassa xərcləri edilmişdir.	1450	123220-1	123224-4

Ögər büdcənin yerinə yetirilməsi haqqında hesabatın formalaşdırılması üçün informasiya texnologiyasından istifadə olunarsa, onda belə hesabatı rüblər üzrə, hər gün və əməliyyatlar üzrə tərtib etmək olar. Cari investisiya fəaliyyətinin idarəetmə uçotu çərçivəsində sözü gəldən göstəriciləri sistemli toplamaq olar. Bu isə investisiya büdcəsinin yerinə yetirilməsi haqqında məlumatların ümumiləşdirilməsinə imkan verir.

Aparılmış tədqiqatın yekunu olaraq aşağıdakı nəticələri qeyd etmək olar :

- cari investisiya sistemi çərçivəsində blanslaşdırılmış göstəricilər sistemindən istifadə etməklə investisiya layihələrini daha real qiymətləndirmək olar;

- cari investisiya imkanları ilə strateji investisiya məqsədləri arasında qarşılıqlı əlaqəni müəyən etmək üçün layihənin büdcəsinin formalaşdırılması zamanı istifadə olunan investisiya layihələrinin büdcəsinin formalaşdırılması zamanı istifadə olunan investisiya layihələrinin büdcələşdirilməsi tətbiq olunmalıdır;

- idarəetmə uçotunun hesablarının quruluşunu aşağıdakı kimi təklif etmək olar: birinci rəqəm əməliyyatın növünü, ikinci rəqəm investisiya proqramının nömrəsini, üçüncü rəqəm investisiya layihəsinin nömrəsini, dördüncü, beşinci və altıncı rəqəm sintetik hesabın nömrəsini əks etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan Respublikasının qiymətli kağızlar bazarında qanun pozuntularının aradan qaldırılması və investorların hüquqlarının müdafiəsi üzrə nəzarətin həyata keçirilməsi qaydaları”. Bakı, Qanun, 2004.

2. “Azərbaycan Respublikası Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı. Bakı, Qanun, 2010.

3. Abbasov Q.Ə. İdarəetmə uçotunun təşkili prinsipləri. Monoqrafiya, Bakı, Elm. 2006-375 s.

4. Алексанов Д.С., Кошелев В.М. Экономическая оценка инвестиций, -М.: Колос-Пресс. 2002-382с ,

5. Виленский П.Л., Лившиц В.Н, Смоляк С.А. Оценка эффективности инвестиционных проектов: Теория и практика, 2-е изд., перераб. И доп. -Б.: Дело, 2002-888 с,

6. Николаева О.Е., Алексеева О.В. Стратегический управленческий учет. М: Едиториал УРСС, 2003,-304 с,

*Fərəcova D.D. müəllim
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

CARİ İNVESTİSİYA SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ

Cari investisiya fəaliyyəti real investisiyanın idarə olunması prosesinin təşkilini nəzərdə tutur. İnvestisiyaların idarə olunması siyasəti əvvəlki dövrdə real investisiyanın vəziyyətinin və hazırlanmış investisiya strategiyasının təhlili əsasında formalaşdırılır ki, bu da konkret investisiya layihəsinin seçilməsini təmin edir. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üçün balanslaşdırılmış göstəricilər sistemindən istifadə olunur ki, bura maliyyə meyarları, müxtəlif risk növləri nəzərə alınmaqla layihənin həyata keçirilməsinin mümkünlüyü, investisiya layihəsinin kommersiya uğuru, strateji dəyəri, istehsal və informasiya meyarları daxildir.

*Фараджова Д.Д. педагог
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

P E 3 Y O M E

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СИСТЕМЫ

Текущая инвестиционная деятельность отражает организаций управленческого процесса реальной инвестиций. Политика управление инвестиций формируется на основе анализа реальной инвестиций и разработанной инвестиционной стратегий, что обеспечивает выбора конкретного инвестиционного проекта, для оценки которого используются система балансируемых показателей-финансовые критерие, возможность проведения проекта с учетом риска, коммерческие успехи инвестиционного проекта, стратегическая стоимость, производственные и информационные критерий.

*Farajova D.D. teacher
Azerbaijan State Economic University*

S U M M A R Y

CURRENT PROBLEMS OF INVESTMENT

Investment management is based on the analysis of real investment in the pervious period and developed an investment strategy that allows the selection of a specific investment project. This takes into account all the financial and non-financial criteria based on the priorities determined by the economic entity. For the evaluation of investment project using the balanced scorecard which includes the financial criteria, the feasibility of the project, taking into account the types of risks, the strategic value of the commercial success of the investment project, manufacturing and information criteria.

UOT - 339.543.624

NEFTQAZÇIXARMA İDARƏLƏRİNDƏ KONTROLLINQ XİDMƏTİNDƏ RİYAZİ-İQTİSADİ MODELƏRİN TƏTBİQİ PRİNSİPLƏRİ

Açar sözlər: kontrollinq, kontrollinqin idarəetmə orqanı, kontrollinq xidməti, neftqazçıxarma idarəsi, nəzarətçilərin vəzifələri, kontrollinq sisteminin riyazi-iqtisadi modeli.

Ключевые слова: контроллинг, орган управления контроллинга, служба контроллинга, нефтегазодобывающее предприятие, должности позиции контролера, экономико-математические модели системы контроллинга.

Key words: controlling, management organ of controlling, controlling department, Oil and gas extracting enterprise, duties of controllers, mathematical and economic model of the controlling system.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin müstəqilliyi, onların iqtisadi və hüquqi məsuliyyəti artdığından maddi qiymətlilərdən, əmək və maliyyə resurlarından səmərəli istifadə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının qəbulunu şərtləndirir. Bu gün iqtisadiyyatımızın özülünü təşkil edən neftqazçıxarma müəssisələri üçün səmərəli idarəetmə qərarlarının informasiya və analitika bazasının yaradılmasına və müəssisənin uzunmüddətli fəaliyyətinə yönəlmiş yeni nəzarət mexanizminin işlənməsi vacibdir. Bu baxımdan beynəlxalq təcrübədə bütün bölmələrin işinin məqsədyönlü təşkili üzrə inteqrasiya olunmuş yeni təşkilati-iqtisadi mexanizmə əsaslanan kontrollinq sisteminin yaradılmasından geniş istifadə olunur.

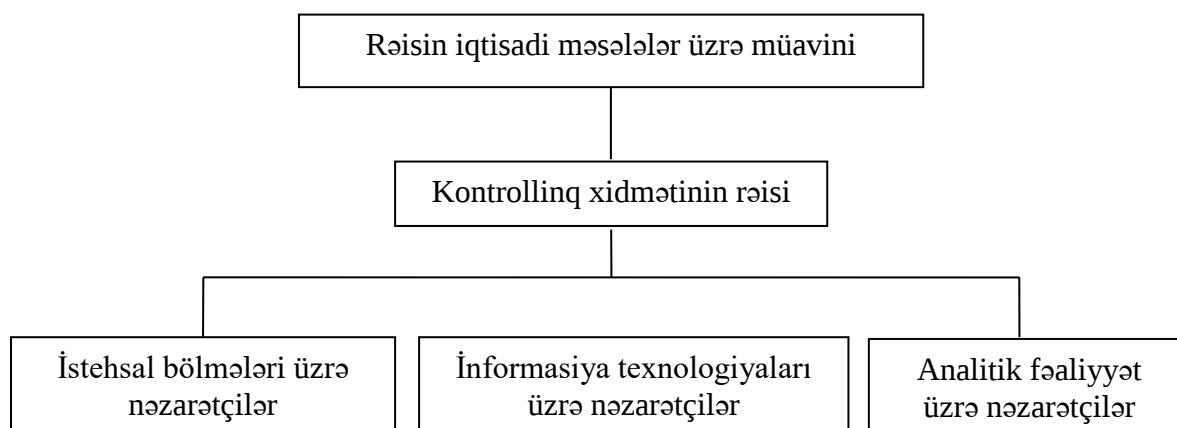
«Kontrollinq» ingilis sözü olub «controlling» – rəhbərlik; idarəetmə, tənzimləmə və nəzarət mənasını daşıyır. Fransız dilindən tərcümədə kontrollinq – «reyestr», «yoxlama siyahısı» kimi izah edilir. Araşdırmalar göstərir ki, hələ XV əsrdə kontrollinq ideyalarından istifadə ilk dəfə Böyük Britaniyada dövlətin idarəetmə məsələlərinin həllində istifadə edilmişdir. XV-XVI əsrin müxtəlif dövrlərində müxtəlif ölkələrdə kontrollinq dövlətin maliyyə resurslarının idarə edilməsinə yönəlmiş fəaliyyət kimi qələmə verilmişdir. Lakin sənaye müəssisələrində ilk dəfə Amerikanın məşhur General Elektrik şirkətində tətbiq edilmişdir. Bu gün Avropa ölkələrində fəaliyyət göstərən əksər iri şirkətlərdə nəzarətçi vəzifələri təsis edilmiş, onların fəaliyyəti müəssisənin ali məqsədinə yönəlmişdir. Kontrollinq konsepsiyasının formalaşdığı ilk dövrlərdə o uçot sisteminə yönəldilən konsepsiya olsada, sonrakı dövrlərdə ABŞ və Avropa ölkələrində bir konsepsiya kimi inkişaf edərək bu gün idarəetmənin nəzarət funksiyasını həyata keçirən vahid sistemə çevrilmişdir. Böyük inkişaf yolu keçən kontrollinq sistemi XX əsrin ortalarında nəzarət və planlaşdırma funksiyalarının təcəssümünü özündə birləşdirsə, XXI-ci əsrdən başlayaraq, müəssisənin strateji məqsədinə xidmət edən mənfəətliyə yönəlmiş təşkilati strategiya kimi formalaşmışdır.

Analitik ümumiləşdirmə nəticəsində demək olar ki, kontrollinq mürəkkəb, müxtəlif təyinatlı kompleks fəaliyyət olub idarəetmənin funksiyalararası nəzarət alətidir. Digər tərəfdən kontrollinq idarəetmə konsepsiyası olmaqla, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün informasiya bazası yaratmaqla onun həyata keçirilməsinə və qarşıya qoyulan məqsədə çatmağa zəmin yaradır. Kontrollinqin başlıca məqsədi müəssisənin qarşısında duran vəzifələrin icrasına idarəetmə prosesini yönəltməkdir. Sənaye müəssisələrində həmin sistemin başlıca vəzifəsinə isə – uçot, planlaşdırma prosesinin təşkili, onun icrası üzərində nəzarət, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi əsasında kənarlaşmaları törədən səbəblərin aşkar edilməsi, nöqsanların aradan qaldırılması üzrə kompleks təsirli tədbirlərin işlənilməsi daxildir.

Bu baxımdan neftqazçıxarma müəssisələrində kontrolling sisteminin yaradılması və onun funksiyalarının vahid çərçivədə icrası lazımdır. Azneft İB-nin tabeliyində olan neftqazçıxarma idarələrində neft və qazın istehsal xərclərinin artması, onların təhlili və ehtiyat imkanlarının aşkara çıxarılması ön plana çəkilən məsələlərdəndir. Belə ki, ARDNŞ üzrə 1 ton neftin maya dəyəri 2005-ci ildə 40 AZN olduğu halda 2011-ci ildə 82,3 AZN-ə qədər yüksəlmişdir [1]. Belə bir şəraitdə əlbətdəki, kontrolling xidmət orqanının yaradılması və onun iqtisadi modelinin əsaslandırılması vacibdir.

Azneft İB-nin strukturunda apardığımız tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Birliyin tabeliyində olan NQÇİ-lərdə kontrolling funksiyalarının yalnız bir qismi iqtisadi təhlil və proqnozlaşdırma, mühasibat uçotu və hesabatı şöbələrində çalışan 1-2 nəfərə həvalə edilmişdir. Məsələn, 750 nəfər işçisi olan və böyük həcmdə neft-qaz hasil edən 28 May adına NQÇİ-də kontrolling funksiyasını qismən yerinə yetirən 2 nəfər çalışır. Neft Daşları NQÇİ-də 500 nəfər işçisi olan müəssisədə cəmi 1 nəfər qismən adı çəkilən funksiyanı yerinə yetirir. Həmin işçilər, adətən, NQÇİ-lərin iqtisadi təhlil və proqnoz şöbəsində, bəzi hallarda vergilər və risklərin idarə edilməsi şöbələrində çalışırlar.

Odur ki, NQÇİ-də xərclərin idarə edilməsi xatirinə iqtisadi məsələlər üzrə müavini vəzifəsinin təsis edilməsi və onun kuratorluğuna kontrolling xidməti şöbəsinin verilməsi və həmin şöbədə istehsal informasiya texnologiyaları və analitik fəaliyyət üzrə nəzarətçi vəzifələrinin nəzərdə tutulması həmin istiqamətlər üzrə real kontrolling funksiyasının icrasına təminat yaratmış olacaqdır. Fikrimizcə, NQÇİ-də kontrolling xidmətinin strukturunu və onun başlıca vəzifələrini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar (şəkil 1).



Şəkil 1. «Azneft» İB-nin neftqazçıxarma idarələrində kontrolling xidmətinin təklif olunan strukturunun tərkibi

Təklif olunan kontrolling idarəetmə orqanında funksional olaraq təsnifləşdirilmiş nəzarətçilərin yerinə yetirdikləri vəzifələrə görə də fəqlənirlər. Belə ki, istehsal üzrə nəzarətçilər başlıca vəzifələrinə aşağıdakıları şamil etmək olar:

- analitik məlumatların toplanması, işlənməsi və təhlili;
- satış, xərclər və mənfəət üzrə proqnozların işlənməsi;
- istehsal prosesində baş verən kənarlaşmaların təhlili;
- analitik hesabatların tərtib edilməsi.

Göründüyü kimi, istehsalat bölmələri üzrə nəzarətçilər müəssisənin istehsalat təsərrüfat məsələlərinə yönəlmiş vəzifələri icra edəcəkdir. Müasir dünyada informasiya texnologiyalarının inkişaf etməsi, istehsalın və uçotun avtomatlaşdırılması kontrolling xidmət orqanında bu məsələlərin həllinə istiqamətlənmiş nəzarətçilərin olmasını şərtləndirir. Avtomatlaşdırılmış

uçot siyasətinə xidmət edən informasiya texnologiyaları üzrə nəzarətçilərin vəzifələri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- avtomatlaşdırmanın məqsədə uyğunluğunun əsaslandırılması və qiymətləndirilməsi;
- avtomatlaşdırmanın tətbiqi üzrə xərclərin hesablanması;
- avtomatlaşdırmanın inkişafı üzrə işlərin icrası;
- sənəd dövrünün optimallaşdırılması və koordinasiya edilməsi.

Nəhayət, analitik fəaliyyət üzrə nəzarətçilər üçün aşağıdakı vəzifələr məqsədəuyğun təsnifləşdirilmişdir:

- mühasibat uçotunun məlumatları üzrə işin təşkili;
- uçot məlumatlarının təhlili və ona nəzarət;
- uçot prosesinin optimallaşdırılması üzrə işlərin yerinə yetirilməsi;
- iqtisadi ekspertizanın keçirilməsi.

Neftqazçıxarma müəssisələrinin təşkilati strukturunda təklif olunan kontroллинqin xidmətinin tərkib hissəsi kimi istehsal və informasiya texnologiyaları üzrə və eləcə də analitik fəaliyyət üzrə nəzarətçilər müəssisənin strateji məqsədinə yuxarıda qeyd olunan müvafiq vəzifələri icra edərək, kontroллинq sistemi çərçivəsində minimal xərclə maksimal istehsalat göstəricilərinə nail olmağı şərtləndirir. Başqa sözlə neftqazçıxarma müəssisənin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla vahid sistem çərçivəsində mürəkkəb texnoloji proseslərə əsaslanan neftqazçıxarma üzrə təsərrüfat fəaliyyətinin düzgün planlaşdırılması və onun optimallaşdırılması üçün hasilat həcmi artırılması və izafi xərclərin azaldılması təklif olunan kontroллинq xidmət orqanının başlıca vəzifəsinə çevrilməlidir. Bu məsələləri özündə birləşdirən xüsusi modelin olması kontroллинq xidmətinin fəaliyyət istiqamətini müəyyənləşdirə bilər ki, bu da daha yüksək səmərəlilik göstəricilərinə nail olmağa gətirib çıxarar. Bu baxımdan Azneft İB və onun tabeliyində olan NQÇİ-lərinin uçot siyasətinin tələbləri və mənfəətliliyə yönəldilən məqsəd nəzərə alınmaqla kontroллинq sisteminin başlıca məqsədinə istiqamətlənmiş xüsusi modelin işlənməsi vacib hesab edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azneft İB-nin tərkibində olan neftqazçıxarma müəssisələrində xam neft, qaz kondensat, təbii qaz və səmt qazı hasil edilsə də, nəql və kalkulyasiyaların işlənməsi zamanı neft və qaz adı altında cəmləşdirilir [2]. Gələcəkdə daha mütərəqqi metodlara əsaslanan kontroллинq sisteminin formalaşması hasilat təyinatına görə daha dərin müxtəlif məhsul növləri üzrə uçot siyasətinin işlənməsinə zəmin ola bilər. Qeyd olunanları nəzərə alaraq kontroллинq sistemi daxilində ARDNŞ-nin uçot siyasətinin tələblərinə əsaslanaraq müvafiq olaraq neft və qaz hasilatı üzrə planların işlənməsini şərtləndirən kontroллинq xidmət orqanının başlıca funksiyalarına istiqamətlənmiş xüsusi modeli aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

Əgər şərti olaraq,

P_{jn} – plan üzrə neft hasilatı göstəricisi,

P_{jq} – plan üzrə qaz hasilatı göstəricisi (j -məhsul növü, n -neft, q -qaz),

A_i – Neftqazçıxarma idarəsinin sayı (i – neftqazçıxarma idarəsi), $A_i > 0$

olarsa, planlaşdırma ilkin şərti kimi

$$\sum_i P_{jn} + \sum_i P_{jq} \rightarrow \max$$

Burada məhsulların ölçü vahidi fərqli (neftin ölçü vahidi ton, qazın ölçü vahidi kub metr) olduğundan Azneft İB üzrə hesablanmış hər bir məhsul vahidi üçün ayrı-ayrılıqda mənfəətliyə baxılmalıdır.

Əgər, M_{jn} – 1 ton neft üçün planlaşdırılan orta mənfəət,

M_{jq} – 1000 m³ qaz üçün planlaşdırılan orta mənfəət olarsa

onda, $\sum_i P_{jn} M_{jn} + \sum_i \frac{P_{jq}}{1000} M_{jq} \rightarrow \max$ olmalıdır.

Bu şərt daxilində ikinci olaraq aşağıdakı şərtə ödənilməlidir:

$$\sum_i C_i A_i \rightarrow \min$$

Burada C_i – neftqazçıxarma illik orta xərc (idarəetmə və ümumi təsərrüfat xərcləri daxil olmaqla). Ümumi xərclərin orta dəyərinin götürülməsi neftqazçıxarma idarələrinin sayı ilə idarəetmə xərclərinin düz mütənasib olmasıdır. Başqa sözlə, idarə aparatının sayının artması rəhbər işçilərin sayının artmasına gətirir ki, buda öz növbəsində əmək haqqı xərclərinin artması ilə nəticələnir.

Qeyd olunan iqtisadi riyazi analitikanı ümumilləşdirərək, əminliklə demək olar ki, neft və qaz hasilatı üzrə planlaşdırma həyata keçirilərkən kontroллинq sistemi çərçivəsində aşağıdakı iki şərt eyni vaxtda ödənilməlidir:

$$\sum_i P_{jn} M_{jn} + \sum_i \frac{P_{jn}}{1000} M_{jq} \rightarrow \max$$

$$\sum_i C_i A_i \rightarrow \min$$

Strateji və cari planlaşdırmanın həyata keçirilməsində bu şərtlərin ödənilməsi kontroллинq xidmət orqanının başlıca vəzifəsinə çevrilməlidir. Dəqiq və düzgün müəyyənləşdirilmiş hasilat həcmnin son nəticədə tam yerinə yetirilməsi üçün həmin orqan önleyici tədbirlər planı işləməli, nöqsanları vaxtında aşkar edib aradan qaldırmalıdır. Bu baxımdan müəssisənin bütün təsərrüfat subyektlərinin başlıca məqsədi son nəticədə aşağıdakı riyazi bərabərsizliyin əldə olunmasına yönəldilməlidir.

$$\sum_i D_{jn} \geq \sum_i P_{jn} \text{ və } \sum_i D_{jq} \geq \sum_i P_{jq}$$

Hasilat həcminə görə planın maksimum yerinə yetirilməsi kontroллинq sisteminin başlıca vəzifəsinə çevrilməlidir. Beləliklə, təklif olunan xidmət orqanının müəssisənin ali məqsədinə yönəlmiş üç mühüm funksional istiqaməti daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

- müəssisənin maksimal gücünə uyğun olaraq hasilat göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi;
- xərclərinin minimallaşdırılması;
- planın maksimum yerinə yetirilməsi.

Ölkənin neftqazçıxarma sənayesində təşkilati cəhətdən işlənmiş kontroллинq xidmətinin formalaşması mövcud ehtiyac imkanlarından səmərəli istifadə etməyə, izafi xərclərin azalmasına, icra üzrə nəzarətin gücləndirilməsinə, uçotun düzgün təşkilinə, keyfiyyətli idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə imkan verə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. ARDNŞ illik hesabatları.
2. NQÇİ-lərin təşkilati idarəetmə strukturu.
3. Артамонова М. Ю. Методы оценки эффективности работы службы контроллинга в морских портах, Журнал университета водных коммуникаций 2010 №4.
4. Косенкова Ю.Ю. Организация службы контроллинга на предприятии. Тамбов, «ТГУ», 2005, с.132.
5. T.N.Poluxov, Sənaye müəssisələrində kontroллинq idarəetmə orqanının yaradılmasının təşkilati-texnoloji aspektləri, AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. № 3, Bakı, «Elm», 2012, s.110-113.

*Poluxov T.N. doktorant
ARDNŞ-nin Neft-Qaz Elmi Tədqiqat Layihə İnstitutu*

X Ü L A S Ə

NEFTQAZÇIXARMA İDARƏLƏRİNDƏ KONTROLLİNG XİDMƏTİNDƏ RİYAZİ-İQTİSADİ MODELƏRİN TƏTBİQİ PRİNSİPLƏRİ

Məqalədə, kontrolling sisteminin təşkilati mexanizmi təhlil edilib, Azneft İB-nin tabeçiliyində olan neftqazçıxarma idarələri üzrə kontrolling funksiyasının icrasının cari vəziyyəti öyrənilmiş, kontrolling xidmətinin formalaşdırılmasının vacibliyi əsaslandırılmış və onun idarəetmə sistemində yeri müəyyənləşdirilmişdir. Təklif olunan kontrolling xidmət orqanının tərkibində olan nəzarətçilərin vəzifələri təsnifləşdirilmiş, həmin xidmətin fəaliyyət istiqamətlərinin iqtisadi modeli işlənmişdir.

*Полухов Т.Н. докторант
Нефте-Газовый Научно-Исследовательский
Институт ГНКАР*

P E 3 Y O M E

ПРИНЦИПЫ ПРИМЕНЕНИЯ МАТЕМАТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ В УСЛУГЕ КОНТРОЛЛИНГА В УПРАВЛЕНИЯХ НЕФТЕГАЗОДОБЫЧИ

В статье, проанализирован организационный механизм системы контроллинга, было изучено текущее состояние исполнения функции контроллинга в подчиненных нефтегазодобывающих предприятиях ПО «Азнефть», обосновать важность формирования службы контроллинга и идентифицированы ее место в системе управления. Классифицированы должности позиции контролера входящие в состав службы контроллинга который мы предлагаем, а также были разработаны экономические модели направления деятельности в этой службе.

*Poluxov T.N. doctorant
SOCAR's Scientific Research Institution of Oil and Gas*

S U M M A R Y

THE EMPLOYMENT PRINCIPLES OF THE MATHEMATICAL-ECONOMICAL MODELS IN THE CONTROL SERVICE OF THE OIL-GAS EXTRACTING INSTITUTIONS

In this article organisational mechanism of controlling was analysed, current state of execution of controlling function in Oil and gas extracting enterprises under the Azneft was studied, importance of formation of controlling services was justified and its role in the management system was defined. Duties of controllers within proposed controlling service organ was defined and the mathematical and economic model of activity directions of this service was developed.

UOT-339.92

BİRBAŞA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN TRANSMİLLİLƏŞMƏ PROSESİNDƏ ROLU

Açar sözlər: birbaşa xarici investisiya, transmilli korporasiya, xidmət, kapital, işçi qüvvəsi bazarı.

Ключевые слова: прямые иностранные капиталовложения, транснациональные корпорации, услуга, капитал, трудовой рынок.

Key words: foreign direct investment, transnational corporations, service, capital, labor market.

Dünya təsərrüfatının müasir vəziyyətində bilavasitə birbaşa xarici investisiyalar nəticəsində meydana çıxmış transmilli kompaniyaların beynəlxalq istehsalat prosesində fəal iştirakı kapitalın, əmək və digər resursların beynəlxalq miqراسiyasının payının artması ilə müşahidə edilən transmilliləşmə prosesinin əhatəsi genişlənməkdə davam edir. Transmilliləşmə prosesində transmilli kompaniyaların hakim mövqeyi və təsir dərəcəsi maliyyə, işçi qüvvəsi, texnologiya, xammal və komponentlərlə təchizat, xidmət və satış sahələri kimi strateji mühüm sferalarda idarəetmə əməliyyatlarının konsentrasiyası ilə şərtləndirilir. Dünya iqtisadiyyatında transmilli kompaniyaların transmilliləşmə prosesində rolunu müxtəlif siyasi-iqtisadi, istehsal-ticarət, sahibkarlıq, sistem və makroiqtisadi aspektlərlə analiz etmək mümkündür. Hazırda transmilli kompaniyaların ümumilikdə dünya təsərrüfatı və qloballaşma prosesi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin makroiqtisadi analizdə nəzərdən keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Transmilliləşmə prosesini meydana çıxaran transmilli kompaniyalar dünya iqtisadiyyatında yeni «güc mənbələri» olmaqla həm də beynəlmilliləşmə prosesinin əsas aparıcı qüvvəsi hesab edilir. Belə ki, müasir xarici iqtisadi fəaliyyətdə artıq xarici ticarət deyil, mal və xidmətlərin istehsal və satışının bilavasitə xarici bazarlarda təşkil edilməsi əməliyyatları dominantlıq edir: bu üsulla həyata keçirilən satış əməliyyatlarının həcmi ümumdünya mal və xidmət ixrac əməliyyatlarının həcmi qabaqlayır, ümumdünya ixracatının özü isə tədricən transmilli korporasiyaların müxtəlif şöbələri arasında aparılan firmadaxili ticarətə çevrilməkdədir. Bunlardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, transmilli korporasiyaların fəaliyyəti nəticəsində dünya təsərrüfatı beynəlmilliləşərək vahid mal, xidmət, kapital, işçi qüvvəsi bazarına çevrilir.

Transmilliləşmə prosesinin aparıcı qüvvəsi olan transmilli korporasiyaların sayı artıq XX əsrin əvvəllərində də az deyildi, lakin məlum olduğu kimi onların kütləvi şəkildə yayılması əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Transmilli korporasiyaların dünya iqtisadiyyatında belə kütləvi yayılmasını dünya ölkələrinin təsərrüfat həyatlarındakı sürətli beynəlmilliləşmə və liberallaşdırma prosesləri, həmçinin şirkətlərin əsas qərarqəbulalarının xarici filialların iqtisadi fəaliyyətlərinin aktiv idarə etməsinə imkan yaradan rabitə-əlaqə və informasiya vasitələrində həyata keçirilən tədbirlərin meydana çıxması aktiv şəkildə stimullaşdırılır.

Əmtəələrin xarici bazarlara çıxarılmasının geniş və həm də müxtəlif əlverişli üsullarının mövcud olmasına baxmayaraq transmilli korporasiyalar birbaşa xarici investisiyalara daha çox üstünlük verir. Bu halda transmilli korporasiyalar xarici ölkələrin iqtisadi resurslarına birbaşa «çıxış» imkanı əldə edir və öz kapitalı, istehsal birlikləri, sahibkarlıq bacarığını istehsal prosesinə cəlb edərək bütün planet səviyyəsində daha effektiv istehsal və satış şəbəkələri yaratmış olurlar. Bilavasitə birbaşa xarici investisiyalarla bağlı olan transmilli korporasiyalar hazırda ümumdünya ÜD`M-nun 1/5-1/4 hissəsini «idarə edir», dünya ticarətinin isə 1/3 hissəsi firmadaxili ticarətin payına düşür.

Cədvəl 1.

2006-cı ildə TMK-ların region və ölkələr üzrə ana kompaniya və xarici filiallarının sayı

Region (ölkə)	Ana kompaniyaların Sayı ədədlə	Xarici filialların sayı ədədlə
İEO	50553	95422
Qərbi Avropa	37580	61594
Almaniya	8492	12042
Böyük Britaniya	1094	2683
ABŞ	3387	19103
İEOÖ	12351	351655
Asiya	10332	327310
Latın Amerikas və Karib hövzəsi	2019	24345
Dünya üzrə	62904	447077

Bununla da transmilliləşmə prosesində transmilli korporasiyalar dünya təsərrüfatının əsas tərkib hissəsinə çevrilir. Lakin qeyd edək ki, dünya iqtisadiyyatının bəzi subyektləri (milli iqtisadiyyatlar, integrasiya birlikləri, beynəlxalq təşkilatlar) ilə transmilli korporasiyaların maraqları bəzən üst-üstə düşməyə də bilər.

Ümumiyyətlə «transmilli kooperasiya» məfhumu dedikdə, müxtəlif ölkələrdə yerləşmiş, razılaşdırılmış fəaliyyət vasitəsilə ümumi məqsədin əldə edilməsinə yönəlmiş istənilən sayılı hüquqi və iqtisadi cəhətdən müstəqil müəssisələr arasında uzunmüddətli əməkdaşlıq müəssisəsi başa düşülür. İstehsal-birləşmə müəssisəsi və burada həyata keçirilən texniki-texnoloji proseslər; müəssisənin səhmdar birliyi olub-olmaması belə əməkdaşlığın formasını müəyyən edir. Sonuncunun mövcudluğu transmilli korporasiyaları meydana çıxarır, belə ki, əksər korporativ strukturlar maliyyə-sənaye qurumlarının birləşməsidir.

Müxtəlif ölkə müəssisələrinin əməkdaşlıq fəaliyyətlərinin əsas qlobal məqsədi hər bir iştirakçının daha yüksək müvəffəqiyyət əldə etməyə can atmasıdır, bunları nəzərə alaraq transmilliləşmə prosesinin səbəblərini açıqlayaq:

1. Birlik müəssisəsinin gəlirliyinin artırılması.
2. Xərclərin azaldılması. Beynəlxalq əməkdaşlıqda xərclərin azaldılması istehsalın genişləndirilməsi, nou-hau mübadiləsi, daha əlverişli xammal bazarlarının əldə olunması **beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadə** nəticəsində mümkün olur.
3. Risklərin azaldılması. Bu, hər bir kooperasiya iştirakçısının yatırılan kapital payının azaldılması ilə, həmçinin uğursuzluq zamanı itkilərin razılaşdırılmış bölgüsü ilə həyata keçirilir.
4. Yeni bazarlara çıxmaq imkanlarının mövcudluğu.
5. Resursların daha effektiv istifadəsi.

Son 20 il ərzində dünya iqtisadiyyatında birbaşa xarici investisiyaların həcmi kəskin şəkildə artması nəticəsində transmilli iqtisadi sektorun genişlənməsi prosesi sürətlənməkdədir. BMT-nin məlumatlarına görə hələ 90-cı illərin ortalarında dünyada 276 min xarici firmalara malik 44508 TMK fəaliyyət göstərirdi. Dünya üzrə ana kompaniyaların 80%-i, xarici firmaların isə 33%-i İEO-də göstərilmişdir.

Transmilli korporasiyalar beynəlxalq fəaliyyətlərini adətən yeni kompaniyaların yaradılması və ya əldə edilməsi, yaxud da digər birgə müəssisələrin yaradılması ilə genişləndirirlər. Belə ki, bu əməliyyatlar üçün kapitalın xaricə ixracı və ya gəlirlərin investisiyası tələb olunmur. Aktivlərin çoxaldılması və kontrolun əldə edilməsinin digər metodları da mövcuddur. (Məsələn, borcun ödənilməsi ilə yerli əsas kapitalın mənimsənilməsi).

Müasir dünya təsərrüfatında transmilliləşmə prosesini meydana çıxaran transmilli şirkətlər hazırda beynəlxalq istehsalın əsas aparıcı qüvvəsi kimi çıxış edir. Transmilli korporasiyalar isə bilavasitə birbaşa xarici investisiyalara əsaslandığından dünya ölkələri bu investisiyaların istiqamətləndirilməsi və onlar üçün əlverişli şəraitin yaradılması sahəsində bir sıra kompleks tədbirlər görmək zərurəti qarşısında qalmışlar.

Cədvəl 2.

Ana kompaniyaları İEOÖ-də yerləşən xarici aktivlərinin həcminə görə 50 ən iri TMK

Korporasiya	Ölkə	Sahə	Aktivlər milyard		Satış dollarla		Məşğulluq (min nəfər)		TMK İndeks %-lə
			xarici	ümumi	xarici	ümumi	xarici	ümumi	
Hutchison Whampoa Ltd	Honq-Konq	Xidmət	67,6	85	12	24	151	182	70,9
Petronas Nasional Bhd	Malayziya	Neft sənayesi	22,7	63	11	37	5	34	25,7
Singtel Ltd	Sinqapur	Telekommunikasiya	18,7	22	6	8	9	20	67,1
Samsung Electronics	Koreya	Elektrotexnika sənayesi	14,7	67	62	80	22	62	44,7
CITIC Group	Çin	Xidmət	14,5	85	2	7	16	94	20,4
Cemex SA	Meksika	Konstruksiya	13,4	18	6	9	17	27	69,2
LG Electronics	Koreya	Elektrotexnika sənayesi	10,5	29	37	42	42	32	84,5
China Ocean Shipping Co	Çin	Gəmiçilik	9,1	15	5	12	5	71	36,3
Petroleos De Venezuela	Venesuela	Neft sənayesi	8,9	56	26	47	6	34	28,7
Jardine Matheson Ltd	Honq-Konq	Xidmət	7,2	11	6	9	58	110	61,7
Formosa Plastic Group	Tayvan	Kimya sənayesi	7	59	7	38	62	83	35,1
Petroleo Brasileiro SA	Braziliya	Neft sənayesi	6,3	64	12	53	7	53	14,3
Hyundai Motor Co	Koreya	Avtomobil sənayesi	5,9	57	16	52	5	54	16,5
Flextronics International	Sinqapur	Elektrotexnika sənayesi	5,8	12	9	17	90	92	67,1
Capitaland Limited	Sinqapur	Mülkiyyət hüquqları	5,3	11	2	3	6	11	55
Sasol Limited	Cənubi Afrika	Kimya sənayesi	5	13	6	11	6	32	36,1
Telmex	Meksika	Telekommunikasiya	4,8	23	2	13	16	77	17,6
America Movil	Meksika	Telekommunikasiya	4,5	18	6	12	14	24	44,4
China Engineering	Çin	Konstruksiya	4,4	12	3	12	22	131	26
Hon Hai Precision Co	Tayvan	Elektrotexnika sənayesi	4,4	10	8	17	141	167	58,6
Shangri-La Asia Limited	Honq-Konq	Hotel və motellər	4,3	6	0,5	1	15	19	79
NewWorld Development	Honq-Konq	Xidmət	4,2	16	1	3	13	47	28,4
Sappi Limited	Cənubi Afrika	Kağız istehsalı	4,2	7	4	5	9	17	71,8
China Petroleum Co	Çin	Neft sənayesi	4,1	111	6	69	22	1168	4,4
Companhia Vale do Rio	Braziliya	Hasiledici	4,1	17	10	11	3	37	40,9
Oil and natural gas Co	Hindistan	Neft və təbii qaz sənayesi	4	19	2	15	5	37	14,1

Kia Motors	Koreya	Avtomobil sənayesi	4	15	7	18	10	33	31,9
Sinochem Co	Çin	Ticarət	3,9	8	14	21	1	19	41,1
CLP Holdings	Honq-Konq	Elektrik, qaz və su	3,8	11	1	4	1	5	19,8
Asia Food and Properties	Sinqapur	Yeyinti sənayesi	3,7	3,9	1,5	2	34	44	90,4
Guangdong Investment Ltd	Honq-Konq	Xidmət	3,6	4	0,6	1	3,3	4	94
YTL Corp. Berhad	Malayziya	Xidmət	3,4	7	1	2	2	5	42,8
Metalurgica Gerdau SA	Braziliya	Metallurgiya sənayesi	3,4	7	4	7	8	24	42,9
Orient Overseas Ltd	Honq-Konq	Nəqliyyat	3,4	4	2	5	5	6	68,9
China Resources Co	Honq-Konq	Neft sənayesi	3,4	6	4	7	82	84	73,8
Star Cruises	Honq-Konq	Nəqliyyat	3,3	5	1,2	2	12	15	74,8
Quanta Computer Inc	Tayvan	Kompüter sənayesi	3,2	6	2	11	7	20	34
Neptune Orient Lines	Sinqapur	Nəqliyyat	3,2	5	6	7	11	12	81,4
Microelectronics United	Tayvan	Elektrotexnika sənayesi	3,1	12	2	5	2	11	25,7
City Developments	Sinqapur	Hotellər	2,9	8	1	2	12	15	58,3
MTN Group Limited	Cənubi Afrika	Telekommunikasiya	2,9	6	3	6	3	7	45,9
Taiwan Manufacturing	Tayvan	Kompüter sənayesi	2,8	16	4	9	7	21	28,8
Steinhoff International	Cənubi Afrika	Sığorta şirkəti	2,8	5	2	4	17	42	50,4
TCL Corporation	Çin	Elektrotexnika sənayesi	2,8	4	3	5	48	66	64,6
Misc. Corp. Berhad	Malayziya	Nəqliyyat	2,7	7	2	3	4	10	47,5
Singapore Airlines LTD	Sinqapur	Nəqliyyat	2,5	14	4	8	3	29	25,3
China Offshore Oil	Çin	Neft Sənayesi	2,3	19	3	9	2	37	17,1
First Pacific Company Ltd	Honq-Konq	Elektrotexnika sənayesi	2,2	3	3	3	50	50	99,3
Barloworld LTD	Cənubi Afrika	Xidmət	2,2	5	3	7	10	26	42,8
FEMSA	Meksika	Yeyinti sənayesi	2,2	11	2	9	32	89	25,4

Son 20 il ərzində beynəlxalq istehsalın yüksək artım templəri müşahidə edilmişdir. Beynəlxalq istehsal göstəriciləri olan ümumi məhsulun həcmi və xarici firmaların ümumdünya satış həcmi bu illərdə uyğun olaraq ümumdünya ÜDM və ümumixracatdan daha sürətlə artmışdır. Xarici filialların ümumdünya satış həcmi (1980-ildə-3 trln. dollar; 1999-cu ildə isə 14 trln. dollar) dünya ixracatının həcmində hazırda iki dəfə çoxdur, beynəlxalq istehsalın ümumi

məhsul həcmi isə dünya ÜDM-nun 1982-ci ildə 5%-nə bərabər idisə, hazırda 12,5%-nə bərabərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiya qoyuluşunda MDB ölkələri sırasında Azərbaycan xüsusi çəkiyə malikdir. 2013-cü ilin birinci rübündə ölkə iqtisadiyyatına 2,8 milyard ABŞ dolları həcmində və ya əvvəlki ilin eyni dövründəkindən 17,7 faiz çox xarici investisiyalar yönəldilmişdir. İnvestisiyaların 18,2 faizi iqtisadiyyata maliyyə kreditləri, 43,8 faizi birbaşa, 38,0 faizi isə portfel və digər investisiyalar şəklində daxil olmuşdur. Birbaşa investisiyaların həcmi 1,2 milyard dollar təşkil edərək 2012-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 14,3 faiz artmış, onun 1,0 milyard dolları və ya 82,9 faizi iqtisadiyyatın neft-qaz sektoruna yönəldilmişdir.

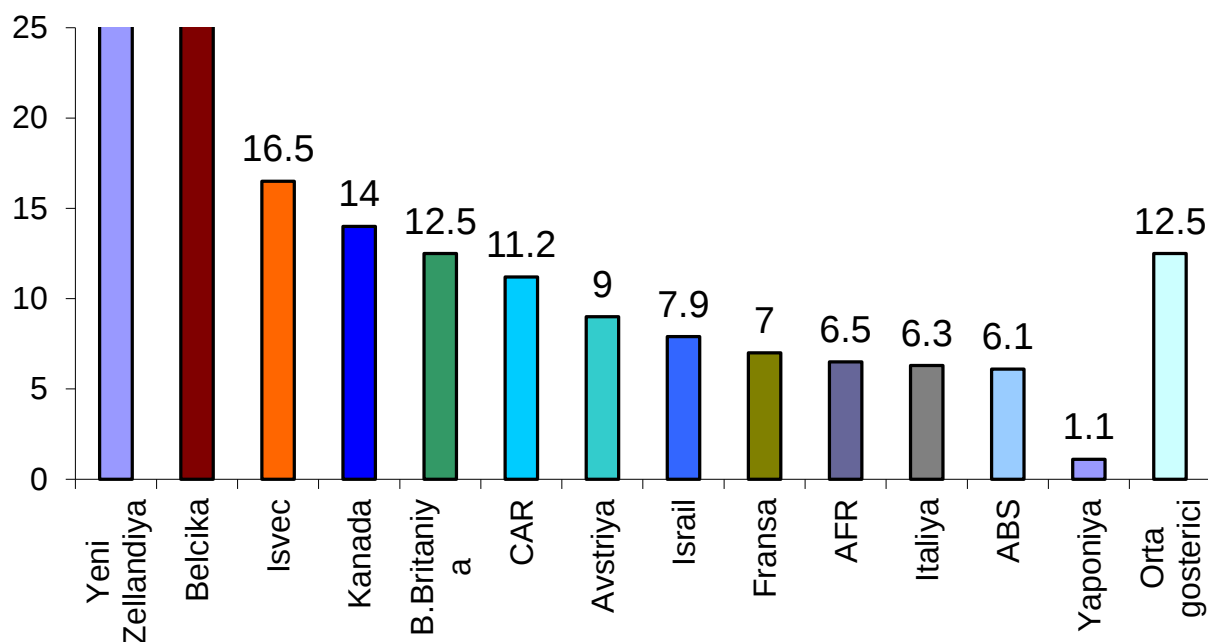
Dünya üzrə ümumi birbaşa xarici investisiya axınlarının (1999-cu ildə 865 mlrd. dollar) əsas kapitalla ümumi daxili yatırım həcmində xüsusi çəkisi hazırda 14% təşkil edir ki, bu göstərici 20 il əvvəl 2% idi. Analoji göstərici ümumdünya ÜDM-a nisbətə 5%-dən 16%-ə yüksəlmişdir.

Beynəlxalq istehsalın genişlənməsi və dərinləşməsi prosesi onun ölkələr üzrə yayılması və gəlirliyin təmin olunması sahəsində yeni məsələlər meydana çıxmışdır. Son onilliklərdə bu prosesin geniş miqyas almasına baxmayaraq, dünyanın heç də bütün ölkələri prosesdə bərabər dərəcədə iştirak etməyib. Beynəlxalq istehsalatda hətta minimum iştirak etməyə belə imkan yaradan BXİ əsasən bir qrup ölkələrdə cəmləşmişdir: ümumdünya birbaşa xarici investisiya axınlarının 74%-i yalnız 10 ölkəyə məxsus İEOÖ-ə yönəlmişdir. Analoji mənzərə ölkələrin beynəlxalq istehsalatda iştirak dərəcəsini xarakterizə edən transmilliləşmə indekslərinin analizində də nəzərə çarpır. Bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, ölkələr üzrə beynəlxalq istehsalın konsentrasiya dərəcəsi zaman keçdikcə heç də azalmır. Həmçinin, az miqdarda birbaşa xarici investisiyalar istiqamətlənmiş zəif ölkələrdə daxili investisiyalaşdırma çox aşağıdır ki, bu ölkələr qarşısında duran əsas vəzifələr daha çox və «keyfiyyətli» BXİ cəlb etməklə milli iqtisadiyyatın ixrac yönünü, qabaqcıl texnologiya, işçi qüvvəsinin ixtisaslarının artırılması və s. məsələləri həll etmək mümkün olsun. Transmilli münasibətlərin mövcudluğu onun qiymətləndirilməsi zərurətini meydana çıxarmışdır, bu məqsəd üçün UNCTAD özündə beş əsas kateqoriyanı (satış, istehsal, məşğulluq, aktivlər, investisiya) birləşdirən vahid kompleks transmilliləşmə göstəricisinin tətbiq olunmasını təklif etmişdir. Bu göstəricinin tətbiqi maraqlı bir faktı açıqladı: 1980-1995-ci illər üçün göstəricinin orta qiyməti 50%-ə bərabər olduğu halda, 100 iri amerika TMK-sı üçün 26-30%-ə bərabər olmuşdur.

Ümumiyyətlə, transmilliləşmə indeksi dörd göstəricinin orta qiyməti kimi hesablanır: son üç il ərzində BXİ idxalının əsas kapitalla qoyulan ümumi yatırımlara nisbəti; cari ildə idxal edilmiş BXİ-in ÜDM-a nisbəti; cari ildə xarici filialların ümumi xalis məhsulunun ÜDM-a nisbəti; cari ildə xarici filialların işləyən işçilərin ümumi işləyən adamların sayına nisbəti.

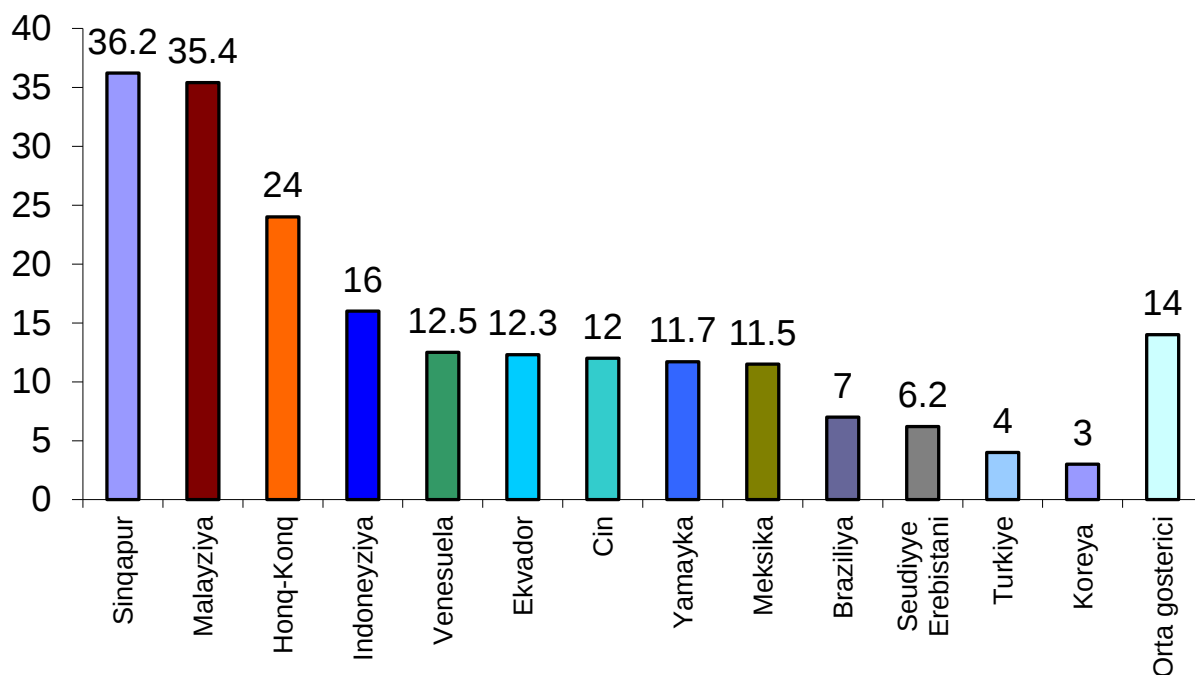
Ölkələr üzrə transmilliləşmə indeksləri (%-lə).

a) inkişaf etmiş ölkələr;



Diaqram 1.

b) inkişaf etməkdə olan ölkələr;



Diaqram 2.

Mənbə: Word Investment Report:

Dünya iqtisadiyyatında son zamanlar transmilliləşmə prosesinin miqyasları kapitalın, əməyin və digər resursların beynəlxalq miqrasiyasının sürətlənməsi ilə genişlənməkdədir və transmilliləşmə çox kanallı bir prosesə çevrilmişdir. TMK-lar tərəfindən həyata keçirilən satış

əməliyyatlarının ümumi həcmi 5,2 trln.dol olmuşdur. 80-ci illərdən başlayaraq TMK-nın ümumi satış həcmi dünya ümumi istehsalından 40%, ümumdünya eksportundan isə 30% artıq olmuşdur.

Amerika TMK-nın xarici istehsalı ölkənin eksportundan 4 dəfə, İngiltərədə isə 2 dəfə çoxdur. 80-ci illərdən TMK kapitalının qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə beynəlmilləşməsi prosesi güclənməyə başladı. Bu dövrlərdə daha çox nəzərə çarpan proseslərdən biri TMK-in ana kompaniyaları və ya xarici filiallarının təşkil etdikləri birgə müəssisələrin yaradılmasının sürətlənməsi olmuşdur. ABŞ TMK-nın xarici filiallarının 46%-i digər təsisatlarının aksiyalarına malikdir. Bu növ praktikanın yayılması bir çox funksional tələbatlarla bağlıdır, belə ki, mülkiyyətin bu cür strukturu transfert qiymətlərdən istifadəni və lisenziyalarla, gəlir və s. ilə manipulyasiyanı asanlaşdırır. Kompaniyanın beynəlmilləşmə dərəcəsini onun xarici və daxili təsərrüfat fəaliyyətinin nisbəti ilə müəyyən olunur (investisiyalar, məşğulluq, istehsal, satış, NIOKR). Belə ki, BXİ ilə ÜDM arasındakı münasibətlərin dinamikliyinin analizindən görünür ki, bütün inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 1980-ci ildə 6%-dən 90-cı illərin sonlarına 12,5%-ə qədər artmışdır. Avropa Birliyi ölkələrində bu göstərici uyğun olaraq 6,3% və 15,6%, ABŞ-da 8,1% və 10,2% , Yaponiyada isə 1,8% və 6,9% təşkil etmişdir.

90-cı illərin ortalarından başlayaraq Belçika, İsveçrə və Holland TMK-nın ümumi kapital yatırımlarının 67%-i xaricə istiqamətlənmişdir. Royal Dutch Shell və Philips kompaniyaları üçün xarici investisiyalar daxili kapitalın 70%-ni, Exxon-80%, IBM-50%-ni təşkil etmişdir. Bu prosesdə NIOKR sahəsində xarici fəaliyyət də əsas rol oynayır. BMT-nin tədqiqatlarına görə, 90-cı illərdə TMK-lar dünya üzrə 150 mln. nəfəri işlə təmin etmişdir. TMK işçilərinin 50%-i sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə çalışmışlar. Qeyd edək ki, İEOÖ-də 1mln. dollarlıq kapital yatırımı təxminən 25 min nəfərlik, İEOÖ-də isə 9 min nəfərlik iş yerinin açılması ilə nəticələnir. İEOÖ-də TMK-ların 70%-i azad ticarət zonalarında, 30%-i xidmət, digərləri isə həsiledici sənaye sahələrində fəaliyyət göstərir.

Transmilliləşmə prosesinin nəzərə çarpan xüsusiyyətlərindən biri də 90-cı illərdə kompaniyaların birləşmə və əldə edilməsidir. (ingiliscə – "M&A") Bu proseslərə yönələn strategiya vasitəsilə kompaniya böyük həcmli kapitalı daha tez səfərbərliyə almaq imkanı əldə edir. 90-cı illərin statistikasına görə ümumdünya BXI-nın 90%-i İEOÖ-in ana kompaniyalarına məxsus olmuşdur, belə ki, onlar tərəfindən idarə edilən sfera daha geniş olduğundan digər metodlar da nəzərdən keçirilir.

Hazırkı dövrdə bir çox sənaye ölkələrində kompaniyaların restrukturizasiya prosesi həyata keçirilir. «Securites Data Co» firmasının tədqiqatlarına görə 1997-ci ildə təkcə ABŞ-da kompaniyaların birləşməsi üzrə əməliyyatların ümumi həcmi rekord məbləğə-652 mlrd. doll. bərabər olmuşdur. Birləşmələrinin sayının artmasının əsas səbəblərindən biri də fond bazarının artmaqda olan həcmidir. Aksiyaların qiymətlərinin getdikcə qalxması kompaniyalara qeyri-nəğd ödəmələrlə «əldə etmə» əməliyyatlarını həyata keçirməyə imkan verir, bu zaman əməliyyat səhmlərlə həyata keçirilir. Həmçinin, ABŞ kimi ölkələrdə iqtisadi artım birləşmələrin kompaniyalar üçün daha effektiv ekspansiya vasitəsi olduğu mənzərəsini yaradır. Lakin qeyd edək ki, birləşmə və əldə etmə prosesinin başlıca səbəbi global rəqabətin kəskinləşməsidir, kompaniyalar bu əməliyyatlar vasitəsilə sanki «yaşamaq uğrunda mübarizə aparır» və səhm kontrol paketlərinin birləşmə və əldə edilməsi bütün dünyaya yayılmışdır. Müasir dövrdə transmilli xarakter daşıyan böyük miqyaslı vahid sənaye proyektlərinin həyata keçirilməsi, iri həcmli maliyyə əməliyyatlarının aparılması istiqamətində beynəlxalq əməkdaşlıq razılaşmalarının sayı artmaqdadır. TMK-nın genişlənməsinə misal olaraq, «Renault» konserninə «SAAB» şirkətini; «BMW»nin «Rolls-Royce»-i; «Wolfsfagen»-in; «Shkodi» şirkətinin kontrol səhm paketinin alınması ilə «əldə edilməsini», «Mercedes» (AFR) və «Kraysler» (ABŞ) kimi iri avtomobil nəhənglərinin birləşməsini göstərmək olar.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Е.Г.Ведута «Государственные экономические стратегии» Москва-1998.
2. А.Холопов «Переходная экономика: реформа внешнеторговой политике» 1998.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin internet məlumatları -2012.
4. A.Ş.Şəkərliev "Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər» Bakı, 1999.
5. A.Ş.Şəkərliev «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı-2002
6. Т.Кулиев «Регулируемая рыночная экономика» Баку-2000.
7. Коаров В. «Инвестиционное пространство СНГ».
8. М.К.Бункина «Национальная Экономика» Москва-1997.
9. К.А.Семенов «Международные Экономические Отношения» Москва-2003.
10. The World Investment Report 2006.
11. www.imf.org.
12. financialtimes.com.

*Dadaşov İ.M. dissertant
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

BİRBAŞA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN TRANSMİLLİLƏŞMƏ PROSESİNDƏ ROLU

Müasir şəraitdə dünya iqtisadiyyatında ölkələrarası iqtisadi münasibətlərin əsas tərkib hissəsi sayılan transmilliləşmə prosesi transmilli kompaniyaların inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan dünya ticarətinin əsas hissəsini transmilli kompaniyalar həyata keçirir və ölkələr üzrə xarici investisiya qoyuluşunun əsas hissəsini də bu şirkətlər təşkil edir.

*Дадашов И.М. диссертант
Бакинский Университет Бизнеса*

P E 3 Y O M E

РОЛЬ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ТРАНСНАЦИОНАЛИЗАЦИИ

В современных условиях процесс транснационализации, которая является основной составляющей экономических отношений между странами в мировой экономике связано с развитием транснациональных компаний. В связи с этим, основная часть мировой торговли осуществляется транснациональными компаниями и странами, эти компании составляют основную часть иностранных инвестиций по странам.

*Dadashov I.M. doc. cand.
Baku Business University*

S U M M A R Y

THE ROLE OF THE DIRECT FOREIGN INVESTMENTS IN THE PROCESS OF TRANSNATIONALIZATION

The process of transnationalisation which is a major constituent of economic relations between the countries in the world economy is associated with the development of transnational companies. In this regard, the bulk of world trade is carried out by transnational companies and countries, these companies play the main role in the process of foreign investment.

*Səfərov Ş.O. dissertant
Azərbaycan Elmi Tədqiqat Kənd Təsərrüfatı
İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu*

UOT-334.021;35

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: daxili mühit amilləri, maliyyə dəyər münasibətləri, torpaq əmək məhsulu, ərzaq təhlükəsizliyi, torpaq resursları, strateji məqsəd, tələbin qeyri-elastik xarakter daşması.

Ключевые слова: внутренние факторы окружающей среды, финансовая стоимость земли, труда, продукции, продовольственной безопасности, земельных ресурсов, стратегическая цель, не эластичность спроса характер.

Key words: internal environment factors, the financial cost of land, labor, product, food security, land resources, the strategic objective, non-elasticity of demand character.

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlər dedikdə, maliyyə-iqtisadi fəaliyyət baxımından mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələri, eləcə də dövlətin təsərrüfat subyektləri ilə, təsərrüfat subyektlərinin emal, xidmət və digər qurumlarla və ən başlıcası kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının istehlakçılarla qarşılıqlı münasibətlərinin məcmusu başa düşülür. Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlər aqrar münasibətlərin mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin səciyyəvi cəhətləri ilk növbədə kənd təsərrüfatında torpaq resurslarının əsas istehsal vasitəsi kimi çıxış etməsi və eləcə də bu sahənin təbii-iqlim şəraitindən əhəmiyyətli dərəcədə asılılığı ilə səciyyələnir. Torpağın kənd təsərrüfatında əsas istehsal faktoru kimi çıxış etməsi son nəticədə maddi nemətlər istehsalında bu sahənin başlıca mənbə kimi səciyyələnməsini özündə əks etdirir. Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin məhz bu baxımdan spesifik xüsusiyyətlərə malik olması onunla bağlıdır ki, torpaq əmək məhsulu deyil və son nəticədə insanların istehsal fəaliyyətinə cəlb edilir və bütün hallarda torpağın münbitliyinin yüksəldilməsi ilk növbədə bu sahəyə investisiya qoyuluşundan əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. İqtisadiyyatın digər sahələrindən, o cümlədən emal sənayesindən fərqli olaraq kənd təsərrüfatında torpağın münbitliyi əhəmiyyətli rol oynayır. Emal sənayesində isə torpaq əslində bu və ya digər şəkildə məkan funksiyalarını yerinə yetirir. Odur ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin keyfiyyətcə yeni səviyyədə qurulması ilk növbədə torpağın münbitliyinin yüksəldilməsinə və bu sahədə intensivləşmə tədbirlərinin genişləndirilməsinə və son nəticədə cəmiyyət üzvlərinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının daxili istehsal hesabına ödənilməsinə xidmət edir. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətləri məqsəd kimi xarakterizə etmək düzgün olmazdı. Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlər əslində ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş strateji məqsədə nail olması istiqamətində mühüm bir vəzifə, daha doğrusu mühüm bir elementdir.

Torpaq resurslarının xüsusiyyətləri də nəticədə kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin inkişafında əhəmiyyətli maddi əsas kimi çıxış edir.

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin xarakterinə torpaq resurslarının əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməsi ilk növbədə aşağıdakı xüsusiyyətlərlə bağlıdır:

- torpaq resurslarının həcmi məhdud xarakter daşıyır və bu məhdudluq ilk növbədə cəmiyyətdə məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi ilə şərtlənir;

- digər istehsal vasitələrindən fərqli olaraq kənd təsərrüfatı istehsalının obyektı kimi torpaq resurslarının ən mühüm xüsusiyyəti istismar prosesində ondan düzgün və səmərəli istifadə zamanı o özünün münbitlik xüsusiyyətlərini itirmir, əksinə yüksəldir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin təbiəti daxili və xarici mühit faktorları ilə səciyyələnir. Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin daxili mühit faktorları ilk növbədə təsərrüfat subyektləri arasındakı qarşılıqlı münasibətlər sistemindən formalaşır. Bu daha doğrusu, kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətləri sistemində yaranan maliyyə dəyər münasibətlərini özündə əks etdirir. Xarici münasibətlər isə ilk növbədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə dövlət arasında, eləcə də emal müəssisələri və xidmət qurumları arasındakı münasibətlərdən formalaşır. Əslində bu münasibətlər də müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat-maliyyə nəticələrinə əhəmiyyətli təsir göstərmək iqtidarındadır.

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin daxili təbiəti ilk növbədə əmtəə-pul münasibətlərinin spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Təbii ki, bu zaman əmtəə mübadiləsi, eləcə də iqtisadi dövriyyənin artıb-azalması həlledici təsir imkanına malikdir. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə dövlət arasındakı iqtisadi münasibətlər isə ilk növbədə vergi və eləcə də maliyyə-kredit münasibətləri səviyyəsində özünü büruzə verir. Bundan əlavə müasir şəraitdə dövlətin sərəncamında olan təbii inhisar sahələrinin mövcud olması kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə dövlət arasındakı iqtisadi münasibətlər sisteminin əhatə dairəsinin daha da genişlənməsinə gətirib çıxarır. Məlum olduğu kimi, hal-hazırda kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsal prosesinin həyata keçirilməsi ilk növbədə əmtəə istehsalçılarının elektrik enerjisi, su təchizatı və digər kommunikasiya ehtiyatlarının təmin edilməsindən bilavasitə asılıdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə təbii inhisar qurumları arasındakı qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər son nəticədə bu sahənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətində əhəmiyyətli rola malikdir. Məlum olduğu kimi, yanacaq enerji daşıyıcılarına olan tələbatın ödənilməsi bu sahədə istehsal prosesinə əhəmiyyətli təsir imkanına malikdir. Bundan əlavə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına çəkilən xərclərin tərkibində də bu sahənin məhsullarına çəkilən xərclər mühüm dərəcədə xüsusi paya malikdir. Odur ki, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalına çəkilən xərclərin aşağı salınması, eləcə də, məhsul vahidinin maya dəyərinin azaldılması və bu sahədə məhsul satışından əldə edilən gəlirin artırılması ilk növbədə dövlət ilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları arasında iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsindən və bu təkmilləşdirmənin meyarının aqrar sahənin maraqlarına uyğunlaşdırılmasından bilavasitə asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər həm də aqrobiznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına da əhəmiyyətli təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər bir qayda olaraq dövlətin aqrar siyasəti çərçivəsində reallaşdırılır. Dövlətin aqrar siyasətinin iqtisadi mexanizmləri ilk növbədə kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik olan sahələrdə mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına istiqamətlənir. Dövlətin aqrar siyasəti kənd təsərrüfatında mövcud iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirləri özündə əks etdirməklə yanaşı, eyni zamanda istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasına da əhəmiyyətli təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi bir sıra arqumentlərlə şərtlənir. Daha doğrusu, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsini zərurətə çevirən çoxsaylı arqumentlər mövcuddur ki, bu arqumentlərin gerçəkləşdirilməsi və ölkənin strateji maraqlarının qorunması nəticə etibarilə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rola malikdir.

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsini obyektiv zərurətə çevirən amilləri əsas etibarilə iki qrupda təsnifləşdirmək mümkündür:

- kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlı arqumentlər;

- bazar mexanizminin qeyri-təkmil xarakter daşması və aqrar bazar fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektlərinin tənzimlənməsi.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə malikdir ki, məhz bu baxımdan birinci qrupdan olan arqumentləri ilk növbədə aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək mümkündür:

- kənd təsərrüfatı istehsalının riskli xarakter daşması, daha doğrusu kənd təsərrüfatı istehsalında təbii-iqlim şəraitinin hakim mövqə tutması, o cümlədən, havaların əlverişsiz keçməsi, ziyanvericilərin və xəstəliklərin son nəticədə kənd təsərrüfatı istehsalına təsir göstərməsi nəticəsində məhsuldarlığın səviyyəsinin aşağı düşməsi;

- kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbin qeyri-elastik xarakter daşması.

Məlum həqiqətdir ki, insanlar qida məhsulları olmadan yaşaya bilməz. Bu baxımdan da qida məhsullarına olan tələbatın həcmi qiymətin təsiri altında demək olar ki, elastik şəkildə dəyişir. Məhz bu baxımdan da ərzaq bazarında təklifin səviyyəsinin aşağı olması son nəticədə qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda yüksək əmtəə təklifi də bazarda qiymətlərin səviyyəsinin aşağı düşməsinə təsir göstərir;

- ETT-nin ən yeni naliyyətlərinin istehsalda tətbiqi və kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üçün dəyişən şəraitə adaptasiyasının zəruriliyi;

- təbii resursların mühafizəsi sahəsində standartların nəzərə alınması və bu baxımdan öhdəliklərə əməl edilməsi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi bir qayda olaraq kənd təsərrüfatı ilə iqtisadiyyatın digər sahələri arasında paritet iqtisadi münasibətlərin təmin edilməsinə istiqamətlənir. Təbii ki, kənd təsərrüfatı ilə iqtisadiyyatın digər sahələri arasında paritet iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılması ilk növbədə geniş təkrar istehsal prosesində kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının daha çox gəlirli fəaliyyət göstərməsinə xidmət edir. Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə nail olmaq üçün paritet iqtisadi münasibətlər sistemində aşağıdakıları şamil etmək mümkündür:

- kənd təsərrüfatı ilə iqtisadiyyatın digər sahələri arasında əmək və istehsal proseslərinin intensivliyi və əmək məhsuldarlığı arasında bərabər nisbətin təmin edilməsi (xüsusilə insan kapitalının geniş təkrar istehsal prosesinin reallaşdırılması üçün bərabər şəraitin yaradılması);

- istehsalın bərabər rentabelliği şərtlərinin təmin edilməsi (kapitalın cəlb edilməsi üçün bərabər şəraitin yaradılması);

- amartizasiya normaları və prinsiplərinin tətbiqində bərabərliyin təmin edilməsi (əsas kapitalın yeniləşdirilməsi baxımından geniş təkrar istehsal prosesi şərtlərinin bərabərliyi).

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin paritetliyinin təmin edilməsi əsas etibarilə xüsusi göstəricilər sistemi vasitəsilə reallaşdırılır ki, bu göstəricilərə də aşağıdakıları şamil etmək olar:

- iqtisadiyyatın orta göstəricisi ilə müqayisədə kənd təsərrüfatında gəlirlərin və ya əmək haqqının səviyyəsi (mürəkkəblilik, intensivlik və davamlılıq baxımından sahəvi fərqlər nəzərə alınmaqla);

- iqtisadiyyatın anoloji göstəriciləri ilə müqayisədə istehsalın rentabelliği, eləcə də əsas və dövriyyə vəsaitlərindən istifadənin rentabelliği;

- iqtisadiyyatın digər sahələri və bütövlükdə iqtisadiyyat üzrə orta göstərici ilə müqayisədə kənd təsərrüfatında əsas istehsal fondlarının orta illik balans dəyərində nisbətdə amartizasiya ayrırmalarının həcmi;

- iqtisadiyyat üzrə orta göstərici ilə müqayisədə əsas vəsaitlərin, o cümlədən maşın və avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin yenilənmə və bərpa dəyəri;

- kənd təsərrüfatında istifadə edilən istehsal vasitələrinin qiymət artımının kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılması ilə bağlı mövcud olan qiymət artımı indeksinin nisbəti.

Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin mühüm tərkib hissəsi kimi maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi kənd təsərrüfatında sosial infrastrukturun in-

kişafına da əlverişli şərait yaradır. Kənd təsərrüfatında sosial infrastrukturun müasir tələblərə uyğunlaşdırılması kənd yerlərində yaşayan əhalinin şəhərlərə və digər ölkələrə miqrasiyasının qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Məhz bu qəbildən olan tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi üçün dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatında sosial infrastrukturun inkişafına yardım göstərilir. Bundan əlavə ixtisaslı kadrların, o cümlədən müəllimlərin və həkimlərin kənd yerlərindən kənarlaşmasının qarşısını almaq məqsədilə bu sahədə çalışan işçilərin əmək haqqının şəhər yerlərində çalışan işçilərin əmək haqları ilə müqayisədə daha yüksək tərtib edilməsi vacib şərtlərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində xüsusilə dağ rayonlarında və ucqar kəndlərdə məskunlaşmanın şərti kimi bu amillərdən kifayət qədər geniş şəkildə istifadə edilir və bütün bunlar son nəticədə kənd iqtisadiyyatının güclənməsinə və kəndin sosial simasının dəyişdirilməsinə əlverişli şərait yaradır. Mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə büdcə subsidiyalarının artırılması da əhəmiyyətli rol oynayır. Məlum olduğu kimi, əvvəlki təsərrüfatçılıq sistemində bu sahədə kifayət qədər geniş tədbirlər sistemi həyata keçirilirdi. Bazar münasibətlərinin formalaşdığı ilkin dövrlərdə isə dövlət büdcəsinin imkanlarının aşağı olması və eləcə də, dövlətin sosial-iqtisadi proseslərdən əhəmiyyətli dərəcədə kənarlaşması bu proseslərin reallaşdırılmasını demək olar ki, arxa plana keçirmişdir. Daha doğrusu, sosial-iqtisadi proseslərə dövlət müdaxiləsinin liberallaşdırılması çərçivəsində dövlət tərəfindən demək olar ki, sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər demək olar ki, kifayət qədər zəifləmişdir. Bütün bunlar həm də dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatına və bü-tövlükdə kəndin sosial inkişafına ayrılan vəsaitin həcmnin məhdudlaşması ilə sıx əlaqədardır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kənd təsərrüfatında maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi bütövlükdə kənd təsərrüfatının büdcə maliyyələşdirilməsinə və eləcə də maliyyə-kredit proseslərini, kənd təsərrüfatına investisiya proseslərinin sürətləndirilməsinə, sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsinə və digər bu kimi məsələləri özündə əks etdirir. Kənd təsərrüfatında maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərə aşağıdakıları şamil etmək olar:

- kənd təsərrüfatına dövlət yardımı sisteminin təkmilləşdirilməsi və ünvanlı büdcə yardımlarına keçilməsi;
- kənd təsərrüfatında sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi və sığorta proseslərində dövlət qurumlarının iştirak payının yüksəldilməsi;
- kənd təsərrüfatında elit toxumçuluq və damazlıq heyvandarlıq sisteminin formalaşdırılmasına və eləcə də özəl toxumçuluq və damazlıq sisteminin formalaşdırılmasına büdcə yardımlarının göstərilməsi;
- kənd təsərrüfatı ilə emal müəssisələri arasındakı iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsinin maliyyə aspektlərinə xüsusi diqqət yetirilməsi və bu zaman kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının optimal maliyyə nəticələri əldə etməsinə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə maliyyə sağlamaşdırılması sisteminə keçilməsi.

Məlum həqiqətdir ki, investisiya proseslərinin aktivləşdirilməsi ölkənin iqtisadi inkişafının ümumi problemləri ilə bağlı bir sıra məsələlərin effektiv həllini tələb edir. Bu baxımdan ilk növbədə siyasi risklərin aşağı salınması, mülkiyyət hüquqlarının müəyyənləşdirilməsi, eləcə də yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, iqtisadiyyatın real sektorunda gəlirlərin səviyyəsinə uyğun kreditləşdirmə dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi, vergi və gömrük qanunvericiliyinin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi, eləcə də daxili bazarda əmtəələrin və kapitalın sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi, bundan əlavə müflisləşmə qaydalarının sadələşdirilməsi və eləcə də mülki münasibətlərin aradan qaldırılması ilə bağlı qanunvericilik təminatının təkmilləşdirilməsi, bundan əlavə müəssisələrin fəaliyyəti haqqında statistik və maliyyə hesabatlarının obyektiv və şəffaf xarakter daşması bu sahədə mühüm amillərdən biri hesab edilir.

Kənd təsərrüfatında investisiya proseslərinin gerçəkləşdirilməsi və bu sahədə mövcud münasibətlər sisteminin təkmilləşdirilməsi kifayət qədər çoxsaylı problemlərin həllini tələb edir. bu problemlərdən ilk növbədə kənd təsərrüfatının yüksək riskli olması diqqəti cəlb edir. Kənd təsərrüfatının yüksək riskli olması ilk növbədə bu sahəyə kapital qoyuluşunun uzunmüddətli olması ilə xarakterizə olunur və bu da risklərin təsir imkanlarını genişləndirir. Odur ki, investisiya üçün kənd təsərrüfatının aşağı cəlbediciliyi bu sahəyə investisiya resurslarının yönəldilməsində problemlər yaradır. Yaranmış situasiyanı sadələşdirmək və eləcə də, kənd təsərrüfatının investisiya cəlbediciliyini yüksəltmək məqsədilə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə və material ehtiyatlarının əldə edilməsi imkanlarının genişləndirilməsi üçün zəruri ehtiyatların artırılması da vacib amillərdən biridir. Bundan əlavə dövlət tərəfindən zəruri təminatlar verilməsi və eləcə də kənd təsərrüfatına investisiya yönəldən qurumların vergi güzəştləri ilə təmin edilməsi, onların güzəştli şərtlərlə kreditləşdirilməsi və digər iqtisadi vasitələrlə stimullaşdırılması bütövlükdə bu prosesin inkişaf etdirilməsinə əlverişli şərait yarada bilər.

Kənd təsərrüfatında investisiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi və sahənin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi ilə bağlı aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- kənd təsərrüfatında istehsal və sosial infrastrukturun müasir tələblərə uyğunlaşdırılması;
- ETT-nin ən yeni nəliyyətlərindən istifadə edilməsinə yönəldilmiş stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi və dövlətin bu prosesə iqtisadi dəstək verməsi;
- kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsalın bütün mərhələlərində, o cümlədən məhsul istehsalı, satışı, saxlanması, emalı və bölgüsü proseslərində yeni texnologiyaların tətbiqinin reallaşdırılması;
- kənd təsərrüfatında investisiya və innovasiya fəaliyyətinin optimal uyğunlaşdırılması. Nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya dəstəyi olmadan kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərini müvəffəqiyyətlə reallaşdırmaq mümkün deyildir. Odur ki, investisiyalar əslində kənd təsərrüfatında texnoloji geriliyin aradan qaldırılmasına istiqamətlənməklə yanaşı, eyni zamanda yüksək məhsuldar toxum və cins mal-qaranın respublikada rayonlaşdırılmasına istiqamətlənməlidir;
- texnoloji inkişafın investisiya proqramlarının reallaşdırılmasına istiqamətlənmiş çevik təşkilati strukturların formalaşdırılması;
- kənd təsərrüfatına investisiya qoyan şirkətlərin mülkiyyətinin və əmlakının, eləcə də kapitalının müdafiə edilməsi;
- kənd təsərrüfatında faktiki və potensial məhsuldarlıq arasındakı fərqlərin aradan qaldırılması və məhsuldarlığın səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- torpaqların meliorasiyası və irriqasiyasına istiqamətlənmiş tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatında bazar infrastrukturlarının inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərə investisiya qoyuluşlarının artırılması.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Alıyev İ.H. Aqrar sahənin inkişafının təkmilləşdirilməsi və regionlarda islahatların keyfiyyətcə səmərəli aparılması. Bakı 2004, 110 s.
2. Кузнецова В.В.. Экономика сельского хозяйства. Ростов-на-Дону 2003. 346 с.
3. Попов Н.А. Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства. Москва-2001, 352 с.
4. Попов Н.А. Экономика отраслей АПК. Москва, 2002. 368 с.

*Səfərov Ş.O. dissertant
Azərbaycan Elmi Tədqiqat Kənd Təsərrüfatı
İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu*

X Ü L A S Ə

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin təbiəti daxili və xarici mühit faktorları ilə səciyyələnir. Kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin daxili mühit faktorları ilk növbədə təsərrüfat subyektləri arasındakı qarşılıqlı münasibətlər sistemindən formalaşır. Bu daha doğrusu, kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətləri sistemində yaranan maliyyə dəyər münasibətlərini özündə əks etdirir.

*Сафаров Ш.О. диссертант
Азербайджанский Научно Исследовательский Институт
Экономики и Организации Сельского Хозяйства*

P E 3 İ Ü M E

НАПРАВЛЕНИЙ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

Исследования показывают, что характер экономических отношений в аграрном секторе характеризуется факторов внутренней и внешней среды. В сельском хозяйстве, экономические отношения между внутренним факторам окружающей среды, в первую очередь подразделений системы отношений формируются. Это еще более верно в сельскохозяйственный сектора, работающих в финансовом значении отношения с одним из системы отражает взаимодействие.

*Safarov Sh.O. cand. for a degree
Azerbaijan Scientific Research
Institute of Economy and Organization of Agriculture*

S U M M A R Y

THE DIRECTION OF THE REGULATION OF ECONOMIC RELATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Studies show that the nature of economic relations in the agricultural sector is characterized by factors internal and external environment. In agriculture, the economic relations between the internal environment factors, first of all entities of the system of relationships are formed. This is more true in the agricultural sector entities operating in the financial value of a relationship with one of the system reflects the interaction.

*Quliyeva A.Ə.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

UOT-330.837.2(07)

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ-PRAKTİK ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: mikroiqtisadiyyat, makroiqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı, investisiya, investisiya mühitü, infrastruktura, region.

Ключевые слова: микроэкономика, макроэкономика, рыночная экономика, инвестиция, инвестиционный климат, инфраструктура, регионы.

Key words: microeconomy, macroeconomy, market economy, investment, investment environment, infrastructure, region.

Müasir dövrdə hər hansı dövlətin iqtisadi inkişafı dünya iqtisadiyyatına sıx inteqra-siyadan asılıdır və bu reallıq xarici amillərin ciddiliklə nəzərə alınmasını tələb edir. Resursların məhdudluğu və onlara olan tələbin durmadan artması hər bir dövləti xarici investisiyaların stimullaşdırılması məqsədilə sistemli və ardıcıl tədbirlər həyata keçirmək məcburiyyətində qoyur.

Dünya təcrübəsi təsdiqləyir ki, istənilən ölkənin iqtisadiyyatına sərmayə qoyuluşları bilavasitə investorların qərarlarından asılıdır. Dövlət investisiyaları istisna olmaqla, digər hər növ investisiyaların reallaşdırılması sırf investorların maraqlarından və yanaşmalarından bağlıdır. İnvestisiya yatırmaqla gəlir əldə etmək istəyən hər bir sahibkar, yaxud biznes strukturu, ilk növbədə, investisiya mühitinin xarakterini ciddiliklə nəzərə alır. İnvestisiya mühiti istənilən ölkədə investisiya fəaliyyətinin formalaşmasına təsir göstərə biləcək amillərin xarakterini müəyyən edir. Bu mühitə daxil olan elementlər siyasi, iqtisadi, sosial və qlobal amillər qrupu kimi təsnifləşdirilir. Məsələn, siyasi amillər qrupuna ölkənin siyasi sistemi, mövcud sosial münasibətlər, dövlətin iqtisadiyyatda iştirak payı, iqtisadi amillər qrupuna ölkədə inflyasiyanın səviyyəsi, kredit resurslarının həcmi, vergi sisteminin mötədil xarakteri, iş qüvvəsinin kəmiyyət və keyfiyyəti, sosial amillər qrupuna əhalinin milli xüsusiyyətləri, adət-ənənələri, etnik tərkibi, xarici kapitalla münasibəti, qlobal amillər qrupuna isə regional geosiyasi vəziyyət aid edilir. Başqa sözlə, investor hər hansı biznes layihəni reallaşdırarkən, ilk növbədə, ölkənin demokratik dəyərlərə, insan hüquq və azadlıqlarına münasibətini, ictimai-siyasi sabitlik amilini, qanunun aliliyini, biznes mühitini, regiondakı vəziyyəti risk faktorları kimi nəzərdən keçirir. Bu mənada, dövlətin investisiya siyasəti başlıca olaraq məhz investisiya mühitinin əlverişli vəziyyətə gətirilib çıxarılmasından ibarətdir. Bunun təmin olunması isə hər bir dövlətdə yeridilən iqtisadi siyasət əsasında müəyyən edilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi, mövcud istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsalat tətbiqi və bu kimi digər yeniliklər məhz investisiya qoyuluşlarından asılıdır. Son 20 ildə Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət investisiya siyasətinin başlıca mahiyyətini də məhz istər əcnəbi, istərsə də yerli sərmayədarlar üçün maksimum əlverişli və səmərəli makroiqtisadi mühit formalaşdırmaqdan ibarətdir. Hələ ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində – respublikanın bazar iqtisadiyyatına transformasiyası prosesinin ilkin mərhələsində hökumət qarşısında duran ən ciddi vəzifələrdən biri məhz ölkəyə investisiya qoyuluşlarını təşviq etmək, buna nail olmaq olmuşdur.

Bu istiqamətdə ilk mühüm addım məhz 1994-cü ilin 20 sentyabrında «Əsrin müqaviləsi»-nin imzalanması olmuş, Ulu Öndər Heydər Əliyev inadlı səylər, uğurlu diplomatik danışıqlar nəticəsində Qərb dövlətlərini və şirkətlərini Azərbaycanın investisiyalar üçün açıq, cəlbedici və etibarlı ölkə olduğuna inandıra bilmişdir. Bu müqavilənin Milli Məclisdə xüsusi

qanun şəklində ratifikasiya edilməsi isə Azərbaycan dövlətinin xarici sərmayələrə tam təminatı olmuş, bu addım sonrakı mərhələdə respublika iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarını stimullaşdırmışdır.

Son 20 ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən «açıq qapı» siyasəti həyata keçirilir. Xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların və avadanlıqların, idarəetmə təcrübəsinin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi yolu ilə yüksək keyfiyyətli, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı Azərbaycan dövlətinin müəyyənləşdirdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsidir. Respublikamızın həyata keçirilən müasir investisiya siyasətinin əsas xüsusiyyəti isə Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığının tamamilə azaldılması, neftdən gələn gəlirlərin qeyri-neft sektoruna investisiya şəklində yönəldilməsidir.

«Xarici investisiyaların qorunması haqqında» qanun da respublikada investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı məsələləri tənzimləyir. Bu qanunlarla yanaşı, Azərbaycan hökuməti bir sıra xarici ölkələrlə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, habelə investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər imzalamışdır. Respublikada mənfəətin başqa valyutalara konvertasiyası, xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud investisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi formalaşmışdır. Bu tədbirlər xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağını daha da artırmışdır. İxrac rüsumlarının ləğv edilməsi, idxalda rüsumların 15 faizlik maksimal həddinin müəyyənləşdirilməsi də ölkədə investisiya mühitinin liberallaşdırılmasına xidmət edən addamlardan biridir.

Son 10 ildə ölkədə lisenziyalasdırma sisteminin sadələşdirilməsi istiqamətində də bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Mövcud olan lisenziyalasdırma sistemi köklü surətdə dəyişmiş, lisenziyalasdırılan fəaliyyət növlərinin sayı 240-dan 30-a endirilmiş, lisenziyanın müddəti isə 2 ildən 5 ilə qədər uzadılmışdır. Yeni lisenziyalasdırma sisteminin tətbiqi azad rəqabətin inkişafına, istehsal olunan məhsulun, göstərilən xidmətin keyfiyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınması prosedurları xeyli sadələşdirilmiş, bu sahədə əvvəllər mövcud olmuş problemlər aradan qaldırılmışdır. Ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunması məqsədilə vergi sisteminin müasirləşdirilməsi tədbirləri də xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun vahid normativ hüquqi bazasının yaradılması, vergi dərəcələrinin aşağı salınması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması, həmçinin vergi xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması tədbirləri xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur.

2003-cü ildən ölkə iqtisadiyyatında ciddi keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, investisiyaların həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Hazırda Azərbaycanda dövlət investisiya siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərinə uyğun olaraq daha əlverişli investisiya mühitinin təmini məqsədilə ümumi biznes şəraitinin yaxşılaşdırılması, xüsusi mülkiyyətin qorunması, korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, bütün investorlar üçün azad rəqabət mühitinin yaradılması, sabit normativ-hüquqi rejimin təmini, iqtisadi sabitliyin qorunması prinsiplərinə əsaslanaraq aşağıdakı prioritetlərin həyata keçirilməsinə yönəldilir:

a) infrastruktur sahələrinin inkişafı və onların obyektlərinin davamlı istismarının təmin edilməsi.

b) regionların tarazlı inkişafının təmin edilməsi;

c) insan kapitalının davamlı inkişaf etdirilməsi və sosial təminatın gücləndirilməsi.

Ümumilikdə, ölkədə əlverişli biznes və investisiya mühitinin formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən ardıcıl və sistemli tədbirlər Azərbaycanın bütün dünyada etibarlı iqtisadi

sadi tərəfdaş kimi tanınmasını, habelə global maliyyə şəraitində respublikaya xarici sərmayə qoyuluşlarını təmin edir. Həyata keçirilən səmərəli siyasətin nəticəsi olaraq Azərbaycan bu gün xarici investisiya cəlbediciliyinə görə dünya ölkələri sırasında ön sıralardadır. Son 10 ildə regionların sosial-iqtisadi inkişafına göstərilən yüksək diqqət və qayğının nəticəsi olaraq ümumdaxili məhsul istehsalına görə dünyanın ən sürətlə inkişaf edən dövlətlərindən birinə çevrilmiş Azərbaycan investisiya cəlbediciliyini də qoruyub saxlamışdır. 1993-2003-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatına 120 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur. Dünyanın mötəbər «beyin mərkəzi» sayılan Davos Forumunun 2013-cü il üçün hesabatında Azərbaycanı rəqabət qabiliyyətliliyinə görə dünyada 38-ci yerə layiq görülmüşdür. Respublikamız bu göstərici ilə MDB məkanında lider mövqeyini qoruyub saxlamışdır.

2012-ci ildə regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramında nəzərdə tutulmuş işlər üçün əsas kapitala 5 milyard manat, o cümlədən, dövlət investisiya proqramı çərçivəsində 4,1 milyard manat vəsait yönəldilmişdir və bu da ümumi məbləğin 72 faizini təşkil edir. 2009-2012-ci illərdə regionların inkişafına, ümumilikdə, 14,5 milyard manat dövlət investisiyaları yönəldilmişdir. 2013-cü ildə vəsait qoyuluşlarının 77 faizi və ya 5,3 milyard manatı məhz regionlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

«Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» regionların davamlı inkişafı, sosial infrastrukturun yenidən qurulması, milli iqtisadiyyatın neft amilindən asılılığının qeyri-neft sektorunun tərəqqisi hesabına aradan qaldırılması üçün kompleks tədbirlər müəyyənəlməklə yanaşı, iş adamlarının fəaliyyəti üçün də yaxşı imkanlar açmışdır. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi tədbirləri, sahibkarlığın inkişafı, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması nəticəsində qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafı davam edir və onun real artım tempi, neft sənayesinin artım tempini üstələmişdir. 2013-cü ilin ilk rübündə qeyri-neft sektorunun 11 faizlik artım tempi bunu bir daha təsdiqləyir.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, onların birbaşa vergi yükünün azaldılması məqsədi ilə 2010-cu ildən mənfəət vergisinin dərəcəsi 22 faizdən 20 faizə, fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin maksimal həddi 35 faizdən 30 faizə, fərdi sahibkarlar üçün isə 35 faizdən 20 faizə endirilməsi, bir sıra fəaliyyət növləri üçün xüsusi razılıq (lisenziya) alınmasına görə dövlət rüsumunun məbləğinin azaldılmasına dair hələ iki il öncə qanunvericiliyə dəyişikliklər edilmişdir. «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2012-ci il 21 dekabr tarixli Qanununda da sahibkarlar üçün bir sıra güzəşt və imtiyazlar nəzərdə tutulmuşdur. Məcəlləyə daxil edilmiş bir sıra yeniliklər sahibkarların – vergi ödəyicilərinin hüquq və qanuni mənafelərinin müdafiəsinə xidmət edir. Məcəllədə əksini tapmış vergi güzəştlərinin bir qrupu sosial məqsəd daşıyaraq vergi ödəyicilərinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, ikinci qrupu isə stimullaşdırıcı xarakter daşıyaraq müəyyən sahələrin inkişafının təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Respublikamızın yaxın illərdə qarşısında duran əsas məsələlərdən biri iqtisadiyyatda karbohidrogen ehtiyatlarından asılılığı aradan qaldırmaq və iqtisadi artımın qeyri-neft sektorunun, o cümlədən, onun aparıcı tərkib hissəsi olan sənaye sektorunun hesabına təmin etməkdir. Sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafının təmin olunması, texnoparkların sənayeləşmədə əsas strateji layihələr kimi yer alması «Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında da başlıca hədəflər sırasındadır. Yaxın gələcəkdə dövlət investisiya siyasətində əsas istiqamətlərdən biri də sənaye şəhərçiyi infrastrukturunun formalaşdırılması və qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı olacaqdır. Sumqayıt şəhərində Kimya Sənaye Parkı, Yüksək Texnologiyalar Parkı və Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması bu istiqamətdə atılmış ilk addımlardır. Bu baxımdan, orta və uzunmüddətli perspektivdə texnoparkların inkişafını stimullaşdırmaq üçün ölkənin vergi qanunvericiliyində sənaye və texnologiyalar parklarında çalışan fiziki və hüquqi şəxslərə, eləcə də parkların idarəedici təşkilat və operatorlarına gəlir, mənfəət, ƏDV, əmlak və torpaq vergiləri üzrə 7 illik vergi güzəştləri nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumilikdə, son 10 ildə ölkədə investisiya mühitinin liberallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər özünün sistemli və ardıcıl səciyyə daşması ilə diqqəti cəkir. Prezident İlham Əliyevin 30 aprel 2007-ci il tarixdə imzaladığı «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» fərmanı bu baxımdan mühüm sənədlərdən biri olmuşdur. Belə bir fərmanın imzalanması o dövrə qədər çoxpilləli biznesə başlamaq sahəsində mövcud problemlərin həlli, eyni zamanda, süründürməçilik hallarının aradan qaldırılması sahəsində, sözün əsl mənasında, inqilabi dəyişikliklərə yol açmışdır. Bu məqsədlə fərmanda vahid kodlaşdırmanın aparılması, biznes strukturlarının «bir pəncərə» - vahid qeydiyyat orqanı tərəfindən qeyd alınması məsələləri əksini tapmışdır. Həmçinin, fərmanda biznes strukturlarının fəaliyyəti üçün torpaq ayırmalarının, tikinti, yenidənqurma və bərpa işlərinə icazə verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi, tikintinin ekspertizadan keçirilməsi sahəsindəki bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına geniş imkanlar açılması kimi məsələlər ehtiva olunmuşdur.

Azərbaycanın müasir vergi inzibatçılığı biznesin iştirakçıları üçün maksimum rahat və əlverişli hesab edilir. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının tərtib etdiyi müvafiq hesabatlarla görə, bu gün Azərbaycanda vergi bəyannamələrinin tərtib və təqdim edilməsi, eləcə də vergi ödəmələrinin aparılması üçün qanunverici normalara riayət olunmasına sərf edilən orta vaxt göstəricisi istər Mərkəzi Asiya və Şərqi Avropanın orta göstəricisini, istərsə də orta dünya göstəricilərini qabaqlayır. Vergi xərclərinin vergi daxilolmalarında nisbəti isə cəmi 0,35 faiz təşkil edir. Bu göstəriciyə görə Azərbaycanın vergi xidməti Avropa məkanında ən səmərəli vergi inzibatçılığına malik ölkələrdən sayılır.

Xüsusi bir istiqamət vergi xidmətində müasir informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqidir. 2008-ci ildən sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatı «bir pəncərə» prinsipi ilə həyata keçirilir. Sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatında «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi bu sahədə prosedurların sadələşməsinə və qeydiyyat üçün tələb olunan vaxtın azalmasına imkan vermiş, Dünya Bankının hazırladığı «Doing Business» hesabatında Azərbaycan bu sahədə ən böyük islahatçı ölkə kimi qeyd olunmuşdu. Bundan əlavə, 2011-ci ildən sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərin, 2012-ci ildən isə kommersiya hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı elektron formata keçirilir. İndi fərdi sahibkar olmaq istəyən istənilən şəxs bir neçə dəqiqə ərzində biznesə başlamaq üçün rəsmi qeydiyyat prosesini tamamlaya bilər.

Dövlət inzibatçılığında modern və çevik idarəetmənin təmini, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün əhaliyə elektron xidmətlərin göstərilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq ölkə başçısının «Dövlət orqanlarında elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» 23 may 2011-ci il tarixli Fərmanının tələblərinə əsasən, Nazirlər Kabinetinin 24 noyabr 2011-ci il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Elektron xidmət növlərinin Siyahısı»na sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətlər də daxil edilmişdir. Belə ki, həmin siyahıya sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən və müxtəlif dövlət qurumları tərəfindən verilən icazələr, lisenziyalar, sertifikatlar və müxtəlif cür digər tənzimləyici sənədlər daxil edilmişdir.

Dövlət başçısının 26 oktyabr 2011-ci il tarixli «Müəyyən sahibkarlıq fəaliyyəti növləri ilə məşğul olmaq üçün tələb edilən xüsusi razılıq (lisenziya) və icazə sistemi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında» fərmanına əsasən, yaradılmış icazələrin elektron informasiya portalı (www.icaazeler.gov.az) informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində qabaqcıl nailiyyətlərin geniş tətbiqi yolu ilə ölkə vətəndaşlarının, eləcə də sahibkarların icazələrlə bağlı məlumatlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, icazələr barədə sorğulanan məlumatların asan tapılmasına, bu sahədə şəffaflığın daha da artırılmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 13 oktyabr tarixli «Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında» Fərmanına uyğun olaraq, güzəştli kreditlərin istifadəsi qaydalarına

edilmiş dəyişikliklər iri və uzunmüddətli investisiya layihələrinin, həmçinin kiçik sahibkarlığın güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi imkanlarını genişləndirmiş, güzəştli kreditlər üzrə müddətin maksimum həddi 10 ilədək məbləği isə 10 milyon manatadək artırılmışdır.

Bu günədək Türkiyə, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa, Böyük Britaniya, Çin, İran, İsveçrə, Hollandiya və bəzi digər ölkələrin investorları Azərbaycanda həyata keçirilən özəlləşdirmə prosesində iştirak etmiş, müəssisələrin səhmlərinin ən azı 51 faizini əldə edərək onlara böyük məbləğdə investisiyalar qoymuşlar. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları ilə yeni sahələrin, o cümlədən, xarici investorlar üçün xüsusilə cəlbedici olan metallurgiya, kimya, energetika, maşınqayırma, nəqliyyat, rabitə və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən şirkətlərin özəlləşdirməyə açılması xarici investisiya axınına güclü təkan vermişdir.

Son illər respublika iqtisadiyyatına investisiya cəlbini sürətləndirmək istiqamətində həyata keçirilmiş mühüm tədbirlərdən biri də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 30 mart tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin yaradılmasıdır. Şirkətin başlıca vəzifəsi ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların təşviqini təmin etmək, bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına çalışmaqdır. Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin fəaliyyətinin məqsədi əsasən ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərinin və digər kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən, səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Şirkətin fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri də Azərbaycan müəssisələrinin ixrac yönümlü və idxalın əvəzləşdirilməsinə yönəlmiş layihələrində iştirak və həmin layihələrə yerli və ya xarici investorların cəlb edilməsidir.

Respublikanın əldə etdiyi uğurlar dünyanın ən nəhəng reyting təşkilatları və maliyyə institutlarının hesabatlarında da əksini tapır. Azərbaycanın adı son illərdə maliyyə təşkilatlarının qiymətləndirmələrində islahatçı və pozitiv dəyişikliklərə nail olan dövlətlər sırasında çəkilir. 2013-cü ilin aprel ayında «Fitç «Ratgings» beynəlxalq reyting agentliyi Azərbaycan Respublikasının uzunmüddətli kredit reytingini sabit («BBB-») saxlamışdır. Son illər, həmçinin Ümumdünya İqtisadi Forumu (Davos Forumu), Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, «Qoldman Saks» təşkilatı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Statistika Komitəsi və digər qurumların hesabatlarında Azərbaycanda investisiyalar üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması, əcnəbi sərmayəçilər üçün hökumət tərəfindən əlverişli sərmayə imkanlarının təmin edilməsi, eləcə də digər tədbirlərin intensiv xarakter alması əksini tapmışdır.

Strateji valyuta ehtiyatlarını ildən-ilə artıran Azərbaycan həm də xaricdə sərmayə qoyuluşlarında fəal iştirakı imkanını qazanaraq investor dövlət kimi tanınır.

Azərbaycanın investisiya yatırdığı ölkələr sırasında Gürcüstan, Türkiyə, Rusiya, Belarus, Ukrayna, Moldova ilə yanaşı, İsveçrə kimi inkişaf etmiş dövlət də var. Ümumilikdə, respublikamız son illər ərzində digər ölkələrin iqtisadiyyatına 10 milyard dollar sərmayə yatırmışdır.

Ortamüddətli perspektivdə Azərbaycanın xalis xarici sərmayədara çevrilməsini şərtləndirən mühüm amillərdən biri də ölkənin böyük həcmdə strateji valyuta ehtiyatlarına malik olmasıdır. Hazırda strateji valyuta ehtiyatları 47 milyard ABŞ dollarına çatan respublikamız bu vəsaitin müəyyən qismini xaricdəki perspektivli və rentabelli sahələrin inkişafına yönəldərək külli miqdarda gəlir əldə etməyə iddialıdır. Xarici sərmayə portfelində öncül yerlərdən birini Türkiyə tutur. Azərbaycan indiyədək dost ölkənin iqtisadiyyatına 6 milyard dollardan çox sərmayə qoymuşdur.

Xarici dövlətlərə yatırılan investisiya portfelində əsas yerlərdən birini də Gürcüstan tutur. Son illər bu ölkə ilə bağlı investisiya siyasətinin miqyası daha da genişlənib. Bu respublikanın təkcə pərakəndə neft məhsulları satışı bazarının 75 faizini, eləcə də Gürcüstanın qazpaylayıcı şəbəkəsinin böyük hissəsi ölkəmizin nəzarəti altındadır. Ümumilikdə, Azərbaycanın Gürcüstan iqtisadiyyatına yatırdığı investisiyaların həcmi bir milyard dolları ötmüşdür.

Respublikamız enerji sərmayələrin qoyuluşundan başqa, digər sahələrə, məsələn, qiymətli kağızlar bazarına, aktivlərə, səhmlərə, daşınmaz əmlak bazarına da maraq göstərir. Dövlət Neft Fondunun yeni fəaliyyət strategiyasının qəbulu da buna əlverişli şərait yaradır. Bundan başqa, regionda güclü potensial sərmayədar ölkəyə çevrilməsi Azərbaycanın beynəlxalq mövqelərinin güclənməsinə də təkan verən əsas amillərdən biridir.

*Quliyeva A.Ə.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ-PRAKTİK ASPEKTLƏRİ

Məqalədə investisiya proseslərinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji və təcrübi məsələləri, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında xarici investisiyaların rolu, investisiya qoyuluşlarına tələbatın və onların strukturunun müəyyən edilməsi, investisiya layihələrinin idarə edilməsinin əsasları, investisiya layihələrinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi və s. məsələlər əksini geniş tapmışdır. Müəllif Azərbaycan Respublikasında investisiya mühitinin liberallaşdırılması sahəsində son 10 ildə həyata keçirilən tədibirlərə də geniş yer vermişdir.

*Гулиева А.А.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

Р Е З Ю М Е

ТЕОРЕТИКО - ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНВЕСТИЦИОННОЕ ПОЛИТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье нашли свое отражение теоретически-методологические вопросы, связанные с регулированием процессов инвестирования, ролью иностранных инвестиций в развитии экономики страны, спросом на инвестиции и определением их структуры, основами управления инвестиционными проектами, определением эффективности инвестиционных проектов и др. Автором уделено также пристальное внимание на предпринимаемые за последние 10 лет в Азербайджанской Республике меры по либерализации инвестиционного климата.

*Guliyeva A.A.
Azerbaijan State Economic University*

S U M M A R Y

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF INVESTMENT POLICY IN AZERBAIJAN

Theoretical-methodological and practical problems of investment process regulation, the role of foreign investment in the development of the country's economy, determination of the requirement of capital investment and their structure, principles of the investment project management, definition of investment project efficiency and other tasks have largely reflected in the article.

The great places have been given to the implemented measures in the field of investment environment liberalism for the last decade in the Republic of Azerbaijan.

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ QIYMƏTİN İDARƏ EDİLMƏSİ

Açar sözlər: qiymət, strategiya, idarəetmə, keyfiyyət, tələb, təklif.

Ключевые слова: цена, стратегия, управления, качество, спрос, предлагать.

Key words: price, strategies, management, quality, demand, offer.

Qiymət alıcı və satıcı arasında iqtisadi münasibətlər sistemidir. Bu sistem mübadilə sferasında formalaşır və inkişaf edir. Bütün xərclərin ödənilməsi üçün qiymət istehsalçının istifadə etdiyi ən əsas vasitə olmaqla istehsalın son nəticəsini qiymətləndirməyə imkan verir.

Əsasən qiymətoyma prosesində istehsalçı birinci növbədə maksimum mənfəət güdür. Məhsul istehsalı zamanı çəkilən xərclər qiymət vasitəsilə reallaşdırılır. Buna görə də istehsalçı bazarı daim izləməli və idarə etməlidir. O, məhsulu bazara vaxtında çıxarmalı, bazardan marketing informasiyalarını mütəmadi olaraq almalı, rəqabət mühiti şəraitində bazarda mövqelər ələ keçirməli, ələ keçirilmiş mövqeləri əldə saxlamağı bacarmalıdır. Bu işdə istehsalçının düzgün yeritdiyi qiymət siyasəti onun üçün olduqca vacib məsələdir.

Marketing tədqiqatlarında təşkilatın əsas məqsədi istehlakçıların tələbinin və istəklərinin müəyyənləşdirilməsi olmalıdır. Bazarlarda tələbdən asılı olaraq qiymətin formalaşması istehlakçıların alıcılıq qabiliyyəti, həmçinin məhsulların keyfiyyəti ilə əlaqədardır. Alıcılıq qabiliyyəti yüksək olan alıcı müvafiq keyfiyyətdə hətta yüksək qiymətə məhsul almağa çalışır. Lakin alıcılıq qabiliyyəti aşağı olan alıcını keyfiyyətdən çox qiymət maraqlandırır. Buradan belə çıxır ki, qeyd etdiyimiz hər iki amil qiymətoymada mühüm rol oynayır. Birinci hal istehsalçının mənfəətinə müsbət, ikinci hal isə mənfəəti təsir göstərir.

Qiymət iqtisadi kateqoriya kimi uçot, stimullaşdırma, bölgü, tələb və təklifin balanslaşdırılması funksiyalarını yerinə yetirir.

Uçot funksiyası məhsulun istehsalına və satışına çəkilən xərcləri özündə əks etdirir. Uçotun düzgün aparılması qiymət siyasətinin birinci mərhələsində qiymətin əmələgəlmə prosesinə müsbət təsir göstərir. Uçot vasitəsilə qiymət əmtəənin hazırlanmasına çəkilən əmək, xammal, material və s. sərfini müəyyən edir və əməyin hansı səmərə ilə sərf edilməsini xarakterizə edir.

Qiymətin stimullaşdırma funksiyası da vacib funksiyalardan biridir. Onun mahiyyəti əmtəə istehsalı və istehlakına həvəsləndirici və ləngidici təsirində ifadə olunur. Stimullaşdırma həm müəssisə-daxili, həm də müəssisə-xarici funksiyadır. Bu funksiya həm təşkilatın üzvlərini, həm də müştəriləri stimullaşdırmaqla satışın həcmnin artırılmasına kömək edir.

Qiymətin bölüşdürücü funksiyası milli gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesində iştirakı ilə əlaqədardır. Bu bölgü funksiyası istər makro iqtisadiyyatın, istərsə də, mikro iqtisadi subyektlərin inkişafına təsir göstərir və təkan verir.

Tələb və təklifin balanslaşdırılması funksiyası istehsal və istehlak arasında əlaqənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Bu funksiya qiymətin özünü tənzimləyir. Deməli, tələb və təklifin balanslaşdırılması funksiyası qiymətin funksiyası olmaqla bazarda baş verən proseslərə təsir göstərməklə, qiymətin özünü də, təsirə məruz qoyur və onu idarə edir.

Qiymət əmtənin dəyərinin pulla ifadəsidir. Qiymətin əsasında ictimai zəruri əmək dayanır. Qiymət təşkilatın məqsədinə çatmasında rol oynayan vasitədir. Çünki təşkilatın əsas məqsədi ictimai mənafeyə xidmət etməklə mənfəət əldə etməkdən ibarətdir. Mənfəət isə məhsulun qiymətindən maya dəyərini çıxdıqda yerdə qalan hissədir.

Qiymətin idarə edilməsi təşkilatda idarəetmənin alt sistemlərindən biridir. Qiymətin idarə edilməsi idarəetmənin marketinq funksiyası ilə əlaqədardır. Marketinq bazarın öyrənilməsi və tədqiqi, məhsul istehsalının müəyyən edilməsi, məhsulun satışı, satışın intensivləşdirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyətdir. Bu cür fəaliyyətin həyata keçirilməsində qiymət iqtisadi kateqoriya kimi əhəmiyyət kəsb edir, fəaliyyətin bütün mərhələlərində və tərəflərində çıxış edir. Marketinq idarəetmə konsepsiyası olmaqla, idarəetmənin aşağıdakı alt sistemlərini özündə cəmləşdirir:

- bazarın idarə edilməsi;
- müştərilərlə münasibətlərin idarə edilməsi;
- bazarla əlaqədar informasiyaların idarə edilməsi;
- marketinqdə motivləşdirmə və intensivləşdirmə;
- satışın idarə edilməsi;
- qiymətin idarə edilməsi.

Qiymətin idarə edilməsi marketinq funksiyasının həyata keçirilməsinin əsas idarəetmə proseslərindən biridir. Müəssisə təmsalında qiymətin idarə edilməsi aşağıdakı funksiyaların yerinə yetirilməsini tələb edir:

- bazarda mövcud qiymətlərin öyrənilməsi;
- qiymət strategiyasının müəyyən edilməsi;
- qiymət strategiyasına uyğun olaraq məhsul növünün qiymətinin müəyyən olunması;
- qiymətin tənzimlənməsi.

Bazarda mövcud qiymətlərin öyrənilməsi marketinq tədqiqatlarının aparılmasını, bazar informasiyalarına malik olmasını tələb edir.

Qiymət strategiyası isə qiymətin idarə edilməsinə dair uzun müddətli fəaliyyət proqramıdır. Qiymət strategiyası firmanın qarşısına qoyduğu məqsədə çatmağın yollarını özündə birləşdirir.

Strategiyanın əsas birinci mərhələsi məqsədlərin müəyyən olunmasından ibarətdir. Deməli, ilk növbədə qiymət strategiyası qiymətin əmələ gəlməsilə əlaqədar məqsədlərin müəyyən olunmasından ibarətdir. Bu cür məqsədlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- bazarda mövqelərin ələ keçirilməsi;
- bu məqsədlə bazara hücum taktikasının həyata keçirilməsi;
- bazarda əldə edilmiş üstünlüklərin və mövqelərin qorunub saxlanması üçün müdafiə taktikasının seçilməsi;
- firmanın rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi.

Qiymət strategiyası yuxarıda qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə nəzərdə tutulur:

- yüksək qiymət strategiyası;
- orta qiymət strategiyası;
- aşağı qiymət strategiyası;

- məqsədli qiymət strategiyası;
- dəyişməz qiymət strategiyası.

Yüksək qiymət strategiyası yeni, mütərəqqi məhsulların, yüksək keyfiyyətə malik, çeşidinə görə nadir hesab olunan məhsulların satışı zamanı aparılır. Bu cür strategiya, həmçinin bazardan “qaymaq yığılması” kimi dəyərləndirilir. Bu zaman firma yüksək mənfəət əldə edir. Yüksək qiymət strategiyası marketinqin “istehsalın təkmilləşdirilməsi” və “məhsulun mükəmməlləşdirilməsi” konsepsiyalarının uğurla tətbiqini tələb edir. Bu cür məhsul və istehsal siyasətini aparan təşkilatlar “bazarda birinci olmaq” fəlsəfəsi ilə fəaliyyət göstərirlər.

Orta qiymət strategiyası bazarda “qiymət müharibəsinin” həyata keçirilməsi ilə aşağı qiymət strategiyası isə bazara hücum strategiyası ilə müşayiət olunur. Aşağı qiymət strategiyası, rəqibləri həmin növ məhsulun istehsal etmək həvəsindən salır. Məhsulu aşağı qiymətə satmaqla firma uzun müddət ərzində az mənfəət əldə edir.

Məqsədli qiymət strategiyası qiymətin situasiyaya, konkret vəziyyətlərə uyğun olaraq dəyişdirilməsi, yəni yüksəldilməsi və ya aşağı salınması ilə əlaqədardır. Qiymətin idarə edilməsi prosesinin növbəti mərhələsi onun müəyyən olunması, yəni qiymətin əmələ gəlməsi prosesidir. Qiymətdoyma proses olaraq aşağıdakı məqsədləri daşıyır:

- qiymətdoyma ilə bazardan yüksək mənfəətə malik olması;
- qiymətdoyma xərclərin kompensasiya edilməsi;
- tələb və təklif arasında balansın tənzimlənməsi.

Qiymətin formalaşmasına təsir edən bir sıra amillər mövcuddur. Bunlardan ən başlıcası istehsal xərcləridir. İstehsal xərcləri məhsulun qiymətində böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Bu cür qiymətlərə xərc yönümlü qiymətlər deyilir. Yəni, satışdan əldə olunan gəlir əmtəlik məhsulun tam maya dəyəri ilə mənfəətin cəmindən ibarətdir.

$$SM = M_{sm} + TM_{sm}$$

SM – satışdan əldə olunan gəlirdir. M_{sm} -mənfəət, TM_{sm} -əmtəlik məhsulun tam maya dəyəridir.

Bundan başqa bazarda tələb və təklif arasında nisbətlərin də qiymətlərə təsiri əhəmiyyət kəsb edir. Rəqabət nə qədər güclü və bazar nə qədər azad olarsa bu amilin qiymətə təsiri bir o qədər böyük olar.

Qiymətlərin səviyyə və quruluşuna vergilər, o cümlədən mənfəətdən vergi, ƏDV və aksiz vergisinin təsirini də qeyd etmək olar. Mənfəətdən vergi ƏDV və aksiz vergisinə nisbətən qiymətə az təsir göstərir. Çünki, həmin vergi növü mənfəətə görə müəyyən olunur.

Qiymətin tənzimlənməsi qiymətin idarə edilməsinin digər alt sistemidir. Qiymətin tənzimlənməsi, təkcə mikroiktisadi proses deyil, həmçinin makroiqtisadi mühitin tənzimlənməsinin predmeti kimi də çıxış edir. Qiymətin tənzimlənməsi həmçinin dövlətin funksiyasıdır. Qiymətin tənzimlənməsi dövlətin iqtisadiyyata təsirinin formalarından biridir. Dövlət qiymət dəyişmələrini daim izləyir, dəyişmələrinin səbəblərini təhlil edir, daxili qiymət əmələ gəlmə prosesinə birbaşa və yaxud dolaylı təsir edir. Bu funksiyanın icrasında İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi və s. dövlət strukturları iştirak edirlər. Qiymətlərin tənzimlənməsində məqsəd gəlirlərin ədalətli, resursların isə səmərəli bölüşdürülməsindən ibarətdir.

*Sadiqov R.F. i.e.n.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ QİYMƏTİN İDARƏ EDİLMƏSİ

Qiymət alıcı və satıcı arasında iqtisadi münasibətlər sistemidir. Əsasən qiymətdəyişmə prosesində istehsalçı birinci növbədə maksimum mənfəət güdür. Məhsul istehsalı zamanı çəkilən xərclər qiymət vasitəsilə reallaşdırılır. Marketing tədqiqatlarında təşkilatın əsas məqsədi istehlakçıların tələbinin və istəklərinin müəyyənləşdirilməsi olmalıdır. Bazarlarda tələbdən asılı olaraq qiymətin formalaşması istehlakçıların alıcılıq qabiliyyəti, həmçinin məhsulların keyfiyyəti ilə əlaqədardır.

Qiymətin idarə edilməsi təşkilatda idarəetmənin alt sistemlərindən biridir. Qiymətin idarə edilməsi idarəetmənin marketing funksiyası ilə əlaqədardır. Qiymət strategiyası isə qiymətin idarə edilməsinə dair uzunmüddətli fəaliyyət proqramıdır. Qiymət strategiyası firmanın qarşısına qoyduğu məqsədə çatmağın yollarını özündə birləşdirir.

*Садыгов Р.Ф. к.э.н.
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

УПРАВЛЕНИЯ ЦЕНЫ В НАСТОЯЩИЕ ВРЕМЯ

Цена является системой экономических взаимоотношений между покупателем и продавцом. В процессе оценивания первым делом преследует максимум выгоды производитель. Произведенные затраты на производство товара реализуется путем его оценки. В исследованиях по маркетингу главной целью организации должна быть определение требований и пожеланий потребителя. Формирование оценивания на рынках в зависимости от требований обязан покупательской способностью потребителей, а также качеством продуктов.

Урегулирование цен является одной из подсистем управления в организации. Оно связано с функцией маркетинга управления. Стратегия цен является долгосрочной программой по урегулированию цен. Она объединяет в себе пути достижения цели, поставленные перед фирмой.

*Sadiqov R.F. cand. of econ. science
Baku Business University*

S U M M A R Y

THE PRICE OF MODERN MANAGEMENT

Price is the system of economic relations between a borrower and a seller. Determining the process of price, the consumer specifically looks for the maximum profit. The expenditures of production are realized through price. In market research the main goal of the organization is to determine the consumers' requirements and their wants. The price formation which depends on market regulations is connected with the capability of borrowers and also with the quality of products.

Price regulation is one of the subsystems of regulating the organization. Price regulation is closely connected with functions of market regulations. But price strategy is a long-durative active programme on price regulation. Price strategy comprises the ways that the firm aims.

*Аббасова М.Н. аспирант
Института Философии,
Социологии и права Академии
Наук Азербайджанской Республики*

УДК-343.160

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ВОПРОСОВ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Açar sözlər: cinayət prosesual, mülki iddia, ziyan, maddi, reabilitasiya.

Ключевые слова: уголовный процесс, гражданский иск, ущерб, материальный, реабилитация.

Key words: criminal, civil pretension, damage, material, rehabilitation.

Имущественные вопросы в уголовном судопроизводстве Азербайджанской Республики, как целостный институт, впервые нашел свое отражение в Уголовно-процессуальном Кодексе Азербайджанской Республики, принятом 14 июля 2000 года, вступившем в силу 1 сентября 2000 года.

Первый уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской ССР был принят 16 июня 1923 года, на 3-ей сессии Центральной избирательной Комиссии Азербайджанской ССР, и вступил в силу 25 сентября 1923 года [2, с.66].

В принятии данного кодекса был использован опыт РСФСР в принятии уголовно-процессуального кодекса 1922 года. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской ССР 1923 года, состоящий из 6 разделов, 32 глав и 453 статей не содержал в своей структуре ни одного вопроса, касающегося имущественных прав личности, основной причиной чего является то, что в рассматриваемый период большее значение придавалось интересам государства, затем общества и наконец личности.

Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской ССР 1923 года с внесением определенных изменений и дополнений, просуществовал до 1 марта 1961 года, до вступления в силу нового кодекса. Принятие нового уголовно-процессуального кодекса Азербайджанской ССР сыграло положительную роль в жизни республики, помимо чего оказало большое влияние на развитие уголовно-процессуального законодательства республики. Данный кодекс подействовал непосредственно на усиление законности в правовой сфере, на защиту прав и законных интересов граждан, а также обеспечил целенаправленное осуществление деятельности государственным органам, осуществляющим уголовный процесс. В отличии от ранее действующего кодекса, уголовно-процессуальный кодекс 1961 года состоял из 8 разделов, 34 глав и 419 статей [2, с. 72].

Здесь более обширно раскрывались принципы уголовного процесса, раскрывалось правовое положение участников процесса, уделялось внимание обеспечению этих прав.

Вопросы имущественного характера также нашли отражение в уголовно-процессуальном законодательстве Азербайджанской ССР 1961 года. Однако расположение данных вопросов в кодексе являлось достаточно разрозненным, что по-нашему мнению отрицательно влияло на реализацию имущественных прав личности.

Институт гражданского иска впервые нашел отражение именно в уголовно-процессуальном кодексе 1961 года. В уголовно-процессуальном кодексе Азербайджанской ССР 1961 года в главе пятой под названием «Потерпевший, гражданский истец и гражданский ответчик», которая находится в разделе первом «Общие положения» впервые можно встретить понятие гражданского истца и гражданского ответчика. Однако, отсутствует отдельная глава, посвященная гражданскому иску, процессуаль-

ным основаниям его предъявления, удовлетворения и т.д., что в дальнейшем найдет свое отражение в уголовно-процессуальном кодексе Азербайджанской Республики от 1 сентября 2000 года. В частности, статья 51 уголовно-процессуального кодекса Азербайджанской ССР 1961 года посвящена процессуальному положению гражданского истца. Права и обязанности гражданского истца устанавливаются далее в статье 53 рассматриваемого кодекса. Процессуальное положение гражданского ответчика как одного из участников уголовного процесса также рассматривается в данной главе. Таким образом, уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской ССР 1961 года не разграничивал участников уголовного процесса на стороны защиты, обвинения и иных лиц.

Следующим вопросом имущественного характера, нашедшего отражение в уголовно-процессуальном законе Азербайджанской ССР 1961 года являются судебные издержки. Судебные издержки, отнесенные законодателем в уголовно-процессуальном кодексе Азербайджанской Республики от 1 сентября 2000 года к имущественным вопросам, имеющим место в уголовном судопроизводстве, и обособленные в отдельную главу, расположены в одной главе с процессуальными сроками, в главе 9 уголовно-процессуального закона Азербайджанской ССР 1961 года. Здесь же, в статье 101, рассматриваются вопросы возмещения свидетелям, потерпевшим, экспертам, специалистам, переводчикам, понятым понесенных расходов, а статья 103 устанавливает вопросы оплаты труда эксперта, специалиста и переводчика, что в уголовно-процессуальном кодексе Азербайджанской Республики 2000 года будет обособлено в отдельную главу.

Вопросы возмещения ущерба, нанесенного в результате ошибки и злоупотреблений органов, осуществляющих уголовный процесс, нашли отражение в статье 21-1 уголовно-процессуального кодекса Азербайджанской ССР 1961 года, под названием «Обязанность органа дознания, следователя, прокурора и суда по принятию мер к возмещению ущерба, причиненного гражданам незаконными действиями».

Среди вопросов имущественного характера, установленных в уголовно-процессуальном кодексе Азербайджанской ССР 1961 года, можно выделить следующие: в главе 12 «Общие условия производства предварительного следствия»-рассмотрение ходатайства подозреваемого, обвиняемого, его защитника, потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика или их представителей; предъявление гражданского иска на предварительном следствии; обеспечение гражданского иска; привлечение в качестве гражданского ответчика; обеспечение конфискации имущества; наложение ареста на имущество; последствия неявки гражданского истца или ответчика; далее в главе 28 «Постановление приговора»-разрешение гражданского иска при постановлении обвинительного приговора; разрешение гражданского иска при постановлении оправдательного приговора; последствия отказа в гражданском иске или оставление его без рассмотрения; обеспечение гражданского иска.

Падение советской империи открыло возможность для Азербайджанского народа встать на путь независимости, самостоятельно выбрать путь своего развития, а также направления своей внутренней и внешней политики. Отправной точкой на пути независимости Азербайджанского государства стало принятие Верховным Советом 18 октября 1991 года Конституционного акта «О государственной независимости Азербайджанской Республики».

Принятие Конституции Азербайджанской Республики 12 ноября 1995 года стало основой для дальнейшей разработки и принятия законов материального и процессуального права.

Новый Уголовно-процессуальный кодекс независимой Азербайджанской Республики (далее УПК АР) был принят 14 июля 2000 года, вступил в силу 1 сентября 2000 года. Среди задач нового уголовно-процессуального кодекса, установленных в статье 8, первоочередное место было отведено защите прав и интересов личности.

Следует отметить, что имущественные вопросы в уголовном судопроизводстве, имеют непосредственное отношение к интересам личности.

В статье 7 УПК АР, среди основных понятий уголовно-процессуального законодательства было бы вполне справедливо внести определение понятия имущественных отношений в уголовном судопроизводстве. Имущественные отношения, ядром которых является собственность, и которые по своей природе относятся к сфере гражданского материального и процессуального права, применительно к уголовно-процессуальному праву можно было бы дать следующее определение: имущественные отношения в уголовном судопроизводстве-это процессуальные правоотношения, возникающие между сторонами уголовного процесса, в связи с совершением преступления либо в связи с ошибкой и незаконными действиями органа осуществляющего уголовный процесс, регулируемые нормами уголовно-процессуального, а также в случаях предусмотренных настоящим Кодексом нормами гражданского процессуального права.

По-нашему мнению, установление понятия имущественных отношений в перечне основных понятий уголовно-процессуального закона Азербайджанской Республики, сыграло бы не маловажную роль в защите имущественных интересов личности со стороны органов, осуществляющих уголовный процесс.

К имущественным вопросам в уголовном судопроизводстве в-первую очередь относят институт гражданского иска. Однако, данным институтом не исчерпывается имущественные вопросы, возникающие в уголовном процессе.

К имущественным правоотношениям в уголовном процессе следует отнести не только вопросы, связанные с гражданским иском и материальными затратами, отнесенными законодателем к судебным издержкам, но они также возникают в ходе осуществления процессуальных действий, связанных с наложением ареста на имущество; изъятием вещественных доказательств, имеющих материальную ценность; применением меры пресечения в виде залога; оплатой труда и возмещением понесенных расходов участниками уголовного процесса; возмещением имущественного вреда, причиненного незаконными действиями или процессуальными решениями органов уголовного преследования [7, с. 6].

Институт реабилитации как один из вопросов имущественного характера, нашел отражение в главе 5 “Оправдание (реабилитация). Возмещение причиненного ущерба” раздела первого “Основные положения” УПК АР. Однако, в статье 7 УПК АР, определение понятия реабилитации в перечне основных понятий уголовного процесса, также отсутствует. Для сравнения, приведем в пример Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, в котором в статье 5 “Основные понятия, используемые в настоящем Кодексе”, в перечне понятий уголовного процесса, раскрывается определение понятия реабилитации, как порядок восстановления прав и свобод лица, незаконно или необоснованно подвергнутого уголовному преследованию, и возмещения причиненного ему вреда. Тут же, в следующем пункте раскрывается и понятие реабилитированного-лица, имеющее в соответствии с настоящим кодексом право на возмещение вреда, причиненного ему в связи с незаконным или необоснованным уголовным преследованием [6, с. 8].

Представляется целесообразным перенять опыт российского уголовно-процессуального закона, и включить данные понятия в статью 7 УПК АР, в перечень основных понятий отечественного уголовного процесса.

Учитывая, что институт имущественных вопросов в уголовном судопроизводстве является достаточно обширной темой, в рамках данной статьи сравнительно-правовому анализу будет представлен институт гражданского иска в уголовном судопроизводстве Азербайджанской Республики.

Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики 2000 года выделил имущественные вопросы в уголовном процессе в отдельный раздел. Раздел пятый УПК АР-Имущественные вопросы в уголовном судопроизводстве, включает в себя следующие четыре главы: глава XIX-Гражданский иск в уголовном судопроизводстве; глава XX-Выдача компенсации потерпевшему; глава XXI-Оплата труда и возмещение расходов; глава XXII-Судебные издержки. Объединение законодателем данных имущественных вопросов в один раздел является важным шагом в обеспечении имущественных интересов личности.

Наиболее универсальным способом восстановления нарушенных имущественных интересов в уголовном судопроизводстве является гражданский иск. Правовые основы института гражданского иска ДОСтаточно подробно описаны в УПК АР. Отрицательным моментом можно отметить тот факт, что в УПК АР не раскрыто само понятие гражданского иска.

Среди исследователей предлагающих определение понятия гражданского иска можно выделить в первую очередь таких юристов как Мазалов, Александров, которые дали следующее определение: гражданский иск-материально-правовое требование лица, понесшего материальный ущерб от преступления (а также прокурора в его интересах), к обвиняемому или лицам несущим имущественную ответственность за его действия, о возмещении этого ущерба, рассматриваемое и разрешаемое судом совместно с уголовным делом [9, с.7]. В.Г.Даев утверждал: гражданский иск в уголовном процессе есть подлежащее рассмотрению в порядке уголовного судопроизводства обращение юридически заинтересованного лица или иного управомоченного лица к суду с заявлением о возмещении обвиняемым или лицами, несущими материальную ответственность за действия обвиняемого, имущественного ущерба, причиненного преступлением [8, с.22].

В.Т.Норгражданский иск определял как-требование лица, понесшего материальный ущерб от преступления, его полномочного представителя или в его интересах прокурора к обвиняемому или лицам, несущим имущественную ответственность за его действия, а возмещение этого ущерба, заявленное ведущим уголовный процесс органом и разрешаемое судом совместно с уголовным делом [10, с.33].

Если обратиться к статье 181.1 УПК АР можно встретить следующее утверждение: во время уголовного судопроизводства физическое или юридическое лицо вправе предъявить гражданский иск за ущерб, причиненный его имуществу. Однако, в Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Азербайджанской Республики, непосредственно к статье 181 УПК АР, разъясняется следующее: в результате анализа статей 89.1, 181.1, 181.2 УПК АР можно прийти к выводу, что в качестве гражданского истца могут выступать физические и юридические лица, которым причинен физический, материальный и моральный вред. Моральный вред возмещается в качестве материальной компенсации. Согласно указу Конституционного Суда Азербайджанской Республики «О комментировании статей 21 и 23 Гражданского Кодекса Азербайджанской Республики» от 31 мая 2002 года, моральный вред является неимущественным вредом, и возмещается он как наряду с имущественным вредом, так и в случае отсутствия имущественного вреда [1, с. 544].

Обратимся к статье 89.1 УПК АР, раскрывающей правовое положение гражданского истца в уголовном процессе, упомянутой в комментарии к статье 181.1 УПК АР: в качестве гражданского истца признается физическое или юридическое лицо, которое во время производства по уголовному делу предъявило иск о возмещении в порядке уголовного судопроизводства материального ущерба, понесенного им от деяния, предусмотренным уголовным законом, при наличии достаточных оснований полагать

причинение такого ущерба [4, с. 193]. В статье 181.2 также речь идет лишь о материальном ущербе.

Таким образом, мы и здесь видим упоминание лишь материального ущерба, а о моральном и физическом ущербе ничего не говорится.

Учитывая все вышесказанное, а также рассмотрев мнение ученых предлагается внести в УПК АР следующее определение гражданского иска: гражданский иск в уголовном судопроизводстве-это требование физического или юридического лица о возмещение причиненного преступным деянием или в связи с ним материального ущерба, для имущественной компенсации морального ущерба, а также о возмещение физического ущерба, предъявляемое в порядке уголовного судопроизводства и рассматриваемое вместе с уголовным делом. Данное определение предлагается внести как в статью 7 УПК АР-в перечень основных понятий уголовного процесса, так и в главу XIX-Гражданский иск в уголовном судопроизводстве, что отвечало бы современным требованиям уголовного судопроизводства. А также, в рассмотренных выше статьях 89.1 и 181.1, 181.2 помимо материального ущерба, внести как моральный, так и физический ущерб.

Институт имущественных вопросов применительно непосредственно к уголовному судопроизводству выступает в качестве гаранта защиты прав и интересов личности, что является основным направлением как внутренней, так и внешней политики нашего государства, правовой основой нашего государства, установленного в качестве высшей цели государства в статье 12 Конституции Азербайджанской Республики.

Список использованной литературы

- a) Azərbaycan dilində
 - 1) Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual məəcəsinin kommentariyası.-C.H. Mövsümovun, B.C. Kərimovun və Ə.H. Hüseynovun redaktəsi ilə. «Digesta» nəşriyyatı, Bakı, 2007-ci il, 1320 səh.
 - 2) Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesi. Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
- b) на русском языке.
 - 3) Конституция Азербайджанской Республики.-Баку; издательство «Ганун»- 2012 г.(с дополнениями, сделанными Конституционным Законом № 7-ПҚҚД от 13 декабря 2005 года)
 - 4) Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики.-Издательство «Юридическая литература». Баку, 2007, 552 с. (Утвержден Законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года, вступил в силу с 1 сентября 2000 года (с изменениями и дополнениями на 15 ноября 2007 года)).
 - 5) Уголовно-процессуальный Кодекс Азербайджанской ССР от 1961 года.
 - 6) Уголовно-процессуальный Кодекс Российской Федерации.- по состоянию на 20 марта 2013 года (с учетом изменений, внесенных Федеральным законом от 4 марта 2013 г. № 23-ФЗ)-Москва: Проспект, КноРус, 2013.-256 с.
 - 7) Безлепкин Б.Т. Имущественные правоотношения в стадии предварительного расследования. Лекция. — Горький, 1976.
 - 8) Даев В.Г. Современные проблемы гражданского иска в уголовном процессе.- М.: Издательство Ленинградского университета, 1972-71 с.
 - 9) Мазалов А.Г. Гражданский иск в уголовном процессе.-М.: Юридическая литература, 1977, 176 с.
 - 10) Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве.-Киев: Высшая школа, 1989.-273 с.

*Abbasova M.N. AMEA-nın Fəlsəfə,
Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun aspirantı*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATINDA MÜLKİYYƏT MƏSƏLƏLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ – HÜQUQİ TƏHLİLİ

Məqalə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət prosessual Məcələsində nəzərdə tutulmuş və mülki məsələləri tənzimləmə məqsədini daşıyan münasibətlər institutundan bəhs edir. Burada həmin institutun cinayət mühakimə icraatında yer tutması mərhələlərinin tarixi analizi, müasir dövrdə mülki məsələlərin dövlət tərəfindən qorunan münasibətlər olması və cinayət prosessual qanunvericilikdə bu münasibətləri tənzimləyən hüquq normaların strukturunun analizi, müqayisəli təhlili, təkmilləşdirilməsi, genişləndirilməsi imkanları göstərilmişdir.

*Аббасова М. Н. аспирант
Института Философии,
Социологии и Права Академии
Наук Азербайджанской Республики*

P E 3 I Y M E

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ВОПРОСОВ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье речь идет об институте, предусмотренном в действующем – процессуальном кодексе Азербайджанской Республики. Здесь проведен исторический анализ поэтапного размещения этого института в уголовном судопроизводстве; указаны структурный, сравнительный анализы кривых норм, регулирующих возможности их совершенствования и расширения.

*Abbasova M.N. Post-graduate Institute of Philosophy,
Sociology and Law of Azerbaijan academy of Sciences*

S U M M A R Y

THE COMPARATIVE – LEGAL ANALYSIS OF PROPERTY MATTERS IN IMPLEMENTATION OF CRIMINAL JUDGEMENT OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

Articles is about of the Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan and civil matters relationships specified in the regulations aimed in it. There was shown Institute criminal proceedings in the same place on the stage of the analysis, the relations in the modern time to be protected by the state in civil matters and criminal procedural law governing these relations structure analysis, comparative analysis, improvement, expansion opportunities presented.

ALİ MƏKTƏB TƏLƏBƏLƏRİ ÜÇÜN YENİ DƏRSLİK

2013-cü ilin yanvar ayında tanınmış alim professor Bəybala Xankişiyevin, iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Şahrza Əliyevlə birlikdə ali məktəb tələbələri üçün yazmış olduqları “Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat” adlı dərslik işıq üzü görmüşdür. Dərsliyin Respublika Təhsil Nazirliyinin 19 dekabr 2012-ci il tarixli 2251 sayılı əmri ilə çap olunmasına icazə verilmişdir.

Siyasi və iqtisadi müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının gələcək iqtisadi və sosial inkişafı, eyni zamanda Dövlət büdcəsinin tərtibi, təsdiqi və icrasında zəruri dəyişiklərə səbəb olmuş və bununla da respublikada kiçik və orta sahibkarlığın və bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Bütün bu proseslər isə dövlət büdcəsinin əhəmiyyətini və rolunu heç də azaltmır, hətta onun bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə qurulması zərurətini irəli sürür.

Sadalanan bu problemlərin həllində dövlət büdcəsi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, dövlət büdcəsi xalq təsərrüfatı kompleksinə daxil olan külli miqdarda idarə, müəssisə və təşkilatların iqtisadiyyatının və təsərrüfat fəaliyyətinin bütün cəhətlərini əhatə etməklə onların bir-biri ilə, eləcə də dövlətlə, digər təsərrüfat təşkilatları ilə, maliyyə-kredit sistemi ilə qarşılıqlı əlaqələrini əhatə edir, onlara nəzarət edir və bu əlaqələri tənzimləyir.

Məlumdur ki, Respublikada bütün sosial-mədəni tədbirlər və xüsusi ilə elmin inkişafı hazırda Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsindən maliyyələşdirilir.

Hal-hazırda Azərbaycanda təhsil, səhiyyə və mədəniyyətin çox geniş şəbəkəsi mövcuddur. Respublikada çoxlu sayda büdcə təşkilatları fəaliyyət göstərir. Ölkədə ümumtəhsil məktəbləri, ali və orta ixtisas məktəbləri, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor təşkilatları, onlarla şəhər və kənd xəstəxanaları, poliklinikalar, digər tibb ocaqları, klublar və s. fəaliyyət göstərir. Əmək qabiliyyətli əhəlinin demək olar ki, əksər hissəsi bu sahələrdə çalışır və əhəliyə bu və ya digər formada xidmət göstərir. Respublikanın indiki vəziyyətində bu nəhəng şəbəkənin inkişafı və saxlanması üçün tələb olunan maliyyə vəsaitinin mənbələrinin və onların düzgün xərclənməsi istiqaməti ciddi uçot və nəzarət tələb edir. Ona görə də yaxşı təşkil edilmiş mühasibat uçotu ehtiyat və imkanların aşkara çıxarılmasına, səmərəli istifadəsinə qənaət rejiminin gözlənilməsinə, maliyyə intizamının qorunmasına şərait yaradır.

İndiki şəraitdə ölkənin milli iqtisadi-ictimai proseslərində yeni mərhələlər, bəzən hətta çətin dərk edilə bilən, lakin mütləq və zəruri olan sosial inkişafın səviyyəsindən asılıdır. Uçot və hesabat isə bu proseslərin hər biri ilə sıx surətdə əlaqədardır.

Bu dərslikdə, mövcud metodiki göstərişlərlə yanaşı hal-hazırda bazar iqtisadiyyatı şəraitində və yeni tipli mülkiyyət formasına əsaslanan müxtəlif təşkilat formalarının meydana çıxması ilə əlaqədar olaraq büdcə sisteminin təşkili və idarə edilməsi, maliyyələşdirmə, uçot, maliyyə nəzarəti və digər fəaliyyət sahələrində baş verməkdə olan dəyişikliklər də nəzərə alınmışdır.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq “Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat” adlı dərslik milli uçot standartlarına uyğun tərtib edilmiş və günün tələbləri ilə tam üst-üstə düşür.

“Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat” adlı oxuculara təqdim edilən dərslikdə mühasibat uçotunun tarixi, mərkəzləşdirilmiş planlı təsərrüfat sistemində mövcud olan uçotdan bazar

münasibətləri şəraitində aparılan uçota keçid, uçot və hesabat standartlarının hazırlanmasında iştirak edən beynəlxalq təşkilatların rolu və Azərbaycanda mühasibat uçotu standartları və bu standartlara əsaslanan prinsiplər nəzəri şəkildə geniş izah olunur.

Dərsliyin 2-ci və 3-cü fəsillərində büdcə prosesində və büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda büdcə uçotunun rolu, mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara keçməsinin zəruriliyi, dövlət büdcəsinin kassa icrasının dövlət xəzinədarlıq agentliyi vasitəsilə uçota alınması zəruriliyi, son dövrlərdə dövlət tərəfindən aparılan islahatlar, xəzinədarlığın hesab kitabları və mühasibat hesabatları, büdcənin xərcləri üzrə öhdəliklərin qəbul olunması qaydası, iş və xidmətlərin alışıının xəzinə uçotu və s. məsələlərin şərhə verilir.

Dərsliyin 4, 5, 6, 7, 8, 9-cu fəsillərində büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda mühasibat uçotunun təşkili qaydası, qısa və uzun müddətli aktivlərin və öhdəliklərin, gəlir və xərclərin, mənfətin (zərərin) uçotu ətraflı işıqlandırılmışdır.

Dərsliyin 10, 11, 12, 13-cü fəsillərində isə büdcə təşkilatlarının maliyyə hesabatlarının tərkib hissələri, onların məzmunu, maliyyə vəziyyəti, maliyyə fəaliyyətinin nəticələri, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatların tərtibinin geniş izahı verilmişdir. Nəhayət, dərsliyin 14-cü mövzusunda uçot siyasəti haqqında hesabatın tərtibi və təqdim edilməsi qaydası və s. verilir.

Dərslikdən ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin tələbələri, magistrlər, büdcədən maliyyələşən müəssisə və təşkilatlarda çalışan mütəxəssislər, eləcə də büdcə uçotu ilə maraqlanan digər şəxslər istifadə edə bilərlər.

prof. İ.A.Məmmədov
i.e.n. M.M.Rəsulov

**BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİNİN “AUDİT” JURNALINDA
DƏRC OLUNMAQ ÜÇÜN NƏŞRƏ TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN
HAZIRLANMASI QAYDALARI**

Jurnala aid məqalələrin aşağıdakı ardıcılıqla – nəzəri, təcrübi hissələri və nəticələri əhatə etməklə tərtib olunması zəruridir:

1. Məqalələr 2 nüsxədən ibarət olmaqla jurnalın istiqaməti və quruluşuna uyğun tərtib edilərək yazılı və elektron variantında təqdim edilməlidir.
2. 2-ci nüsxənin sonunda müəllif imza etməli, iş yeri, ünvanı və telefon nömrələrini göstərməlidir.
3. Məqalələr təmiz, çap edilmiş halda qəbul olunur.
4. Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində açar sözlər verilməlidir.
5. Müəlliflərin təqdim etdiyi məqalədə vərəqin sol tərəfindən 2,5 sm, sağ tərəfindən 1,5 sm, aşağıdan 2,5 sm və yuxarıdan isə 3 sm boş yer saxlanmaqla çap olunaraq təhvil verilməlidir.
6. Məqalə və nəşr materialları hər bir vərəqdə 27-30 sətir, hər bir sətirdə 60-65 çap işarəsi olmaqla təqdim edilməlidir.
7. Həmin vərəqin baş tərəfində solda məqalənin mətninə uyğun UOT (УОТ) nömrəsi yazılmalı, sağda müəllifin soyadı, işlədiyi müəssisənin adı, ortadan altda isə məqalənin adı böyük hərflərlə yazılmalıdır. Məqalənin adı yığcam olmaqla məzmununu əhatə etməlidir.
8. Məqalənin çap olunmasının mümkünlüyü barədə müəllif məqalə ilə birlikdə iş yerindən mütəxəssis rəyi və protokoldan çıxarış təqdim etməlidir. Sonra isə məqalə jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərindən birinə rəyə verilməlidir.
9. Jurnalın bir nömrəsində bir müəllif 1 məqalə, akademik və müxbir üzvləri isə 2 məqalə dərc edə bilər. Jurnalda Azərbaycan, rus və ingilis dilində məqalələr çap edilir.
10. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa 2 dildə də məqalənin xülasəsi verilməlidir.
11. Xülasələrdə müəllifin (müəlliflərin) gəldiyi elmi nəticə, işin yeniliyi, tətbiqinin əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin (müəlliflərin) tam adı göstərilməlidir.
12. Məqalənin mətninin sonunda istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. üstünlük verilməlidir. Mətnə ədəbiyyat materiallarına istinad düz mötərizədə göstərilir.
13. Cədvəllər və şəkillər adları və sıra sayları yazılmaqla mətnə verilir. Cədvəllərin adları və sıra sayları cədvəlin üst tərəfində, şəkillərin adları və sıra sayları isə şəklın altında yazılmalıdır.
14. Təqdim olunan məqalənin həcmi A4 formatında 8-10 səhifədən çox olmamalıdır. Məqalənin mətni Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn: Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası) 1 intervalla yazılmış diskdə də təqdim olunmalıdır.
15. Məqalə rəydən alındıqdan sonra redaksiya heyətində müzakirə edilir və məqalənin dərc olunub - olunmaması barədə müəllifə xəbər verilir.
16. Məqalə müəllifə düzəliş üçün geri qaytarıldıqda müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra köhnə mətnlə birlikdə redaksiyaya qaytarılır.
17. Məqalənin redaksiyaya daxil olma, təkrar işləməyə göndərildiyi və çap olunma tarixi sonda göstərilməlidir.
18. “Audit” jurnalı təsərrüfat hesablı olmaqla özünü maliyyələşdirmə prinsipi ilə ildə 4 dəfə (rübə bir dəfə) nəşr edilir. Müəyyən edilmiş ödəniş köçürmə və ya nağd yolla həyata keçirilir.

Korrektor: İSGƏNDƏROVA A.V.
Kompüter tərtibatçısı: ƏMRULLAYEVA H.C.
Kompüter operatoru: MƏMMƏDOVA V.X.
Texniki redaktor: SEYİDOV M.E

Yığılmağa verilib: 05.07.2013
Çapa imzalanıb: 22.09.2013
Kağız formatı: A3
Tirajı: 1000

Bakı Biznes Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.